

Роднае слова

2018/1

(361)

студзень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар педагагічных навук Г. Валочка
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, М. Аляхновіч, Г. Арцяменак,
 А. Багданава, З. Бадзевіч, А. Белая,
 Н. Гаўрош, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 І. Капылоў, В. Карамзаў, У. Каяла,
 В. Лемцюгова, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Русілка, У. Сенькавец, А. Солахаў,
 А. Станкевіч, П. Сцяцко, Н. Усава,
 Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: 3 вопыту работы, Рыхтуемца да алімпіяды, ВНУ – школе, У дапамогу педагогу, Настаўнік прапануе; *Калі закончыўся ўрок*: Гуляй і вучыся),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Новае прачытанне, Літаратурнае пабрацімства славян, 3 архіваў часу, Перазовы, Майстэрства творцы, Беларуская літаратура XXI стагоддзя; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Прынагодна, Навуковыя паведамленні, Тэорыя і гісторыя беларускай лексікаграфіі, Гістарычная лексікаграфія, Леталісны кампендыум, Прафесійная лексіка, Нашы прозвішчы),

Наталля Шапран (*Літаратура і час*: Літаратура ў кантэксце часу, *Нацыянальная і сусветная культура*: 3 гісторыі беларускага дойлідства, 3 архіваў часу, На скрыжаванні культур, Актуальная тэма),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Ларыса Сагановіч,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 “САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ”

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 “РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 “Беларуская мова
 і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

Падліпская Зоя. Няхай доўжыцца гэты пачэсны шлях.....	3
“Роднаму слову” – 30	4

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Сініла Галіна. Старажытная паэзія каханьня і святасці: Паэтыка Песні Песняў	11
Трус Мікола. Рэпрэзентацыя творчасці Янкі Купалы ў Славакіі. 1947 – 2017 гг.	15
Запартыка Ганна. “Уваход у будучыню”: Да гісторыі вяртаньня “Узвышша” ў літаратуразнаўчы кантэкст... ..	19
Жыбуль Віктар. “Шчаслівы той, хто прыносіць радасць людзям!”: Жыццё і творчасць Валяр’яна Ляшэвіча. ...	23
Трацяк Зоя. Беларуская ваенная проза ў параўнальна-гістарычным ракурсе: Раман “Смутак белых начэй” Івана Навуменкі.....	27
Трафімчык Анатоль. “Каб годнасць на зямлі сваёй адчуць”: Складнікі гуманізму ў мастацкай прозе Навума Гальпяровіча.....	32
Бажок Ірына. Філасофскае асэнсаванне рэчаіснасці ў эсэістыцы Людмілы Рублеўскай.....	34

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мароз Валянціна. Родная мова – бацькаўскае слоўца – матчына душа.....	37
Барковіч Аляксандр. Дыскусія: метамоўны патэнцыял	39
Дзятко Дзмітрый. Сучасная беларуская лексікаграфія: Лексемныя тлумачальныя слоўнікі.....	43
Прыгодзіч Мікалай, Прыгодзіч Алена. Беларускае слова праз стагоддзі: “Гістарычны слоўнік беларускай мовы”.....	47
Молчан Алена. Прымётнікі ў “Летапісцы вялікіх князёў літоўскіх”.....	50
Гаўрош Ніна, Савіцкая Ірына. Складаныя тэрміны ў навукова-тэхнічных тэкстах.....	52
Сцяцко Павел. Онімы пісьменнікаў. <i>Працяг</i>	55

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Казачэнка Ірына. Арганізацыя пошукавай дзейнасці школьнікаў: Вэб-квэст	57
---	----

Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына. Тэматычныя трэніровачныя практыкаванні па беларускай мове: Службовыя часціны мовы. Выклічнік.....	59
Доўгаль Дзмітрый. Тэставыя комплексы па беларускай мове: Назоўнік (VI клас). Дзеепрыметнік (VII клас) ...	63
Казека Ала. Падагульненне і сістэматызацыя вывучанага па раздзеле “Сказы з аднароднымі членамі”: Урок беларускай мовы (VIII клас).....	66
Собаль Любоў. Духоўны свет Пятра Шапятовіча і Сашы Траянавай у аповесці “Непаўторная вясна” Івана Шамякіна: Урок-роздум (XI клас).....	69
Салодкая Жанна. Васіль Быкаў. “Жураўліны крык”. Вытокі подзвігу і здрады: Урок беларускай літаратуры (VIII клас).....	72

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Ярмашук Людміла. Моўны калейдаскоп: Інтэрактыўная гульня (V – VII класы).....	75
--	----

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Габрусь Тамара. Адкуль пайшлі беларускія драўляныя званіцы	77
Папко Вольга. Летапіс дзяцінства ўладальнікаў Мірскага замка: дзіцячыя партрэты графаў Пятра і Марыі Вітгенштэйнаў	83
Карній Лідзія. Беларуская-ўкраінскія сувязі ў галіне духоўнай музыкі XVI – XVII стст.: На матэрыяле сакральнага манадычнага спеву	89
Лапцёнак Ірына. Культурна-адукацыйны праект «Міжнародная летняя школа “Нясвіжская акадэмія”» ў кантэксце развіцця міжкультурнай камунікацыі.....	91

Да ўвагі падпісчыкаў (76).

Крыжаванка. Целеш Л. “Слова – радасць, слова – чары” (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы

на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора

без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rod-slova.by.

НЯХАЙ ДОЎЖЫЦЦА ГЭТЫ ПАЧЭСНЫ ШЛЯХ...

Дарагія сябры! Шаноўныя калегі, аўтары, падпісчыкі, прыхільнікі часопіса!

Студзень 2018 – юбілейны для “Роднага слова”. Трыццаць гадоў супрацоўнікі часопіса шчыруюць у галіне сістэмы адукацыі краіны. Штодзённая самаадданая праца, трывалыя роднаслоўаўскія традыцыі, вялікі клопат калектыву рэдакцыі і нашых папярэднікаў пра высокую культуру беларускага слова прывялі да з’яўлення ў медыйнай прасторы нашай краіны выдання з адметным стылем, належным навуковым узроўнем – сапраўднай энцыклапедыі філалагічнай і педагогічнай думкі, як часта называюць часопіс настаўнікі.

Менавіта для іх, настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры, у 1987 г. Міністэрствам асветы БССР быў заснаваны навукова-метадычны часопіс “Беларуская мова і літаратура ў школе”, першы нумар якога выйшаў у студзені 1988 г. Аднак вельмі хутка сярод аўтараў і чытачоў пачалі з’яўляцца настаўнікі гісторыі, сусветнай мастацкай культуры, супрацоўнікі музеяў і архіваў, вядомыя вучоныя... Адпаведна і часопіс пачаў вылучаюцца тэматычнай разнастайнасцю. Узнікла неабходнасць даць іншую назву, якая больш дакладна адпавядала б зместаваму напавуенню выдання. Так у 1992 г. часопіс быў перарэгістраваны як “Роднае слова”. І ў гэтай назве, як мы не раз ужо адзначалі, бачыцца нам значны сакральны сэнс і своеасаблівы жыццёвы абярэг.

Вось ужо трыццаць гадоў (а на сёння гэта амаль 11 тысяч дзён!) роднае матчына слова дапамагае нам жыць клопатамі пра захаванне традыцыйных каштоўнасцей, выхоўваць нацыянальную годнасць у сучаснай моладзі, спрыяць станаўленню нацыянальнай самасвядомасці. Бо, як сцвярджаў яшчэ на пачатку мінулага стагоддзя акадэмік Вацлаў Ластоўскі, “родная мова чаруе душу, і душа рвецца да яе, бо яна калыска души, гордасць і імя народа”. І мы, роднаслоўаўцы, удзячныя кожнаму, чыя душа імкнецца да нацыянальнага друкаванага слова, так цесна злучанага з гісторыяй і культурай беларускага народа. Як вядома,

праз родную мову, праз роднае слова ідзе адраджэнне души чалавека, души народа, души нацыі.

У 1996 г. з нагоды выхаду ў свет 100-га нумара часопіса “Роднае слова” народны пісьменнік Беларусі Янка Брыль адзначаў, што «любоў да Радзімы таксама павінна жыць і ў сэрцах нашых і ў галовах. Такое мне бачыцца, адчуваецца ў “Родным слове”. Часопіс вельмі сучасны, літаратурна і навукова адпаведны, патрэбны, як верны, разумны памочнік у няспынным умацоўванні нашай нацыянальнай свядомасці. Пакуль што маленькі гэта дамок – і фарматам, і лістажом, – але ж утульны, чысты і цёплы па-роднаму». У гэтых актуальных і цяпер віншавальных словах – шчыры клопат пра выданне і высокая ацэнка грунтоўнай працы вялікага калектыву навукоўцаў, пісьменнікаў, настаўнікаў, роднаслоўаўцаў і ўдзячных чытачоў!

Напярэдадні юбілею часопіса мы аддаём даніну павагі ўсім, хто стаяў ля вытокаў “Роднага слова”, хто тры дзясяткі гадоў спрыяў павышэнню прафесійнага майстэрства педагогаў, культуролагаў, філолагаў, мастацтвазнаўцаў, хто праз моўныя скарбы далучаў і далучае беларусаў да маральных і эстэтычных каштоўнасцей, створаных народам на працягу многіх стагоддзяў.

І няхай доўжыцца гэты пачэсны шлях – шлях служэння роднаму слову! Бо дарогу асіліць толькі той, хто нястомна крочыць па ёй наперад.

3 павагай, **Зоя ПАДЛІПСКАЯ.**

Паважаныя супрацоўнікі рэдакцыі! Паважаныя аўтары і чытачы "Роднага слова"! Віншую вас з 30-гадовым юбілеем. Слаўная дата – 30 гадоў, калі параўноўваць з чалавечым векам: калі рабіў усё правільна, ішоў да акрэсленай мэты, то ўжо можаш нечым пахваліцца і маеш вынікі. І адначасова поўны энергіі, крэатыўных задум, гатовы рухацца наперад, выкарыстоўваючы найноўшыя тэхналогіі. У дачыненні да часопіса "Роднае слова" мы з поўным правам можам сказаць: выданне мае адметнае аблічча, запатрабаванасць у чытачоў і аўтараў. Гэта вынік таго, што часопіс арыентаваны на запыты сваёй чытацкай аўдыторыі і заўсёды трымае высокую планку якасці матэрыялаў. "Роднае слова" – добры прыклад спецыялізаванага часопіса, які лучыць аўтараў і чытачоў адукацыйнай сферы на розных этапах навучальнага працэсу – ад школьнага да навуковага.

Зычу вам добрага настрою, духоўнай і фізічнай моцы, аптымізму, новых творчых ідэй і значнай колькасці зацікаўленых чытачоў. Гучыць Роднае Слова – гучыць родная мова – жыве беларуская культура – жыве беларускі народ!

Алена АНІСІМ,

старшыня Таварыства беларускай мовы,
дэпутат Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь,
член Пастаяннай камісіі па адукацыі, культуры і навучы.

Паважаныя супрацоўнікі рэдакцыі часопіса "Роднае слова"!

Немагчыма абмінуць увагай трыццацігоддзе такога знакавага для краіны выдання. Усе гэтыя гады часопіс падтрымлівае беларускую навуку, і значэнне такой працы цяжка пераацаніць. "Роднае слова" ўваходзіць у Пералік навуковых выданняў Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогіцы. Часопісныя старонкі – тэрыторыя ўзважанай навуковай думкі, аргументаванай гаворкі на самыя розныя тэмы філалогіі і культуры Беларусі. Колькі магістрантаў, аспірантаў сталі вядомымі навукоўцамі, пачаўшы з публікацый у "Родным слове", колькі дацэнтаў, прафесараў, дактараў навук, акадэмікаў даводзілі апошнія напрацоўкі беларускай навукі да шырокага чытача дзякуючы часопісу! На яго прыкладзе можна ўбачыць, як эвалюцыянавала мова публікацый ад навукова-папулярнай да больш тэрміналагізаванай. Як даўні аўтар і пастаянны чытач артыкулаў "Роднага слова", зычу выданню і надалей заставацца ўзорам беражлівага стаўлення да роднага слова, клапатлівага захавальніка традыцый нашага народа, актыўнага прапагандыста айчынай навукі.

Вялікі дзякуй "Роднаму слову" і за ўвагу да маёй сціплай творчасці, за аналітычны падыход і крытыку!

Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ,

акадэмік Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, член Саюза пісьменнікаў Беларусі.

Шаноўныя калегі, дарагія супрацоўнікі рэдакцыі часопіса "Роднае слова"!

За трыццаць гадоў існавання часопіс "Роднае слова" заняў надзвычайную важную нішу ў агульнай навукова-адукацыйнай і культурна-асветніцкай прасторы краіны. Усведамляючы і захоўваючы сваю асноўную адукацыйную функцыю, ён прыкладае шмат намаганняў па вяртанні ў культурна-інфармацыйнае поле сучаснікаў духоўнай спадчыны, садзейнічае фарміраванню ў маладога пакалення беларусаў пачуцця нацыянальнага гонару, адкрывае цікавыя старонкі нашай багатай гісторыі і адметнай культуры. Усе гады часопіс нястомна працуе на ніве моўнага адраджэння, удасканалення навукова-метадычнай базы беларускамоўнага навучання, апэратыўна адгукаецца на ўсе падзеі культурнага і моўнага жыцця грамадства, клопоціцца пра павышэнне беларускамоўнай кампетэнцыі беларускага соцыуму, даводзіць да шырокай грамадскасці ўсведамленне выключна важнай ролі беларускай мовы ў захаванні і падтрыманні нацыянальна адметнага іміджу нашай дзяржавы – Рэспублікі Беларусь – у свеце.

У юбілейны год хачу пажадаць калектыву супрацоўнікаў рэдакцыі "Роднага слова" жыццёвага аптымізму, нязломнай веры ў сілу і моц роднага беларускага слова, прафесійнага плёну і ўдзячных чытачоў.

Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ,

акадэмік Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Щиро й сердечно вітаю редколегію, редакцію і читачів популярного і водночас високо наукового часопису “Роднае слова” з ювілеєм! Протягом чверті століття ви пропагували й захищали рідне білоруське слово, сприяли зростанню всенародного престижу багатой, чудової, мелодійної, моєї улюбленої білоруської мови, яку також люблять, поважають і цінують і в нас, в Україні. Бажаю усім вам доброго здоров’я, натхнення, витримки, терпіння, радості, творчих і особистих успіхів і багатотисячних передплатників часопису.

З повагою і найкращими побажаннями – **Григорій ПІВТОРАК**, академік НАН України, доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу слов’янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, президент української асоціації білорусистів.

Дарагія калегі, сябры!

Ад імя калектыву супрацоўнікаў Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі шчыра і сардэчна віншую вас са знамянальнай датай!

З першых дзён свайго існавання часопіс атрымаў прызнанне і высокую ацэнку педагогічнай і навуковай грамадскасці. Ён паспяхова аб’яднаў шырокае кола аўтараў і чытачоў: настаўнікаў, аспірантаў, выкладчыкаў вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў, навуковых супрацоўнікаў і краязнаўцаў. На працягу трыццаці гадоў “Роднае слова” застаецца адным з самых аўтарытэтных спецыялізаваных перыядычных выданняў, якое служыць высакароднай справе папулярнасці, развіцця і распаўсюджвання беларускай мовы і літаратуры, набыткаў сусветнай і нацыянальнай культуры, з’яўляецца багатай крыніцай інтэлектуальнай інфармацыі, трыбунай для прафесійнага абмену вопытам.

Зычым вам здароўя, даўгалецця, новых творчых ідэй, цікавых тэм, таленавітых аўтараў і ўдзячных чытачоў!

Igar КАПЫЛОЎ,

дырэктар Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Паважаная рэдакцыя часопіса “Роднае слова”!

Сардэчна віншваем вас з юбілеем!

Вось ужо тры дзесяцігоддзі вы ведзяце цікавы, глыбокі і шчыры дыялог са сваімі чытачамі. 30 гадоў – слаўная і прыгожая дата, свята не толькі супрацоўнікаў рэдакцыі (цяперашніх і тых, хто на заслужаным адпачынку), але і ўсіх чытачоў і сяброў часопіса.

Гэта цэлая эпоха, якая знайшла аб’ектыўнае і праўдзівае адлюстраванне на старонках вашага выдання. На працягу ўсіх гэтых розных, часам вельмі няпростых гадоў часопіс “Роднае слова” быў адной з галоўных і аўтарытэтных крыніц інфармацыі для тысяч тых, каму не абыякавае беларускае слова. Вы і сёння застаецеся вельмі цікавым і запатрабаваным выданнем. Мы ўдзячныя вам за плённую працу на ніве беларускай асветы. Спадзяемся, што і надалей ваш дыялог з чытачом будзе паглыбляцца і пашырацца, ваша праца будзе прыносіць шчодры плён, і мы зможам таксама паспяхова супрацоўнічаць на карысць беларускай мовы, літаратуры і культуры.

Жадаем усім вам добрага здароўя, душэўнай гармоніі, дабрабыту, энергіі і аптымізму. Няхай вашы справы, учынкi, намеры будуць асветлены мудрасцю і творчай энергіяй, а ў вашым доме пануюць мір і згода, спагада і любоў!

Вашым марам – крылаў, мэтам – вышыні, распачынанням – творчых поспехаў, а таксама здзяйснення ўсяго, што яшчэ не здзейснена! Цікавага зместу, вялікіх тыражоў і нязменнай прыхільнасці чытачоў да свайго любімага часопіса, а таксама дасягнення новых прафесійных вышынь і невычэрпнага натхнення!

Супрацоўнікі Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Дарагія калегі!

Сардэчна віншую вас з 30-гадовым юбілеем! Шчыра жадаю спрыяльных часоў для прафесійнага росквіту, вялікай чытацкай аўдыторыі і таленавітых аўтараў! Ад гэтых складнікаў непасрэдна залежыць поспех вашай працы – плённай, надзвычай патрэбнай для маладой суверэннай Беларусі, самаадданай і эфектыўнай у прапагандзе роднага слова, яго жыццятворнай сілы для "людзей паспалітых".

Асабіста для мяне часопіс "Роднае слова" – неад'емны атрибут грамадзянскага існавання: з яго пачыналася маё навуковае жыццё, калі ў 1988 годзе рэдакцыя пагадзілася надрукаваць адзін з першых маіх артыкулаў ("Вывучэнне мастацкай вобразнасці ў школе"). Пасля давялося не адзін раз адстойваць самастойнасць часопіса, калі працаваў дарадцам міністра адукацыі па сувязях са СМІ і грамадскасцю.

Не магу абысці ўвагай даволі важны для гісторыі часопіса факт, калі ў 2009 годзе ўгаварыў Зою Іванаўну Падліпскую ўзначаліць рэдакцыю. Зоя Іванаўна якраз і стала тым чалавекам, які ў складаны час дапамог выстаць калектыву, не трапіць у фінансавы адчай і датацыйную нямогласць. Нізкі паклон Вам за гэта!

Дарагія спадарыні, кожнай з вас можна дзячыць за настаўніцкую вытрымку і рэдактарскую ўзважлівасць, карпатлівае манументаванне абрысаў беларускага народа і кожную ўшаноўваць за талент, дасведчанасць і непахіснасць свайго прафесійнага выбару. Няхай вам шчасціць!

Здароўя вам, дабрабыту, душэўнага цяпла, жыццёвай утульнасці і светлых пачуццяў!

Віктар ІЎЧАНКАЎ,

доктар філалагічных навук, прафесар,
загачык кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання
Інстытута журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Зорка Беларушчыны

Часопіс "Роднае слова" – унікальны, самабытны, папулярны і запатрабаваны ў педагагічных колах, сярод беларускай творчай інтэлігенцыі, вядомы далёка за межамі краіны. Ён даўно набыў уласнае творчае аблічча і высокі прафесійны статус, мае рэпутацыю крэатыўнага і перадавога філалагічнага, навукова-метадычнага выдання.

Часопіс трыццаць гадоў таму ўвайшоў у інфармацыйную прастору Беларусі і адыгрывае выключную педагагічна-асветную і культуратворчую ролю ў сістэме сучаснай адукацыі і выхавання.

"Роднае слова" больш чым дапаможнік для настаўнікаў-прадметнікаў, гэта па сутнасці нацыянальны ўніверсітэт філалогіі і культуры. Ён быццам высокаінтэлектуальны суразмоўца, сябар-дарадца і духоўны пабрацім. Часопіс узбагачае чытачоў светапоглядна, прэзентуе найноўшыя навуковыя ідэі, стратэгіі, напрацоўкі,

стымулюе актыўны метадычны пошук.

У сувязі з юбілейнай датай трэба з удзячнасцю і пашанай згадаць першага галоўнага рэдактара "Роднага слова" Міхася Мікалаевіча Шавыркiна, выдатніка адукацыі Рэспублікі Беларусь, стваральніка выдання, які доўгі час быў ідэйным лідарам, мазгавым цэнтрам і натхняльнікам творчага калектыву.

Варта аддаць належнае сённяшнім роднаслоўцам на чале з галоўным рэдактарам Зояй Іванаўнай Падліпскай, якія ў складаных умовах годна і сумленна працягваюць найлепшыя традыцыі папярэднікаў, працуюць плённа з вялікай унутранай самааддачай. І ўсё гэта дзеля таго, каб "Роднае слова" жыло, не страчвала свае пазіцыі і вышыні, медыйна-выдавецкі рэсурс, штомесяц выходзіла ў свет.

Часопіс "Роднае слова" – зорка-сімвал Беларушчыны, гонар нашай нацыянальнай навукі і адукацыі, адзін з культурных брэндаў сучаснай Беларусі. Няхай гэтая прамяністая мегазорка асвятляе і надалей беларускі шлях, дапамагае мацаваць наш духоўны суверэнiтэт, нацыянальную дзяржаўнасць і незалежнасць. А таму "Роднаму слову" – дзяржаўную падтрымку, дзяржаўны клопат і прыярытэт!

Зычу калектыву рэдакцыі духоўнай моцы, жыццядайнага сонечнага лёсу, здзяйснення ўсіх творчых планаў і задум. Жыве "Роднае слова"!

Алесь БЕЛЬСКІ,

доктар філалагічных навук, прафесар, галоўны рэдактар часопіса "Беларуская мова і літаратура",
чытач часопіса "Роднае слова" з 1988 г. і яго аўтар з 1990 г.

Паважаная рэдакцыя часопіса “Роднае слова”!

Ад імя супрацоўнікаў Нацыянальнага інстытута адукацыі і сябе асабіста віншую ваша ўнікальнае і аўтарытэтнае выданне з 30-гадовым юбілеем!

Вось ужо тры дзесяцігоддзі ваш часопіс шчыруе на ніве роднага слова і нацыянальнай культуры. Матэрыялы, якія размяшчаюцца на яго старонках, знаёмяць з самымі актуальнымі пытаннямі філалогіі, методыкі выкладання беларускай мовы і літаратуры, культуралогіі і мастацтвазнаўства. Сярод вашых аўтараў як найвядомейшыя навукоўцы і сталыя педагогі, так і маладыя вучоныя і настаўнікі. Любы чытач, ад прафесійнага даследчыка да зацікаўленага вучня, знойдзе ў гэтай каштоўнай скарбонцы думак і вопыту важнае і карыснае для сябе.

Роднаслоўаўцы – гэта заўсёды найлепшыя прафесіяналы, апантанія і няўрымслівыя рупліўцы, якія сваёй нястомнай працай спрыяюць павышэнню прафесійнага майстэрства беларускіх настаўнікаў, гадаванню інтэлектуальнай эліты нашай краіны, выхаванню сапраўдных патрыётаў і грамадзян. Жадаем калектыву рэдакцыі развіваць і памнажаць слаўныя традыцыі часопіса! Няхай будзе бяздоннай крыніца цікавых ідэй і творчай энергіі! Прафесійнага даўгалецця і здзейсненых мар, плённай працы і ўдзячнай аўдыторыі!

Сяргей ВАЖНИК,
дырэктар Нацыянальнага інстытута адукацыі.

“Роднаму слову” – 30. За гэтыя гады часопіс стаў ґрунтоўным навуковым і метадычным выданнем гуманітарна-асветніцкага напрамку, на старонках якога асвятляюцца дасягненні сучаснай філалогіі, педагогікі, культуралогіі і мастацтвазнаўства. Часопіс стаў неад’емнай часткай культурнага і інтэлектуальнага жыцця краіны, годна прадстаўляе навуковыя напрацоўкі беларускіх і замежных вучоных васьм ужо тры дзесяцігоддзі. Дзякуючы публікацыям метадычнага характару педагогічная скарбонка настаўніка беларускай мовы і літаратуры ўзбагачаецца цікавымі ідэямі для правядзення ўрокаў, факультатывных заняткаў, пазакласных мерапрыемстваў, падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання, рэспубліканскіх алімпіяд і конкурсаў.

Руплівы калектыв роднаслоўаўцаў кожны нумар часопіса стварае з вялікай павагай да беларускай мовы, шчырым клопатам пра захаванне нацыянальнай спадчыны і духоўных здабыткаў нашага народа. Аддаанае служэнне роднаму слову і Беларусі сілкуецца з невычэрпных крыніц энтузіязму супрацоўнікаў рэдакцыі часопіса.

Верных, адданных і ўдзячных чытачоў вам, няхай пашыраецца іх кола (і не толькі сярод настаўнікаў, навукоўцаў, маладых даследчыкаў).

Цікавых, ґрунтоўных і змястоўных аўтарскіх матэрыялаў! І хай з кожным годам будзе больш тых, каму з родным словам – па жыцці!

Ганна ВАЛОЧКА,
доктар педагогічных навук,
загадчык лабараторыі гуманітарнай адукацыі Нацыянальнага інстытута адукацыі.

Паважаныя роднаслоўаўцы, шчыра віншуем з юбілеем! Жадаем і надалей упэўнена і без фальшу ісці па абранай дарозе, абагаўляць роднае слова, уздымаць яго да касмічных вышыняў. Часопіс васьм ужо тры дзесяцігоддзі аб’ядноўвае людзей творчых, аднадумцаў, гуртуе іх вакол нацыянальнай культуры, мовы, літаратуры. За гэты час ён сапраўды стаў жывым асяродкам людзей творчых і неабывкавых да роднай мовы. Зычым заўсёды цвёрда трымацца на бурных хвалях нашага часу! І, вядома, усім супрацоўнікам здароўя, асабістага шчасця і дабрабыту.

Наталля ГАРДЗЕЙ, Дзмітрый ПАЎЛАВЕЦ, Святлана ЧАЙКОВА,
дацэнты і загадчык кафедры давузаўскай падрыхтоўкі і прафарыянтацыі
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны.

Паважаныя супрацоўнікі "Роднага слова"!

Сардэчна віншую вас і ваша выданне з 30-годдзем з дня выхаду часопіса ў свет! За гэты час дзясяткі праектаў былі прадстаўлены на старонках "Роднага слова", сотні аўтараў застаюцца ўдзячныя вам за падтрымку і прэзентаванне чытачам іх найлепшых навуковых публікацый, даследчых матэрыялаў і актуальных артыкулаў.

Праз рубрыку "Вяртанне да вытокаў" у вашым часопісе і мае матэрыялы па даследаванні старажытных беларускіх родаў знайшлі свайго чытача, а потым – кнігі "Я – сын Ваш" з серыі "Летапіс беларускай шляхты".

Разам з вамі шчыра радуся таму, што сёння часопіс "Роднае слова" вядомы не толькі ў Беларусі, але і за яе межамі. І гэтаму спрыяе яшчэ адзін з напрамкаў вашай дзейнасці – выдавецкі. Удзячны рэдакцыі, што мае кнігі, выдадзеныя намаганнямі "Роднага слова", цяпер знаходзяцца ў бібліятэках нашай краіны, а таксама Расіі, Украіны, Літвы, Чэхіі, Славакіі, Вялікабрытаніі, ЗША і іншых. Такім чынам беларусы і замежныя даследчыкі змаглі далучыцца да гісторыі беларускага народа, адчуць сваю прыналежнасць да сусветнай духоўна-культурнай спадчыны.

Асобна хачу адзначыць традыцыйныя ў "Родным слове" і сугучныя маім даследаванням рэспубліканскія конкурсы навукова-даследчых і творчых работ, у якіх вучні, студэнты і дарослыя прадстаўляюць гісторыі ўласнага роду або роднай мясціны, адкуль паходзяць іх карані.

Ваша праца – магутны прыклад для іншых, як трэба выхоўваць у моладзі любоў і павагу да бліжняга, роднай культуры і сваёй Айчыны.

Шчыра жадаю Вам, Зоя Іванаўна, калектыву рэдакцыі і надалей шанаваць і захоўваць роднаслоўаўскія традыцыі, клапаціцца пра роднае беларускае слова і доўгія гады атрымліваць радасць і задавальненне ад любімай справы, якой вы так самааддана служыце.

Анатоль СТАТКЕВІЧ-ЧАБАГАНАЎ,

пісьменнік, даследчык, лаўрэат спецыяльнай прэміі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь дзялячым культуры і мастацтва.

Шаноўныя Зоя Іванаўна і рэдакцыя часопіса "Роднае слова"!

Шчыра падзяляю юбілейную радасць калектыву паважанага выдання "Роднае слова" – "чытабельнага", прагрэсіўнага і рознабаковага, інтэлектуальнага, крэатыўнага і шляхетнага. Дзякуй вам, шчырыя патрыёты сваёй справы, за папулярызацыю РОДНАГА БЕЛАРУСКАГА СЛОВА, за клопат пра захаванне спадчыны і духоўных здабыткаў Беларусі, а таксама за мудрасць і мужнасць адстаяць сваю самастойнасць у складаных эканамічных умовах! Міжволі ўспамінаюцца сугучныя юбілею часопіса класічныя коласаўскія радкі, якія застаюцца актуальнымі праз стагоддзі: "Роднае слова – гэта першая крыніца, праз якую мы пазнаём жыццё і акаляючы нас свет. Пагэтану вам неабходна так старанна вывучаць сваю родную мову, ведаць і любіць лепшыя творы беларускай літаратуры. І перш за ўсё трэба ведаць свой народ, яго гісторыю, яго багатую вусную творчасць". Жадаю, каб кожны ваш працоўны дзень

пачынаўся з цудоўнага настрою, сонечнага праменьчыка, які натхняе на слаўную працу і добрыя справы.

Заставайцеся і надалей жаданым і чаканым перыядычным выданнем у кожным педагагічным калектыве. Няхай множыцца тыраж і колькасць удзячных чытачоў. Працягвайце вашы слаўныя традыцыі адухаўляць чытачоў: у кожным Слове – мноства патаемнага і неспазнанага!

Шчыра жадаю часопісу плёну, росквіту, стабільнасці і верных падпісчыкаў, а рэдактарскаму калектыву – добрага здароўя, творчага натхнення, зямных даброт і Божай ласкі! Новых вам ідэй, смелых задум і творчых здзяйсненняў, цікавых публікацый і таленавітых аўтараў! З юбілеем!

Каб часопіс, заўжды малады,

І настрой задаваў, і тон.

Дык няхай жа заўсёды спрыяе

Вам натхненне і таленту плён!

З пашанай і найлепшымі пажаданнямі,

ваш чытач і аўтар,

кандыдат педагагічных навук,

дацэнт кафедры беларускай філалогіі

Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы

Нона ШАНДРОХА.

Паважаная рэдакцыя часопіса “Роднае слова”!

Шчыра віншую дарагое сэрцу выданне са слаўнай датай – 30-годдзем з дня выхаду часопіса ў свет!

З 1988 года часопіс “Роднае слова” (тады яшчэ “Беларуская мова і літаратура ў школе”) – неад’емная частка майго прафесійнага сталення, сапраўдная метадычная скарбонка, з дапамогай якой набывала вопыт і педагагічнае майстэрства не адно пакаленне настаўнікаў роднай мовы і літаратуры.

За гэтыя тры дзясяткі гадоў многія маладыя педагогі і актыўныя падпісчыкі, як і я, сталі аўтарамі нашага навуковага і метадычнага выдання. А колькі маладых людзей выхоўваецца ў павазе да роднай культуры, традыцый беларускага народа дзякуючы роднаслоўаўскім публікацыям!

Спадзяемся, і надалей часопіс “Роднае слова” застанецца трывалым фундаментам і надзейнай падтрымкай як беларускім студэнтам, настаўнікам і вучоным, так і замежным аўтарам і чытачам.

Ад усяго сэрца жадаю вам, дарагія роднаслоўаўцы, моцнага здароўя, творчых поспехаў, новых ідэй, спраўджаных надзей і нябеснай падтрымкі на высакародным шляху служэння роднаму беларускаму слову.

Ларыса ПШАНІЧНАЯ,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі.

Галоўнаму рэдактару Зоі Іванаўне Падліпскай, членам рэдакцыйнай калегіі, супрацоўнікам рэдакцыі, чытачам часопіса “Роднае слова” шчырыя віншаванні з нагоды 30-гадовага юбілею!

За гэтыя гады часопіс стаў прызнаным выданнем сярод навукоўцаў, настаўнікаў, культурных дзеячаў, студэнтаў і прыхільнікаў беларускага слова. Часопіс з’яўляецца вядучым выданнем і прафесійнай апорай для педагогаў, выкладчыкаў, студэнтаў і аматараў роднага слова. Ён адыгрывае асаблівую ролю ў фарміраванні сучаснага погляду на працэс адукацыі і развіцця беларускай культуры, філалагічнай навукі.

Членамі рэдакцыйнай калегіі заўсёды былі людзі неабыякавыя да нацыянальнага адраджэння, захавання нацыянальнай спадчыны, культуры. Гэта навукоўцы і настаўнікі, якія грунтоўна прадстаўляюць свае доследы ў розных галінах філалагічнай навукі і практыкі. Часопіс складаецца з такіх рубрык, якія дазваляюць падтрымліваць цікавасць да выдання на працягу гэтых многіх гадоў. “Роднае слова” жыве ў студэнцкіх аўдыторыях, у школьных класах, у літаратурных музеях, на школьнай сцэне.

Можна ўпэўнена зазначыць, што часопіс вытрымаў выпрабаванне часам!

Шчырым вершам адзначыць хочацца
Юбіляра трыццаты год!
Хай твой творчы працэс не скончыцца,
Хай чакае чарговы ўзлёт!
Новы час, новы погляд і запыт...
Усе мы верым у сілу пяра,
Час праверыў практычны вопыт
Усіх раздзелаў тваіх. Ура!
Льюцца словы ўхвалы, павагі
Да тваіх працавітых людзей,

Ім хапае цяргення, адвагі
Шчыраваць над табой ноч і дзень.
Навуковец і кожны настаўнік
“Родным словам”, павер, даражыць!
Мы заняты агульнаю справай,
Дык і будзем тварыць і жыць,
Працаваць на бацькоўскай ніве
Родных вобразаў, родных слоў,
Каб малыя ў нас гаманілі
НА МОВЕ СВАІХ ДЗЯДОЎ!

З вялікай любоўю і павагай да вашай нялёгкай працы,

Алена ДАНИЛІШЫНА,

настаўнік-метадыст сярэдняй школы № 18 г. Пінска.

Паважаныя роднасловаўцы!

Прыміце самыя шчырыя віншаванні з нагоды 30-гадовага юбілею заснавання часопіса!

За гады плённага супрацоўніцтва і адданага сяброўства мы атрымалі вялікае задавальненне ад узаемін з высокаадукаванымі, інтэлігентнымі людзьмі, сапраўднымі беларусамі, дзякуючы якім часопіс набыў вялікую папулярнасць і заслужаны аўтарытэт у нашай краіне!

Высокі прафесіяналізм калектыву рэдакцыі, галоўнага рэдактара Зоі Іванаўны Падліпскай, клапатлівыя адносіны да зберажэння нацыянальных каштоўнасцяў і роднага беларускага слова – узор высокага служэння Радзіме.

Часопіс мае вялікае практычнае значэнне для выкладчыкаў, настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры. Ён стаў нам сапраўдным сябрам і дарадцам!

На працягу 30 гадоў на старонках выдання мы знаёмімся з вопытам работы калег з усёй Беларусі, атрымліваем асалоду ад завочных сустрэч з вядомымі даследчыкамі мовы і літаратуры на старонках раздзелаў "Літаратура і час", "Мовы рысы непаўторныя", "Методыка і вопыт", "Нацыянальная і сусветная культура". Вельмі каштоўныя для нас і матэрыялы этапаў рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры, заданні для падрыхтоўкі да ЦТ.

Часопіс даў нам магчымасць паказаць сябе, атрымаць высокую ацэнку нашай працы ад навукоўцаў-прафесіяналаў. Мы, настаўнікі і вучні, якія ўдзельнічалі ў конкурсах, арганізаваных часопісам у розныя гады, адзначаем іх высокі ўзровень, а незабыўная цёплая сустрэча ў нашай Нёманскай школе з калектывам рэдакцыі адкрыла дзверы ў вялікі свет беларускасці!

Дзякуем за адданасць і апантанасць у справе выхавання беражлівых адносін да роднай мовы і беларускай культуры! Жадаем вам моцнага здароўя, ладу, міру, дабрабыту, новых здзяйсненняў, а галоўнае, поспехаў на шляху высокага служэння Радзіме!

Калектыв Нёманскай сярэдняй школы імя І. Д. Гурскага.

Роднаму слову

Словы чароўныя, лёгкія, чыстыя,
Вясёлыя, сумныя, нібы празрыстыя,
Глыбокія, пахкія, горка-салодкія,
Цудоўныя словы, ласкава-дрыготкія...

Родныя, простыя, вельмі жаданыя,
З фарбаў вясёлкі матуляй сатканыя.
Мною любімыя і незвычайныя,
Мае, беларускія, непараўнальныя.

Душу наталяюць і водар, і сэнс іх глыбокі
З кнігі цікавай, з кожнай старонкі,
Звяртаюся ў радасці і ў самоце
Да слоў беларускіх у залатым пераплёце.

Лізавета ПРЫШЧЫЦ,

навучэнка XI класа

Нёманскай сярэдняй школы імя І. Д. Гурскага.

Святых Ерусалімскага Храма, дзе яму з найбольшай паўнатай адкрываецца Бог, а таксама звязу Песню Песняў са стварэннем свету і з Сінайскім Адкрыццём. У выніку яна стала сінонімам сакральнасці, найсвяцейшай Таямніцы і атрымала асаблівае алегарычнае і містычнае прачытанне ў яўрэйскай і хрысціянскай традыцыях.

Аднак прысутнасць Песні Песняў у Святым Пісанні бянтэжыла некаторых хрысціянскіх экзегетаў і святароў нават у Новы час. Так, у 1769 г. нямецкі лютэранскі тэолаг і біблеіст І. Д. Міхаэліс выключыў Песню Песняў як вельмі “небяспечную” кнігу са свайго перакладу Бібліі. Нашмат раней Царква пераследавала тых, хто спрабаваў убачыць у ёй песню зямнога каханья: так, за падобныя ерэтычныя погляды быў асуджаны на Канстанцінопальскім саборы (553) Тэадор, епіскап мапсуэсійскі, які ўжо на той момант сышоў з жыцця. У 1574 г. за тое самае Жак Кальвін выгнаў з Жэневы Себасцяна Кастальёна, а ў 1562 г. па рашэнні інквізіцыі быў кінуты ў турму іспанскі паэт Луіс дэ Леон – за самастойны вершаваны парафраз Песні Песняў на роднай мове.

Тым не менш Песня Песняў, застаючыся песняй зямнога каханья, не толькі прысутнічае ў Бібліі, але і мае ў ёй асаблівы сакральны статус. Цягам амаль дзвюх тысяч гадоў пасля ўваходжання ў канон яна застаецца “культавым” тэкстам яўрэйскай і хрысціянскай містыкі. Зусім невялікая па памерах (усяго восем раздзелаў) кніга выклікала да жыцця велізарную колькасць каментароў. Сучасны амерыканскі біблеіст Марвін Поўп заўважае наконт Песні Песняў: “Прапарцыянальна яе памерам ніводная кніга Бібліі не выклікала такой колькасці рэцэпцый і прачытанняў, такога мноства інтэрпрэтацый кожнага яе слова” [6, с. 89]. Сапраўды, Песню Песняў з апошніх стагоддзяў да н. э. (а можа, і раней) і да сёння тлумачаць яўрэйскія каментатары, з II ст. н. э. (пачынаючы са славянскага Арыгена Александрыйскага) яе каментуюць хрысціянскія экзегеты, ад яе атрымліваюць асалоду чытачы і натхненне – паэты. Ні рэлігійна-містычную паэзію (яўрэйскую і хрысціянскую), ні свецкую лірыку каханья нельга ўявіць без своеасаблівага “кода”, звязанага з Песняй Песняў, без архе- і інтэртэкстуальнасці, што адсылае да яе (шматлікія парафразы, адкрытае і прыхаванае цытаванне, алюзіі і рэмінісцэнцыі і г. д.). У чым жа сакрэт Песні Песняў, у чым асаблівасці яе паэтыкі і прычына ўздзеяння на чытачоў, экзегетаў і паэтаў?

Назва Песні Песняў у арыгінале **שִׁיר הַשִּׁירִים** *šir hašširim* (*Шыр га-Шырым*, дакладней *шыр га-шырым*) – на іўрыце граматычная форма найвышэйшай ступені параўнання, якая ствараецца з двух назоўнікаў (у адзіночным і множным ліку) і значыць ‘песня над усімі песнямі’, ‘найлепшая пес-

ня’. Пры гэтым слова **שִׁיר** *šir* (*шыр*) ‘песня’ ўжываецца ў старажытнай яўрэйскай мове для вызначэння асабліва ўрачыстай песні, звернутае да Бога (у тым ліку літургічнай) ці прысвечанай важным момантам лёсу народа, напрыклад: “... Як спяваць нам песню Госпаду на зямлі чужой?” (Пс 137 / 136: 4); “Паўстань, Дэвора, паўстань; паўстань, паўстань, кажы песню!” (Суд 5: 12; напрыканцы стаць **דָּבֵרֵי שִׁיר** *даберы-шыр*, што літаральна значыць ‘кажы песню’ ці ‘песня-выказванне’; пар. Пс 137 / 136: 3). Напэўна, сам урачысты кантэкст ужывання слова *шыр* быў для яўрэйскіх экзегетаў дадатковым апірышчам для інтэрпрэтацыі Песні Песняў як сакральнага тэксту.

Старажытнай яўрэйскае *Шыр га-Шырым* дастаткова адэкватна перадаецца калькамі з тым жа значэннем на іншых мовах: *ᾠσμα ᾠμάτων*, а таксама *ᾠμα ᾠμάτων* і *ᾠματα ᾠμάτων* – у Септуагінце (пераклад на грэчаскую мову, зроблены яўрэямі ў Александрыі ў III – II стст. да н. э.); *Canticum Canticorum* – у Вульгаце (пераклад на жывую лаціну, выкананы на мяжы IV – V стст. слынным Еранімам Стрыдонскім і кананізаваны пазней як Каталіцкая Біблія); *Das Lied der Lieder* – у нямецкім перакладзе Марціна Лютэра; *The Song of Songs* – у англійскай Каралеўскай Бібліі; *Cantique les Cantiques* – па-французску; *Песнь Песней* – у рускім Сінадальным перакладзе і г. д. Выдатны дзеяч беларускага Рэнэсансу, асветнік і першадрукар Францішак Скарына прапанаваў падобную кальку на старабеларускай мове таго часу: *Песнь Песням* – у сэнсе “ўсім песням песня”, і гэтая канструкцыя (з папраўкай *Песнь на Песня*) застаецца актуальнай і для сучасных беларускіх перакладаў, для беларускай мовы ўвогуле.

Такім чынам, назва *Песня Песняў* у арыгінале мае канатацыі асаблівай вылучанасці, звышважнасці і мастацкай дасканаласці тэксту. Таму ў еўрапейскай культуры следам за М. Лютэрам, які прапанаваў у якасці варыянта наймення тэксту *Das Hohe Lied* (*Высокая Песня*), або *Hoheslied*, узніклі падобныя назвы на іншых мовах: англійская *The Sublime Song*, або *The Superlative Song* (*Найвышэйшая Песня*), беларуская *Найвышэйшая Песня* ў перакладзе Васіля Сёмухі. Аднак менавіта пераклад-калька захоўвае спецыфіку граматычнай канструкцыі арыгінала, найбольш дакладна перадае яе сутнасць і экспрэсію.

Як мяркуюць даследчыкі, назва *Песня Песняў* склалася паступова і нясе ў сабе адзнаку шчырага захаплення чытачоў, з’яўляючыся так званай кампліментарнай назвай (яшчэ адзін слынный прыклад – “Боская камедыя” Дантэ, якую сам паэт назваў проста *Comedia*, а далей захоплены аматы, перадусім Джавані Бакача, прыбавілі слова *La Divina* – “Боская”, “цудоўная”). Старажытныя каментары адлюстроўваюць менавіта такую пазі-

цью. Так, у “Мідраш Раба” сказана: «Песня Песняў – найслаўнейшая з песень, найпяшчотнейшая сярод песень, Песня тых песняў, якія Ён [Усявышні] звёў у адзіную Песню ў свеце, якія Ён цудоўна стварыў у свеце, праз якія Ён дазваляе спасцігаць Свой Святы Дух. Ва ўсіх песнях ухваляе Бог Ізраіля ці Ізраіль – свайго Бога. Толькі тут услаўляе Ён народ і народ услаўляе Яго. Рабі Сімяон сказаў ад імя рабі Ханіны з Сепфорысу: “Падвойная Песня”. Рабі Шымон сказаў: “Падвойная і падвоеная”» (“Мідраш Раба”, I, 1: 11 [5, с. 19]). Апошнія словы, верагодна, маюць на ўвазе патаемныя эзатэрычныя сэнсы Песні Песняў і яе асаблівую дыялагічную структуру – абмен рознымі галасамі (песнямі). Менавіта таму яе назва, лічаць яўрэйскія экзэгеты, можа быць патлумачана як “Песня, што складаецца з асобных песняў”, бо ў ёй гучаць галасы дзяўчыны і юнака, якія абменьваюцца песнямі. Невыпадкова Ёган Вольфганг Гётэ вызначыў Песню Песняў як “песні, што пераклікаюцца”, назваў іх “самым пераймальна пяхотным, што дайшло да нас ад сведчаньняў каханьня, палкага і прыгожага”. Ён пісаў таксама, што Песня Песняў – “Песня Каханьня, найстаражытнейшая і найпрыгажэйшая песня Усходу” [3, с. 484]. Аднак сутнасць ацэнкі паэта Новага часу, безумоўна, іншая, чым у яўрэйскіх каментатараў. Гётэ мяркуе, што генеральная тэма Песні Песняў – каханне паміж юнаком і дзяўчынай: “...і ўсё ж галоўнай тэмай застаецца палкая схільнасць маладых сэрцаў, – яны шукаюць адно аднаго, і знаходзяць, і адштурхоўваюць, і вабяць адно аднаго ў акалічнасцях жыцця, адзначаных найбольшай прастатой” [3, с. 143]. Старэйшы сябра Гётэ Ёган Готфрыд Гердэр, як і Гётэ, быў сапраўдным біблейстам і першы падшоў да Бібліі як да літаратурнага помніка, таксама абвясчаў, што змест Песні Песняў ад пачатку да канца вычэрпваецца адным словам “каханне!”, што ў ёй “апяваецца каханне, апяваецца так, як каханне павінна апявацца, найўна, натуральна, праўдзіва” [2, с. 249 – 250]. Пры гэтым – нягледзячы на падабенства – ацэнкі Гердэра і Гётэ таксама адрозніваюцца: калі Гётэ падыходзіў да свету як спіназіст і, адпаведна, панэнтэіст, бачыў у Песні Песняў гісторыю чалавечага каханьня, а ў ім – прысутнасць Боскага пачатку, спасцігальнага толькі праз пачуццёвае, то лютэранскі прапаведнік Гердэр знаходзіў у біблейскай кнізе не толькі прамы, але і трансцэндэнтны сэнс.

Такім чынам, тэма Песні Песняў – каханне, адно з самых складаных і ірацыянальных пачуццяў, уласцівых чалавеку, прычым каханне паказана тут з падкрэсленым эратызмам – не толькі як радасць духу, але і як асалода цела. Напэўна, таму і ўзнікла спачатку ў яўрэйскай, а потым у хрысціянскай традыцыі алегарычнае прачытанне Песні Песняў як адлюстравання любові паміж Богам і абраным Ім народам (*Кнэсэт Ізраэль* – Грамадой

Ізраіля), Хрыстом і Царквой Хрыстовай, а таксама агульнае для дзвюх традыцый містычнае разуменне Песні Песняў як апісання вялікай любові паміж Богам і душой чалавека; як метафарычнае выяўленне вялікай таямніцы яднання ў Богу мужчынскага і жаночага пачаткаў (яўрэйская кабалістычная традыцыя) і вялікай таямніцы злучэння ў Дзеве Марыі (Нявесце Песні Песняў) чалавечай цялеснасці і Духа Божага (Жаніха), таямніцы беззаганнага зачацця і Богаўцелаўлення.

Падчас абмеркавання Песні Песняў на пачатку II ст. у Акадэміі (ешыве) у гарадку Яўнэ (Ямніі) ужо згаданы рабі Аківа абвясціў, што менавіта Песня Песняў гучала ў той момант, калі Бог ствараў свет і калі прарок Майсей атрымліваў Тору на Сінаі (Усявышні надзеў Тору як заручальны пярсцёнак на палец Нявесты – *Кнэсэт Ізраэль*), і што калі ўсе Пісанні (*Кетувім*) святых, то Песня Песняў – найсвяцейшая (“святая святых”): “Не павінна быць аніякіх сумненняў і спрэчак сярод Ізраіля, што да Песні Песняў трэба дакранацца чыстымі рукамі*, таму што ўвесь свет пачаў існаваць толькі ў той дзень, калі Песня Песняў была падаравана яму. Чаму так? Таму што ўсе Пісанні святых, а Песня Песняў – святая святых” (“Мідраш Раба”, I, 1: 10 [5, с. 18]). І яшчэ рабі Аківа сказаў: “...калі б Тора не была дадзена, Песні Песняў было б дастаткова для кіравання светам” (Агадат Шыр га-Шырым; цыт. паводле: [6, с. 102]). У гэтых словах закладзена ідэя найглыбіннейшага спасціжэння Бога і створанага Ім свету праз любоў, разумення любові як генеральнай заповедзі Бога чалавеку – любові да Бога і да бліжняга, бо і Сам Бог адкрывае Сябе чалавеку і кіруе светам праз любоў. Пра гэтую Боскую Любоў кажа і Дантэ: “...Любоў, што рухае і сонца, і планеты” (як вядома, так гучыць апошні радок велічнай паэмы).

Магчыма, старажытны аўтар Песні Песняў ужо меў на ўвазе алегарычны сэнс тэксту – пошукі Грамадой Ізраіля (Нявестай) Бога (Жаніха, Каханага) і заключэнне Саюзу (Запавету) паміж імі. Аднак пры ўсіх магчымых алегарычных інтэрпрэтацыях Песня Песняў уражвае перадусім радасцю, шчодрасцю, маляўнічасцю зямнога свету, услаўляе зямное чалавечае каханне. Але ці не прысутнічае ў гэтым каханні Любоў Божая? Невыпадкова ж каханне ў Песні Песняў вызначана як “полымя Гасподняе” (Песн 8: 6). Біблія паказвае чалавека ва ўсіх сферах яго жыцця, а без каханьня жыццё няпоўнае і беднае, бясколернае і цьмянае (дастаткова прыгадаць гіс-

* Адпаведна яўрэйскай традыцыі, перад дакрананнем да святой кнігі трэба не толькі вымыць рукі, але і абмыць іх з асаблівымі малітвамі і добраславеннямі, каб дакранацца да святых чыстымі рукамі. Чым вышэйшы сакральны статус кнігі (напрыклад, рукапіснага скрутка Торы, прызначанага для набажэнства), тым “бруднейшымі” (“апаганенымі”) выглядаюць рукі пры судакрананні з ім. Некаторыя яўрэйскія экзэгеты лічылі, што святасць Песні Песняў недастатковая, каб “апаганьваць” рукі. Гэтым спрэчкам і паклаў канец рабі Аківа.

торыю каханна Якава і Рахілі, апаведзеную ў першай кнізе Бібліі – Кнізе-на-Пачатку, Кнізе Быцця). Вось чаму прысутнасць песні палкага зямнога каханна так да месца ў Святым Пісанні. “Перад намі кніга, якая аднолькава добра стасуецца і да радасці вяселля, і да самотных захапленняў самапаглыбленых роздумаў, і ў гэтым яна падобна да такіх шэ-дэўраў блізкаўсходняй паэзіі, як вершы Хафіза”, – заўважае выдатны знаўца Бібліі Сяргей Аверынцаў [1, с. 289]. А на пачатку XX ст. вядомы расійскі і яўрэйскі перакладчык, мастацтвазнаўца, літаратуразнаўца, даследчык Песні Песняў Абрам Эфрас ва ўводзінах да свайго перакладу біблейскай кнігі (1909) напісаў: “У сусветнай літаратуры я не ведаю стварэння больш кіпучага, больш насычанага сонцам і водарам пладаноснай паўднёвай зямлі, чым Песня Песняў. Яна перагружана жыццёвымі сокамі, урадлівасцю, каханнем, хмелем жыцця. Кожны вобраз у ёй каранямі ўрос у зямлю. Перажыць Песню Песняў, зразумець яе – значыць выйсці ў гушчу жыцця і перапоўніцца яго любоўю. <...> Да Песні Песняў можна і трэба падыходзіць... не са спакойна-акадэмічнай, умоўнай увагай, а з жывым пачуццём, як да блізкай істоты, бо Песня Песняў – жывая сіла, якая дорыць нам сваю жыццёвую філасофію з усёю ўладаю натхняльнага Адкрыцця. Паміж сабою і сучасным жыццём з яго культуам полу неабходна паставіць Песню Песняў і скрозь яе паспрабаваць зірнуць на сучаснасць. Зразумець Песню Песняў – значыць спазнаць сябе ў адзіна важным, спазнаць у сабе любоў, то-бок вызначыць асноўны кірунак сваёй жыццёвай працы” [4, с. 239]. Гэтыя словы не састарэлі і сёння.

Рэлігійная традыцыя (яўрэйская і хрысціянская) лічыць аўтарам Песні Песняў Саламона – трэцяга цара Ізраільскага царства. Пра гэта гаворыць і надзагаловак тэксту *שִׁיר הַשִּׁירִים אֲשֶׁר לְשִׁלּוֹמֹה* *šir hašširim ašer li-šəlōmō* (“Шыр га-Шырым ашэр лі-Шломо”) [7, с. 165], што значыць “Песня Песняў, якая [належыць] Шломо [Шэломо, Саламону]”, або “Песня Песняў Саламонава” (Песн 1: 1). Гістарычны Саламон, сын Давіда, правіў у Ерусаліме прыкладна ў 961 – 928 гг. да н. э., і яго імя ўжо ў старажытнасці стала ў яўрэйскай культуры сімвалам мудрасці і вялікага паэтычнага таленту (ён і сапраўды мог спадкаваць яго ад бацькі, вялікага псальмаспеўцы). Невыпадкова з імем Саламона ў каноне звязваюцца найскладанейшыя філасофскія і найпрыгажэйшыя паэтычныя кнігі – Прыпавесці Саламонавы, Эклезіяст і Песня Песняў, а за межамі канона – другакананічная для хрысціян Мудрасць Саламона, а таксама апакрыфічныя Псальмы Саламона і Запавет Саламона. У Першай кнізе Цароў (Трэцяя кніга Царстваў у Септуагінце, Вульгаце і Славянскай Бібліі) чытаем: “І даў Бог Саламону мудрасць, і вельмі вялікае разуменне, і найшырэйшы розум,

як пясок на беразе мора. // І была мудрасць Саламона вышэйшая за мудрасць усіх сыноў Усходу і ўсёй мудрасці егіпціян. // ...І выказаў ён тры тысячы прыпавесцяў, і песняў яго было тысяча і пяць” (3 Цар 4: 29 – 30, 32; пераклад наш. – Г. С.). Адною з “тысячы і пяці песняў”, прычым найпрыгажэйшай, паводле рэлігійнай традыцыі, і была Песня Песняў. Безумоўна, паказанне на імя Саламона ў надзагалоўку тэксту і прысутнасць яго вобраза ў самім тэксце (у прыватнасці, апісанне яго вясельнай працэсіі ў Песн 3: 7 – 11) стымулявалі ўсё большае “ўчытванне” ў тэкст эзатэрычных сімвалаў, выяўленне новых і новых слаёў вялікай Мудрасці, падараванай Саламону Богам і пакаханай ім як Нявесты.

Агада і Мідраш сцвярджаюць, што Саламон стварыў Песню Песняў у росквіце юнацтва, калі ўзяў першы шлюб з егіпецкай царэўнай (гл. 3 Цар 3: 1), але насамрэч прысвяціў вялікую Песню Боскай Мудрасці і Любові. У сталым узросце ён напісаў Кнігу Прыпавесцяў (*Сэфер Мішле*), а ўжо на схіле жыцця – скептычную і сумную, але напоўненую пошукамі сэнсу жыцця Кнігу Эклезіяста (*Сэфер Когэлет*). Хрысціянскія экзэгеты мяркуюць, што якраз Песня Песняў была створана Саламонам апошняй, і ён перадаў у ёй асалоду прадчування блізкага яднання сваёй душы з Богам пасля смерці. Яўрэйская традыцыя лічыць, што канчаткова запісаў (дакладней, загадаў запісаць) Песню Песняў праведны цар Ехізікіягу, або Хізікіягу (Езэкія), які правіў каля 715 – 687 гг. да н. э. і праводзіў рэлігійную рэформу, умацоўваючы адзінабожжа. Такім чынам, сама традыцыя дапускае пэўны часовы зазор – амаль тры стагоддзі – паміж часам стварэння тэксту і часам яго пісьмовай фіксацыі і абнародавання.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. **Аверинцев, С. С.** Древнееврейская литература / С. С. Аверинцев // История всемирной литературы : в 9 т. / редкол. : Г. П. Бердников (отв. ред.), Ю. Б. Виппер (зам. гл. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1983. – Т. 1. – С. 271 – 302.
2. **Гердер, И. Г.** Песни любви: библейская книга / И. Г. Гердер ; пер. А. Эфроса // Песнь Песней. – М. : ЭКСМО-Пресс ; Харьков : Око, 2001. – С. 249 – 250.
3. **Гёте, И. В.** Статьи и примечания к лучшему пониманию “Западно-восточного дивана” // Западно-восточный диван / И. В. Гёте ; изд. подгот. И. С. Брагинский, А. В. Михайлов ; отв. ред. И. С. Брагинский. – М. : Наука, 1988. – С. 137 – 345.
4. **Эфрос, А.** О методе перевода Песни Песней; О критике перевода Песни Песней; Предисловие / А. Эфрос // Песнь Песней. – М. : ЭКСМО-Пресс ; Харьков : Око, 2001. – С. 236 – 245.
5. **Midrash Rabbah: The Song of Songs** / ed. M. Simon. – N. Y., 1951. – P. 19.
6. **Pope, M. H.** Song of Songs : A New Translation with Introduction and Commentary / M. H. Pope. – N. Y. : The Anchor, 1977. – (The Anchor Bible. – Vol. 7C).
7. **כֶּתוּבִים = Кетувим** : иврит. текст с рус. пер. / пер. под ред. Д. Йосифона. – Иерушалаим (Иерусалим) : Мосад арав Кук, 5738 (1978). – [394] с.

Мікола ТРУС

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ КУПАЛЫ Ў СЛАВАКІІ. 1947 – 2017 гг.

УДК 821.161.3:821.162.4

У артыкуле ўпершыню падсумоўваюцца агульныя звесткі па гісторыі перакладаў вершаў Янкі Купалы на славацкую мову, рэпрэзентацыі яго творчасці ў Славакіі ў 1947 – 2017 гг. Факталагічны разгляд праходзіць з улікам культурнай, грамадска-палітычнай сітуацыі, сацыялістычнага перыяду існавання ў складзе Чэхаславакіі і часу незалежнай Славацкай рэспублікі. У навуковы ўжытак уводзяцца звесткі наконт прадстаўленасці творчасці класіка беларускай літаратуры ў асяроддзі славацкай эміграцыі.

Ключавыя словы: *Янка Купала, купалазнаўства, беларуская літаратура, славацкая літаратура, мастацкі пераклад, рэпрэзентацыя творчасці, кантэкст, сацыялістычны перыяд, перыяд дзяржаўнай незалежнасці, славацкая эміграцыя.*

The paper first summarized general information on the history of translations of the poetry of Yanka Kupala in the Slovak language, and representations of his work in Slovakia in 1947 – 2017. A factual review is in order to address cultural, political and social situation, the socialist period of the existence of part of Czechoslovakia and the independent Slovak Republic. Scientific use entered data on the representation of creativity of the classic of Belarusian literature in the environment of the Slovak emigration.

Славацкі напрамак купалазнаўчых даследаванняў стаў даволі актыўна распрацоўвацца ў апошнія дзесяцігоддзе. Штуршком і факталагічнай асновай у значнай ступені паслужыла манаграфія “Янка Купала ў Славакіі” [1], прысвечаная падарожжю песняра разам з савецкімі калегамі па пярэ, якое адбылося ў кастрычніку 1935 г. Выданню папярэднічаў цыкл публікацый у часопісе “Роднае слова”. У цэнтры многіх беларуска-славацкіх ініцыятыў нядаўніх гадоў быў Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы. Адзін з найбольш заўважных і значных у шэрагу праведзеных мерапрыемстваў – міжнародны культурны праект “Славацкімі шляхамі Янкі Купалы” (чэрвень 2015 г.), што стаў узорам інтэграванасці навуковых росшукаў у практыку сучаснай народнай дыпламатыі.

Мэта нашай публікацыі – сабраць і сістэматызаваць звесткі адносна прадстаўленасці творчасці Янкі Купалы ў Славакіі. Сярод пастаўленых задач: 1) характарыстыка стану распрацаванасці заяўленай тэмы; 2) вывучэнне вопыту прэцэдэнтных бібліяграфічных выданняў; 3) выяўленне залежнасці рэпрэзентацыі творчасці класіка беларускай літаратуры ад унутранай кан’юнктуры і знешняй палітыкі, беларусазнаўчых традыцый Славакіі.

НА ПОДСТУПАХ ДА СІСТЭМАТЫЗАЦЫІ

Паводле біябібліяграфічнага слоўніка “Беларускія пісьменнікі” (1994, т. 3, с. 518), рэпрэзентацыя твораў Янкі Купалы ў Славакіі бярэ пачатак у 1981 г. – з выхадам “Анталогіі савецкай паэзіі ХХ ст.”. Такая фіксацыя, адначасна, не адпавядае сапраўднасці. Відавочна, што на час выхаду

◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇ “Роднаму слову” – 30! ◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇

Цягам трох дзесяцігоддзяў “Роднае слова” знаходзіцца на высакароднай службе айчынай навуцы, адукацыі і выхаванню. Часопіс займае пазнавальнае аблічча, заняў пачэснае месца ў медыйнай прасторы Беларусі. Сёння з поўным на тое правам можна сцвярджаць, што “Роднае слова” мае ўласную гісторыю, звязаную з імёнамі выбітных аўтараў і рэдактараў, вялікай колькасцю знакавых публікацый. Множацца кагорты сяброў часопіса, шырыцца яго вядомасць у свеце. У дружным хоры юбілейных віншаванняў хочацца выказаць і свае словы ўдзячнасці. Разам мы адужалі важкую частку падрыхтоўчай працы па стварэнні энцыклапедыі “Максім Багдановіч”, запачаткавалі шэраг новых тэм і метадалагічных падыходаў пры даследаванні гісторыі беларускай літаратуры, вызначэнні яе месца ў нацыянальным і сусветным кантэкстах. У гэтым бачыцца адна з праяў дынамікі выдання, яго нязменная скіраванасць на зваротную сувязь з чытачом, заўсёдная гатоўнасць стаць інфармацыйнай пляцоўкай для апрацы навуковых росшукаў, аўтарскіх метадык, палемічных меркаванняў. “Роднае слова” ўпэўнена крочыць у нагу з часам, не збаўляе тэмп, высока трымае інтэлектуальную планку грамадскага даверу і творчай рэалізацыі.

Мікола ТРУС,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дактарант Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы НАН Беларусі.

грунтоўнага даведчнага выдання праца па выяўленні і сістэматызацыі матэрыялу была праведзена ў межах магчымага. Тым больш каштоўным уяўляецца нам даведнік “Беларуская літаратура ў Славакіі пасля 1945 г.” [8], падрыхтаваны Ёзэфам Шэлецам (Jozef Šelepec) і выдадзены невялікім накладам (50 асобнікаў) у Прэшаве напрыканцы ХХ ст. Пад увагу складальніка патрапілі 50 кніг беларускіх аўтараў і зборнікаў савецкай літаратуры. Пры падрыхтоўцы гэтага артыкула даведнік паслужыў адмысловым навігатарам па кніжным ландшафце Славакіі мінулага часу.

Славацкі калега меў досвед падобных выданняў. Так, у 1986 г. ім быў падрыхтаваны “Вопіс перакладаў украінскай літаратуры ў Славакіі. 1945 – 1984” [9], які, у сваю чаргу, абапіраўся на папярэдняе акадэмічнае выданне “Бібліяграфія ўкраінік на славацкай мове” (Браціслава, 1965), укладзенае Мікулашам Неврлі.

Месца і час з’яўлення даведніка Ё. Шэлеца не выпадковыя. З пачатку 1990-х гг. у Прэшаўскім універсітэце ажыццяўляецца падрыхтоўка філалагаў-беларусістаў. Стараннямі беларускіх спецыялістаў (В. Ляшук, В. Маслоўскі) створана навуковая база для кваліфікаваных кампаратыўных даследаванняў, перакладчыцкай дзейнасці. У 2000 г. тут праведзена міжнародная навуковая канферэнцыя “Славацка-беларускія моўныя, літаратурныя і культурныя сувязі” [6].

Прэшаўскі край, што на ўсходзе Славакіі, – тэрыторыя аўтахтоннага пражывання ўкраінцаў / русінаў. Традыцыі этнічнай меншасці захоўваюцца і памнажаюцца мясцовымі адкацыйнымі і культурна-асветніцкімі ўстановамі, грамадскімі аб’яднаннямі. Сам Ё. Шэлепец вучыўся ва ўкраінскай сярэдняй школе ў Свідніку, скончыў Педагагічны інстытут у Прэшаве. З 1962 г. выкладаў на філасофскім факультэце Універсітэта П. Ё. Шафарыка.

Далейшы яго жыццёвы шлях ілюструе гісторыю Чэхаславакіі другой паловы ХХ ст., лёс шматлікіх інтэлектуалаў краіны. У 1968 г. Ё. Шэлепец зазнаў палітычны пераслед, быў звольнены з універсітэта. Працаваў у Дзяржаўнай навуковай бібліятэцы ў Прэшаве. У 1990 г. рэабілітаваны, узноўлены на працы ў ВНУ. Даследчыцкія публікацыі Ё. Шэлеца прысвечаны мовазнаўчай і літаратуразнаўчай кампаратыўнасці, славацка-ўкраінскім літаратурным і культурным сувязям [7, с. 431 – 432].

Ва ўступным слове ўкладальнік характарызуе агульную сітуацыю: «Беларуская літаратура не мае ў Славакіі вялікай вядомасці. Не знайшла сабе такога месца, якое маюць літаратуры менш колькасных народаў, як, напрыклад, літаратуры скандынаўскіх краін або паўднёvasлавянскія літаратуры. У ранейшых грамадска-палітычных умовах, калі

фарміраваўся змест паняццяў “народ”, “народнае”, а на пярэдні план выходзілі ўсеагульныя ідэйныя і палітычныя крытэрыі, яна заставалася ў цені багатай рускай літаратуры, якая шчодро перакладалася і сістэматычна прапагандавалася, падтрымлівалася медыйна. Пры перакладзе на славацкую мову зыходным для перакладчыкаў быў не беларускі арыгінал, а пераклад на рускую мову, часам аўтарызаваны. У выніку беларускі аўтар успрымаўся найперш як савецкі або рускі, а ўжо потым як беларускі паэт ці празаік» [8, с. 1].

На меркаванне Ё. Шэлеца, такі падыход прасочваецца ў некаторых публікацыях, а таксама ў бібліяграфіі, падрыхтаванай Міхам Фэдарам, – “Славацка-рускія літаратурныя сувязі пасля 1945 г.” (Марцін, 1970).

Сітуацыя спакваля пачала мяняцца з 1970-х гг. На ніве беларуска-славацкага перакладу з’явіліся выбітныя энтузіясты, і першы сярод іх – Юрай Андрычык (Juraj Andričík), “самы пладавіты перакладчык і самы актыўны прапагандыст беларускай літаратуры ў Славакіі” [8, с. 4]. Справу перастварэння з арыгінала падтрымалі таксама Густаў Хупка (Gustáv Hupka) і Хелена Крыжанавабрындзава (Helena Križanová-Brindzová).

САЦЫЯЛІСТЫЧНЫ ПЕРЫЯД

Паводле разгляднага намі даведніка, па адным узору творчасці Петруся Броўкі, Якуба Коласа і Аркадзя Куляшова, а таксама два вершы Янкі Купалы ў перакладзе М. Крно – “Ja – kolchoznica” (“Я – калгасніца”), “Pieseň” (“Песня”) – выйшлі ў Браціславе ў 1947 г. у “Выбраным сучаснай паэзіі савецкіх народаў” [10, с. 69 – 70], з пазнакай “з рускага арыгінала”. Адзначым паказальнае выкарыстанне слова “kolchoznica” ў назве перастворанага купалаўскага верша: па сутнасці, перад намі не пераклад, а звычайная транслітарацыя з рускай кірыліцы на лацінку. Відавочна, што на той час у Славакіі гэтая лексема ўспрымалася як савецкі наватвор, што ілюструе невядомыя рэаліі жыцця краіны Саветаў і не мае нацыянальных адпаведнікаў.

Пісьменнік Мілаш Крно (Miloš Krno) пазіцыянуецца ў гісторыі славацкай літаратуры як “адзін з галоўных прадстаўнікоў схематызаванай, т. зв. сацыялістычна-рэалістычнай літаратуры” [7, с. 263]. У 1946 – 1953 гг., у час падрыхтоўкі і выхаду згаданай анталогіі, ён працаваў сакратаром пасольства Чэхаславакіі ў Маскве. Перакладчыцкі абсяг працы М. Крно ахопліваў “рускую класічную, савецкую, а таксама грузінскую паэзію і прозу” [7, с. 263]. Яго стараннямі была падрыхтавана кніга “Выбранае з савецкіх паэтаў, лаўрэатаў Сталінскай прэміі 1950 года” (1952), у якой змешчаны тры вершы Петруся Броўкі [11, с. 65 – 68]. Як вядома, беларускі аўтар быў уганараваны Сталінскай прэміяй 3-й ступені за зборнік “Дарогі жыцця”.

Вершы “Nie, nie som básnik” (“Я не паэта”), “Kde si, brečtan, zimoval?” (“Дзе ты, хмелю, зімаваў?”) Янкі Купалы ў перакладзе Ю. Андрычыка ўвайшлі ў першую частку “Анталогіі савецкай паэзіі XX стагоддзя” (1981) [2, с. 84 – 87], тут жа былі змешчаны 2 творы Якуба Коласа. У другой частцы гэтага выдання 3 вершы П. Броўкі, 3 – А. Куляшова, 2 – М. Танка; пададзены кароткія біяграфічныя звесткі пра гэтых аўтараў, а таксама пра Якуба Коласа і Янку Купалу [3, с. 303].

Сціслыя звесткі пра творчасць песняра ёсць таксама ва ўласна даведачнай літаратуры. У “Гісторыі сусветнай літаратуры” (1963, т. 2) надрукаваны аглядны артыкул “Беларуская літаратура” [12, с. 336 – 343] прафесара Карлава ўніверсітэта ў Празе Вацлава Жыдліцкага (Václav Židlický). Пра беларускую літаратуру і яе прадстаўнікоў, ад Францыска Скарыны да Рыгора Барадуліна, пададзена інфармацыя ў “Малой энцыклапедыі пісьменнікаў свету” (Браціслава, 1978).

Ёсць усе падставы меркаваць, што прэшаўскае выданне Ё. Шэлепча падагульняе, але не падводзіць рысу пад выяўленнем невядомых перакладаў твораў беларускага песняра, у тым ліку да 1945 г. Разам з тым фактаграфія выдання наглядна дэманструе агульную праблему прадстаўленасці нацыянальнай класікі за мяжой. Абраныя для перакладу творы адпавядалі тагачаснай грамадска-палітычнай парадыгме краін “народнай дэмакратыі”, але яны – без належнага папаўнення, абнаўлення мастацкай рэцэпцыі – могуць закансерваваць бачанне спадчыны беларускіх паэтаў як тыпова савецкіх, партыйна заангажаваных, а таму нецікавых для сучаснага чытача. А гэта ж класіка, падмурак нацыянальнай ідэнтычнасці, ідэйная і маральна-эстэтычная аснова нацыятворчасці і дзяржаўнага будаўніцтва. Да таго ж – залаты літаратурны запас найвышэйшай пробы, патэнцыйна здольны стаць арганічна “канвертаваным” у сённяшніх (еўрапейскіх, сусветных) мастацкіх запытах шырокай чытацкай аўдыторыі, патрабавальных і крытычна настроеных інтэлектуалаў замежжа.

СЛАВАЦКАЯ ЭМІГРАЦЫЯ

У біябібліяграфічным даведніку “Беларускія пісьменнікі” зафіксаваны тры пераклады вершаў Янкі Купалы на славацкую мову. Першыя два належаць пярэ Ю. Андрычыка, пра іх была гаворка раней. Дэталёвае вывучэнне гісторыі трэцяга – “А хто там ідзе?” (“Kto to tam ide?”; часопіс “Horizont”, 1983, № 1/2; пераклаў М. Žiar) – вывела на свет ланцужок нечаканых звестак, вартых уважання ў дэтэктыўным сюжэце. Дарэчы, інфармацыі пра гэты пераклад у даведніку Ё. Шэлепча няма, што толькі пацвярджае нашу думку пра неабходнасць далейшай працы па выяўленні, сістэматызацыі і даследаванні пе-

ркладчыцкай дзейнасці, папулярызацыі беларускай літаратуры за мяжой.

Як нам удалося высветліць, Мар’ян Жар (Marian Žiar) – псеўданім, за якім стаіць вядомы дзеяч славацкай эміграцыі Імрых Кружляк (Imrych Kružliak, г. н. 1916), публіцыст, гісторык, прадстаўнік “каталіцкай мадэрны” ў нацыянальнай паэзіі [4; 7, с. 265]. І. Кружляк скончыў філасофскі факультэт Універсітэта Я. А. Коменскага (1940). У 1940-я гг. займаў адказныя пасады ў дзяржаўнай сістэме друку і інфармацыі. З 1949 г. – у эміграцыі; спачатку ў Аўстрыі, з 1951-га ў Германіі. У Мюнхене некалькі дзесяцігоддзяў працаваў на радыёстанцыі “Свабодная Еўропа”. З 1972 г. – шэф-рэдактар эмігранцкага часопіса “Horizont”. Старшыня Саюза славацкіх пісьменнікаў і мастакоў у эміграцыі (з 1987 г.). Пасля “аксамітнай” рэвалюцыі ў Чэхаславакіі, падзелу краіны быў дарадцам прэзідэнта Славацкай Рэспублікі Міхала Ковача.

Названы пераклад М. Жара быў апублікаваны ў год выхаду вехавага ў гісторыі ўшанавання спадчыны Янкі Купалы зборніка “А хто там ідзе?” (1983), укладзенага В. Рагойшам і Я. Раманоўскай, у якім хрэстаматычны верш песняра пераствораны на 82 мовы свету. Дарэчы, славацкая мова ў гэтым выданні не прадстаўлена.

У ходзе рэтраспектыўнага даследавання ўжо сама фіксацыя ў “Беларускіх пісьменніках” перакладу М. Жара здзіўляе і выклікае заканамерныя пытанні. Праца над біябібліяграфічным даведнікам пачалася яшчэ за савецкім часам, калі існавала “жалезная заслона”, моцнае ідэалагічнае размежаванне паміж СССР і краінамі капіталістычнага Захаду. У гэтым супрацьстаянні і “Свабодная Еўропа”, і “Horizont” былі ў шэрагу т. зв. “варожых галасоў”. Цяжка дапусціць, што перад складальнікамі ставілася задача і, увогуле, былі магчымасці для вывучэння замежнага, забароненага ў СССР, друку. Так, Еўропа і ўвесь свет у канцы 1980 – пачатку 1990-х гг. пачалі кардынальна мяняцца, але інерцыя ідэалагічнай пільнасці пры падрыхтоўцы выданняў падобнага кшталту ўсё ж дзейнічала.

Адсутнасць інфармацыі пра пераклад верша “А хто там ідзе?”, зроблены М. Жарам, у даведніку “Беларуская літаратура ў Славакіі пасля 1945 г.” Ё. Шэлепча аніяк нельга залічыць да хібаў выдання, паколькі зыходна яно не прадугледжвала ахоп эмігранцкага друку.

СЛАВАЦКАЯ РЭСПУБЛІКА

Зборнік перакладных вершаў “А хто там ідзе?” Янкі Купалы [5] быў падрыхтаваны і выдадзены ў Браціславе пад эгідай Саюза славацкіх пісьменнікаў спецыяльна да 135-годдзя з дня нараджэння класіка беларускай літаратуры. Менавіта гэтае выданне можа стаць вехавым у замежнай купаліяне, паколькі створана ў актуальным рэчышчы пазбаў-

лення ад стэрэатыпаў, абнаўлення гуманітарнай свядомасці і міжкультурнага дыялогу.

Ініцыятарам падрыхтоўчай працы і выхаду вершаў Янкі Купалы ў перакладзе на славацкую мову быў Мар’ян Сэрватка, надзвычайны і паўнамоцны пасол Славацкай Рэспублікі ў Рэспубліцы Беларусь ў 2008 – 2013 гг. Ён ажыццявіў падбор твораў, выступіў як аўтар прадмовы “Малая лабараторыя дыялогу культур” [5, с. 5 – 7] і перакладчык. Асноўныя вектары дзейнасці падчас дыпламатычнай місіі ў Мінску М. Сэрватка абгрунтаваў наступным чынам: “Нам хацелася, каб нас лепш ведалі, каб пра нас пісалі, каб мы зблізілі народы, якія маюць падобную складаную гісторыю і насуперак геаграфічнай аддаленасці маюць вельмі блізкія мовы з сотнямі аднолькавых слоў і назваў”.

Беларускі бок у кнізе парытэтна прадставіла Алена Ляшковіч, дырэктар Купалаўскага музея ў Мінску, аўтар пасляслоўя – экскурсу ў жыццёвы і творчы шлях класіка беларускай літаратуры [5, с. 67 – 72].

Над перакладамі таксама працавалі вядомыя літаратары – Яраслаў Рэзнік (Jaroslav Rezník) і Сяргей Макара (Sergej Makara). Сярод тых, хто дапамагаў, кансультаваў славацкіх калег, – Вікторыя Ляшук, знаны беларускі руплівец у Славакіі на ніве мовазнаўства і мастацкага перакладу.

Зачынны верш “А хто там ідзе?” у перакладзе М. Сэрваткі (да гэтага быў апублікаваны ў газеце “Literárny týždenník”, 2015, 17 чэрв., № 23/24, с. 11) стаў адмысловым эпіграфам, камертонам, даў назву ўсяму зборніку, куды ўвайшлі 37 класічных твораў беларускага песняра з трох тэматычных раздзелаў пад купалаўскімі загалоўкамі і паэтычнымі радкамі: “A keď sa niekto spýta” (“А калі нехта спытаецца”), “Sťa sama cárovná” (“Як сама царыца”), “Matka a syn” (“Маці і сын”). Славацкія чытачы маюць магчымасць пазнаёміцца з шэдэўрамі беларускай класікі – вершамі “Мая малітва”, “Спадчына”, “Я не паэта”, “Родныя песні”, “Явар і каліна”, “Яшчэ прыйдзе вясна”, “З кутка жаданняў” і інш.

Выданне аформлена стараннямі мастака Мілана Сенкі (Milan Senko), аўтара вокладкі і графічнага дызайну, які выкарыстаў у якасці ілюстрацый рэпрадукцыі беларускай выяўленчай купаліянны з фондаў мінскай гасподы песняра.

Прэзентацыя першага асобнага выдання твораў беларускага пісьменніка ў Славакіі адбылася 27 чэрвеня 2017 г. у Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы, у прысутнасці вядомых купалазнаўцаў, славацкіх і беларускіх інтэлектуалаў, журналістаў айчынных СМІ.

На аснове сістэматызаванага факталагічнага матэрыялу можна зрабіць наступныя высновы.

1. Творчасць Янкі Купалы рэпрэзентавалася ў Славакіі ў адпаведнасці з дамінантнай дзяржаў-

най ідэалогіяй і грамадска-палітычнай парадыгмай, знешняй арыентацыяй на Савецкі Саюз. Адпаведна падбіраліся і вершы класіка беларускай літаратуры для перакладу на славацкую мову.

2. У перыяд сацыялістычнай Славакіі Янка Купала патрапляў найперш у кагорту савецкіх (рускіх) пісьменнікаў, яго нацыянальная прыналежнасць мела другаснае значэнне. Пераклады ад пачатку ажыццяўляліся праз рускамоўнае пасрэдніцтва.

3. Перастваральная праца з беларускім арыгіналам бярэ пачатак ад перакладаў твораў Янкі Купалы, зробленых Юраем Андрычыкам у 1981 г.

4. Творчасць беларускага песняра прадстаўлена не толькі ў самой Славакіі, але і ў славацкіх эміграцыйных выданнях. Публікацыя перакладу, зробленая ў перыяд “халоднай вайны”, – факт, варты асобнага даследавання ў наш час абнаўлення гуманітарнай свядомасці, актуальнага і дзяржаўна значнага вывучэння і асэнсавання гісторыі нацыянальнай прысутнасці ў свеце.

5. Выхад перакладнога зборніка “А хто там ідзе?” (Браціслава, 2017) дэманструе кардынальную змену ракурсаў бачання творчасці Янкі Купалы ў сучаснай Славакіі. Палітычна незаангажаваная, яна паўстае больш цэльнай, самадасатковай, адметнай нацыянальным зместам і каларытам, цікавай і эстэтычна значнай на міжнацыянальным узроўні.

Спіс літаратуры

1. Трус, М. Янка Купала ў Славакіі / М. Трус ; навук. рэд. І. А. Чарота, уступ. слова М. Сэрваткі. – Мінск : Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”, 2012. – 176 с.
2. *Antológia sovietskej poézie 20. storočia*. – 1. Diel ; úvod napísal Miroslav Válek ; z rus. orig. prel. kol. prekl. – Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1981. – 327 s.
3. *Antológia sovietskej poézie 20. storočia*. – 2. Diel ; úvod napísal Miroslav Válek ; z rus. orig. prel. Juraj Andričík, Ján Buzássy, Rudolf Čižmárik, Lubomír Feldek, Marián Heveši. – Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1981. – 326 s.
4. *Hatala, R. Cesta storočín / R. Hatala // Literárny týždenník*. – 1999. – № 46. – С. 3.
5. *Kupala, J. Ktože to tam ide? : vybrané básne / J. Kupala*. – Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 2017. – 72 s.
6. *Slovensko-bieloruské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy* : zborník príspevkov z medzinárodného vedeckého seminára 20. – 21. septembra 2000. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej university, 2003. – 100 s.
7. *Slovenských spisovateľov 20. Storočia*. – Bratislava : Vyd-vo Spolku slovenských spisovateľov, Slovenská národná knižnica, 2001. – 527 s.
8. *Šelepec, J. Bieloruská literatúra na Slovensku po r. 1945 / J. Šelepec*. – Prešov : Krajská štátna knižnica, 1999. – 27 s.
9. *Šelepec, J. Súpis prekladov ukrajinskej literatúry na Slovensku. 1945 – 1984 / J. Šelepec*. – Prešov : Štátna vedecká knižnica, 1986. – 45 s.
10. *Výber súčasnej poézie sovietskych národov* ; vybr. (z rus orig.) prel. a úvod napísal Miloš Krno. – Bratislava : Pravda, 1947. – 207 s.
11. *Výber zo sovietskych básnikov, odmenených Stalinovými cenami za rok 1950* ; vybr.a (z rus.) prel. Miloš Krno. – Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1952. – 100 s.
12. *Židlický, V. Bieloruská literatúra / V. Židlický // Dejiny svetovej literatúry*. – Bratislava : Osveta, 1963. – S. 336 – 343.

1930 г. і высылкай у красавіку 1931 г. яго стваральнікаў і найбольш яркіх і актыўных прадстаўнікоў. Калі пісалася пастанова аб ліквідацыі “Узвышша”, Уладзімір Дубоўка ўжо жыў у Яранску Кіраўскай вобласці, Адам Бабарэка ў Слабадскім бліз Кірава, Язэп Пушча ў Шадрынску Уральскай вобласці, Антон Адамовіч у Глазаве Удмурцкай АР, Уладзімір Жылка ва Уржуме. Тым не менш літаратурным жыццём Мінска ссыльныя ўзвышаўцы цікавіліся, кожная вестка з Радзімы была дарагой для іх падзей, хоць далёка не кожная прыносіла адчуванне радасці і добрыя спадзяванні. 26 мая 1932 г. Адам Бабарэка запісаў у нататніку: «Гэты ж год прынёс нам вестку аб самагубстве “Узвышша”, аперыраванага, зноў чужой воляю, у 1930 г. ад ягонага сэрца і ягонага мозгу. Такім чынам, гэты год завяршае гісторыю таго, што жыло пад імем “Узвышша”» [1, т. 2, с. 318]. Гэтым запісам адзін з заснавальнікаў і ідэолагаў аб’яднання абазначыў ролю тых, хто апынуўся, па яго ж вызначэнні, “на ўздаллі”, і пэўнасць таго, што і павінна было адбыцца пасля “аперыравання”. З прычыны “самагубства” шкадавання не было, як не было і злой радасці, а згаданы фактар “чужой волі”, якая падзяліла на два лагеры былых сяброў, трэба разумець і як спадзеў на іх будучае прымірэнне. Адама Бабарэку нельга папракнуць у залішнім узвелічэнні ролі тых, каго ён назваў “сэрцам і мозгам” “Узвышша”. Без У. Дубоўкі, Я. Пушчы, А. Бабарэкі літаратурнае аб’яднанне не магло існаваць, зноў жа, па выказванні апошняга, як «“Узвышша” беларускае мастацкае літаратуры». Па сутнасці, вялікая трагедыя беларускай літаратуры са знішчэння “Узвышша” толькі пачыналася. Пройдзе ўсяго некалькі гадоў, і трагічна абарвуцца жыцці Т. Кляшторнага, А. Мрыя, Л. Калюгі, С. Дарожнага, В. Шашалевіча і многіх іншых. На доўгія дзесяцігоддзі імёны ўзвышаўцаў А. Бабарэкі, У. Дубоўкі, Я. Пушчы, У. Жылкі, Ф. Купцэвіча і яшчэ некалькіх дзясяткаў беларускіх літаратараў знікнуць з кантэксту беларускай літаратуры, а згуртаванне “Узвышша” – з літаратуразнаўчага абсягу і творчых біяграфій тых, хто ацалеў і хто змог публікаваць творы і выдаваць кнігі.

У кожнага з пісьменнікаў, хто не па сваёй волі трапіў “на новабудуўлі ў аддаленыя раёны СССР”, быў свой шлях вяртання ў літаратуру. Максім Лужанін, да прыкладу, пасля дзесяцігадовага творчага “адпачынку” свой першы твор апублікаваў у 1943 г. (паэма “Шырокае поле вайны”. Масква, альманах “Беларусь”). Але гэта ці не адзіны выпадак у гісторыі беларускай літаратуры. Большасць імён на літаратурным даляглядзе з’явіцца намнога пазней, ужо пасля развянчання культуры асобы і рэабілітацыі бязвінна забітых і высланых.

Першай публікацыяй узвышаўца першай хвалі арышту быў верш “Адаму Міцкевічу” Язэпа Пушчы, надрукаваны ў № 10 часопіса “Польмя” за

1956 г. Некалькі вершаў паэта “Польмя” апублікуе ў наступным 1957 г., і толькі з 1958 г. яго творы стануць часцей з’яўляцца на старонках часопісаў і газет. У 1960 г. у Белдзяржвыдавецтве выйдзе зборнік “Вершы і паэмы” Язэпа Пушчы з прадмовай былога ўзвышаўца Пятра Глебкі. У гэты ж перыяд вернецца ў літаратуру і Уладзімір Дубоўка. У 1958 г. у снежаньскім нумары часопіса “Беларусь” будзе апублікаваны яго верш “Маленькая гераіня”. У 1959 г., на год раней за Пушчаў зборнік, Белдзяржвыдавецтва выпусціла зборнік “Выбраныя творы” Уладзіміра Дубоўкі, прадмову да якога напісаў таксама Пятро Глебкі.

Творы паэтаў-узвышаўцаў Тодара Кляшторнага, Сяргея Дарожнага, Уладзіміра Жылкі пасля дваццаціпяцігадовага перапынку (а У. Жылка не друкаваўся ажно трыццаць адзін год) з’явіліся ў 1961 г. у трохтомнай “Анталогіі беларускай паэзіі”, выпушчанай Белдзяржвыдавецтвам. А ў 1967 г., ужо ў выдавецтве “Беларусь”, выйшла “Анталогія беларускага апавядання” ў двух тамах, дзе ўкладальнікі змясцілі апавяданне “Як красназорцы зямлі сцураліся” Адама Бабарэкі. Толькі ў 1966 г. вернецца ў літаратуру імя Лукаша Калюгі – публікацыяй у лютаўскім нумары часопіса “Польмя” апавядання “Цеснаватая куртка”; у 1975 г. – Васіля Шашалевіча публікацыяй п’есы “Рой” у “Хрэстаматыі па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі”; у 1988 г. – Андрэя Мрыя публікацыяй пяці апавяданняў у часопісе “Малодосць” і “Запісак Самсона Самасуя” ў першым нумары “Польмя”. Асобнымі кнігамі творы згаданых паэтаў і прэзаікаў убачаць свет яшчэ пазней: Т. Кляшторнага – у 1964 г. (“Пра зайца, ваўка і мядзведзя”), С. Дарожнага – у 1966 г. (“Выбраныя вершы”), У. Жылкі – у 1970 г. (“Вершы”), Л. Калюгі – у 1974 г. (“Ні госць ні гаспадар”).

Асобна ў гэтым шэрагу стаяць крытыкі “Узвышша”: Адам Бабарэка, Антон Адамовіч, Фелікс Купцэвіч. Уся творчая спадчына А. Бабарэкі была сабрана і ўкладзена калектывам супрацоўнікаў БДАМЛМ пры ўдзеле дачкі крытыка Алесі Адамаўны Бабарэкі і выдадзена ў двух тамах у 2011 г. А. Адамовіч – адзіны ўзвышавец, дзейнасць якога мела працяг у эміграцыі, а значыць развівалася ў іншых умовах і мела іншыя вынікі, у тым ліку публікацыі па гісторыі “Узвышша” і творчасці ўзвышаўцаў. А вось спадчына Ф. Купцэвіча амаль невядомая і пакуль рэдка згадваецца ў літаратуразнаўчых працах.

Большая частка са згаданых тут кніг і часопісных публікацый мае прадмовы ці невялікія ўступныя словы, дзе каратка падаюцца жыццёвыя і творчыя біяграфіі пісьменнікаў. Трэба адзначыць, што амаль усе яны не ўказваюць на факт прыналежнасці таго ці іншага аўтара да літаратурнага згуртавання “Узвышша”. Як прыклад, можна назваць прадмовы П. Глебкі да першых павыгнанніцкіх зборнікаў У. Дубоўкі і Я. Пушчы. Прадмо-

ва да зборніка У. Дубоўкі пачынаецца з класічнай біяграфічнай часткі, але неспадзявана спыняецца на эпизодзе паступлення паэта ў Вышэйшы літаратурна-мастацкі інстытут імя В. Брусава ў 1921 г. Наступная яе частка прысвечана характарыстыцы твораў паэта. Як пра аўтарскую волю гаворыць П. Глебка і пра тое, чаго вымагалі ад У. Дубоўкі абставіны і цензура, а інакш ці мог адбыцца такі жаданы і такі чаканы паэтам амаль трыццаць гадоў факт творчай рэабілітацыі? П. Глебка пісаў: «Вярнуўшыся зноў да актыўнай літаратурнай дзейнасці, ён уважліва і крытычна перагледзеў свае творы, многія з іх адкінуў зусім, многія перапрацаваў нанова, дамагаючыся большай іх ідэйнай і мастацкай выразнасці. Поруч са старымі ў зборнік выбраных твораў паэта ўключаны і новыя, напісаныя ім у апошні час. Ул. Дубоўка не друкуе іх у храналагічным парадку, а размяшчае ў кнізе ў адпаведнасці з жанравымі і тэматычнымі асаблівасцямі» [2, с. 10]. Можна меркаваць, што жанраватэматычная структура зборніка была «рэкамендвана» паэту, бо размясці вершы ў храналагічным парадку – і адразу робіцца відавочнай жаклівая творчая пярэра ў дваццаць дзевяць гадоў.

У прадмове да зборніка Я. Пушчы біяграфічная частка ўвогуле адсутнічае. Яе аўтар адзначае толькі выданні паэта 1920-х гг. і тое, што «ў 1923 годзе разам з іншымі беларускімі пісьменнікамі Я. Пушча з’яўляецца ўжо адным з арганізатараў літаратурнага аб’яднання «Маладняк» і што ў 1927 г. ён вучыўся ў Ленінградзе [6, с. 3].

Так пачыналася вяртанне імён і твораў узвышаўцаў у беларускі літаратурны кантэкст: з адзнакай «творчага крызісу» другой паловы 1920-х гг. і стрыманай крытыкай змешчаных у зборніках і перыядычных выданнях твораў, але без адзінага слова пра «Узвышша» як з’яву іх творчай гісторыі і гісторыі беларускай літаратуры ўвогуле.

Тым не менш зварот да «Узвышша», пачатак перагляду ацэнак яго дзейнасці прыпадае таксама на час з’яўлення публікацый узвышаўцаў і выхаду першых зборнікаў У. Дубоўкі і Я. Пушчы. У 1960 г. у выдавецтве Акадэміі навук БССР выйшла кніга «Беларуская савецкая проза» Ю. Пшыркова. Упершыню ў беларускім літаратуразнаўстве аўтар спасылкаецца на крытычныя працы А. Бабарэкі, аналізуе творы М. Зарэцкага, З. Бядулі, К. Чорнага, згадвае імёны С. Дарожнага, Я. Пушчы, У. Дубоўкі і іншых. Амаль дзевяць старонак кнігі прысвечана непасрэдна літаратурнаму згуртаванню «Узвышша». Ю. Пшыркоў вельмі асцярожна і, трэба адзначыць, дастаткова ўзважана, наколькі гэта было магчымым у тых палітычных умовах, падышоў да святлення гісторыі і ролі аб’яднання. Ён упершыню звяртаў увагу на заслугі арганізацыі, прапаноўваў многаму з яе дзейнасці, як і творам яе сяброў, даць станоўчую ацэнку. Вельмі выразна адчуваецца імкненне аў-

тара раскласці на вагах сваіх ацэнак «станоўчае» – «адмоўнае» ў дзейнасці «Узвышша». З аднаго боку, гаворачы пра «Тэзісы» літаратурнай арганізацыі, Ю. Пшыркоў даводзіць, што «многае ў «Тэзісах» заслугоўвае сур’ёзнай увагі і станоўчай ацэнкі», з іншага – сцвярджае памылковасць некаторых палажэнняў, «якія неабходна крытыкаваць, таму што яны ў пэўнай ступені вызначылі памылкі ў творчай практыцы паасобных членаў аб’яднання». Аналізуючы літаратурную сітуацыю 1920-х гг., аўтар пісаў: «Праціўнікі «Узвышша» звычайна абвінавачвалі яго членаў у адрыве ад сучаснасці. Гэтыя абвінавачванні надта галаслоўныя і абвяргаюцца сцвярджэннямі процілеглага характару. <...> Арганізатары «Узвышша» дэкларавалі, што іх мэтай з’яўляецца стварэнне такіх мастацкіх твораў, якія будуць садзейнічаць выхаванню чалавека сацыялістычнага грамадства і па свайму мастацкаму майстэрству будуць стаяць вышэй твораў буржуазнага мастацтва. Яны абяцалі садзейнічаць культурнаму росквіту Беларусі, каб паказаць усяму свету, як расце і развіваецца рэспубліка пад кіраўніцтвам Камуністычнай партыі ў Саюзе Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік. Гэтыя высакародныя задачы, абвешчаныя ў праграмных дакументах аб’яднання, вызначылі напрамак дзейнасці большасці членаў «Узвышша»» [7, с. 79]. Называе Ю. Пшыркоў і прыклады «большасці», гэта, зразумела, імёны пісьменнікаў і іх творы, якія на той час былі дазволены і адпавядалі «палітычнаму моманту»: З. Бядуля, К. Чорны, К. Крапіва, П. Глебка. І толькі сціплым радком аўтар адзначае: «Да дасягненняў «Узвышша» трэба аднесці лепшыя паэмы і патрыятычныя вершы У. Дубоўкі і паэму Я. Пушчы «Песні вайны»» [7, с. 79]. Дае ён ацэнку і друкаванаму выданню аб’яднання: «Часопіс друкаваў цікавыя і змястоўныя артыкулы аб літаратурным жыцці народаў Савецкага Саюза і зарубежных краін, дыскусійныя матэрыялы па пытаннях гісторыі і тэорыі савецкай літаратуры і мовы» [7, с. 80]. Далей Ю. Пшыркоў робіць наступнае заключэнне: «Але нельга разглядаць усё аб’яднанне як аднародную арганізацыю. Адначасова з К. Крапівай, К. Чорным, З. Бядулем у «Узвышша» ўваходзілі і буржуазныя нацыяналісты Антон Адамовіч, Л. Калюга і А. Мрый. Сур’ёзна былі абцяжараны грузам дробнабуржуазнай ідэалогіі У. Дубоўка, Я. Пушча, А. Бабарэка і інш.

Адзначаючы станоўчы бок дзейнасці «Узвышша», нельга абысці і яго сур’ёзныя памылкі, якія заключаліся галоўным чынам у падкрэсліванні нацыянальнага моманту. У асобных творах выяўляліся матывы ўпадніцтва і песімізму» [7, с. 80].

У тым жа 1960 г. убачыла свет манаграфія «Шляхі развіцця беларускай савецкай літаратуры 20 – 30-х гг.: праблема сацыялістычнага рэалізма» Н. Перкіна. Разважаючы пра дзейнасць літаратурных аб’яднанняў 1920-х гг., аўтар, зразумела, не абы-

ходзіць увагай і “Узвышша”. Н. Перкін, выяўляючы “ідэйна-творчыя супярэчнасці” аб’яднанняў, адзначаў, што «нават самыя “паслядоўныя” маладнякоўцы вымушаны былі прызнаць наяўнасць пэўнага крызісу, нават “зацяжнага крызісу”, і неабходнасць у адпаведнасці з гэтым рашучай перагрупоўкі сіл “Маладняка”, каб узняцца да ўзроўню новых патрабаванняў» [4, с. 88]. Трэба заўважыць, што аўтар названай манаграфіі гаворыць пра “Узвышша” як пра арганізацыю нежыццяздольную, характарызуе палажэнні яе “Тэзісаў” як павярхоўныя, дзе “няма ніякай магчымасці вызначыць спецыфічнае творчае аблічча”, называе іх толькі знешне “глыбокадумна-арыгінальнымі і малаўразлівымі”, а на справе – “за некаторымі яе тэзісамі хаваюцца думкі досыць невыразныя і блытаныя” [4, с. 92 – 93]. Н. Перкін, як і Ю. Пшыркоў, аддае належнае пісьменнікам-узвышэнцам З. Бядулю, П. Глебку, К. Крапіву, К. Чорнаму, падрабязна аналізуе некаторыя творы “рэабілітаваных” У. Дубоўкі і Я. Пушчы. Пра А. Бабарэку ў манаграфіі толькі некалькі радкоў, усяго тры адсылкі да артыкулаў Ф. Купцэвіча, зразумела, з негатывнымі характарыстыкамі, асобна пра «хваравітыя настроі і “ўшчэрбныя” матывы ў творчасці Дудара, Пушчы, Кляшторнага, Дубоўкі і іншых» пісьменнікаў канца 1920-х гг. Трэба сказаць, што нават частковай рэабілітацыі літаратурнага аб’яднання “Узвышша” гэтая манаграфія не дапускае.

“Гісторыя беларускай савецкай літаратуры” ў 2 тамах – першая грунтоўная калектыўная манаграфія, прысвечаная паўвекавой гісторыі беларускай літаратуры (1965 г., выдавецтва “Навука і тэхніка”). Артыкул па гісторыі літаратуры 1920-х гг. належыць Н. Перкіну. Аўтар у многім паўтарыў напісанае ў згаданай вышэй манаграфіі і ў большай ступені прааналізаваў творы і творчасць асобных пісьменнікаў, у тым ліку некаторых узвышаўцаў. “Узвышшу” ён прысвяціў усяго дзве старонкі “аналітычнай крытыкі”, вінавацячы арганізатараў і тэарэтыкаў аб’яднання ў “блытанасці пазіцый”, “надуманасці формулаў”, пафасе “антымаладнякізму”, “эстэцкай зняважлівасці да надзённых задач мастацтва” [5, с. 24]. Атрымліваецца, што і на гэты раз было пастаўлена пад сумнеў значэнне “Узвышша”, яго месца ў творчасці пэўнай часткі пісьменнікаў. Але ці варта вінаваціць аўтара сярэдзіны 1960-х за тэндэнцыйныя ацэнкі аб’яднання. Галоўнае – замоўчваць такую з’яву, як “Узвышша”, ён ужо не мог. У. Конан у прадмове да кнігі “Адам Бабарэка” адзначаў важнасць прац Ю. Пшыркова і Н. Перкіна, назваўшы “аб’ектыўнай” ацэнку апошняга крытычнай спадчыны “Маладняка” і “Узвышша”. “Гэта быў добры пачатак. Ісці далей ужо было лягчэй”, – напісаў У. Конан у прадмове [3, с. 10].

У пазнейшы перыяд пачалі выходзіць асобныя працы, публікацыі, дзе “Узвышша” не абміналася ўвагай. Але першыя пазіцыі ў даследаванні эстэ-

тычнай каштоўнасці твораў узвышаўцаў, гісторыі самога аб’яднання, вывучэнні жыццёвага і творчага шляху яго выдатных прадстаўнікоў належаць Уладзіміру Конану. У 1965 г. артыкулам “Адам Бабарэка. Літаратурная дзейнасць і эстэтычныя погляды”, надрукаваным у № 4 часопіса “Польмя”, ён адкрыў новую старонку ва ўзвышшазнаўстве. Адной з выдатных прац У. Конана такога плана трэба лічыць манаграфію “Адам Бабарэка”, якая выйшла ў выдавецтве “Мастацкая літаратура” ў 1976 г. Праз даследаванне жыццёвага і творчага шляху аднаго з выдатных дзеячаў “Узвышша” ён упершыню зрабіў грунтоўны аналіз дзейнасці аб’яднання, даў ацэнку намаганням узвышаўцаў вывесці літаратуру на высокі мастацкі ўзровень. У. Конан пісаў: «Стваральнікі “Узвышша” марылі пра такую беларускую літаратуру, якая паставіла б Беларусь па развіцці мастацкай культуры на сусветны ўзровень... Нашай літаратуры, паводле Бабарэкі, трэба было падняцца “з даліны на ўзвышша”. Тэарэтычнаму абгрунтаванню гэтай новай, якасна больш высокай стадыі ў развіцці савецкай мастацкай культуры і эстэтычнай думкі Беларусі была прысвечана літаратурна-крытычная дзейнасць Адама Бабарэкі ва “Узвышшы”» [3, с. 70 – 71]. Гэта ўжо былі сутнаска новыя паваротныя ацэнкі аб’яднання і яго сяброў, ацэнкі, якія адкрывалі вялікія перспектывы для даследавання гісторыі “Узвышша” і яго вяртання ў беларускую літаратуру ХХ стагоддзя.

За апошнія дзесяцігоддзі літаратуразнаўства зрабіла адчувальны крок наперад у асабліва спадчыны ўзвышаўцаў: з’явіліся манаграфіі і грунтоўныя публікацыі, выдадзена творчая спадчына А. Бабарэкі, у розных выдавецкіх серыях выйшлі кнігі Я. Пушчы, У. Дубоўкі, У. Жылкі, А. Мрыя і інш. З 26 мая 2001 г. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва праводзіць штогадовыя “Узвышаўскія чытанні”, што дае вялікі стымул даследчыкам гісторыі літаратуры 1920 – 1930 гг. вывучаць творчыя скарбы і рабіць агульнавядомымі факты жыцця і дзейнасці выбітных прадстаўнікоў той выдатнай і адначасна трагічнай літаратурнай эпохі.

Спіс літаратуры

1. **Бабарэка, А. А.** Збор твораў: у 2 т. / А. А. Бабарэка; уклад. А. Бабарэка, В. Жыбуль, Г. Запартыка. – Вільня, Беласток, 2011.
2. **Дубоўка, У. М.** Выбраныя творы / У. М. Дубоўка. – Мінск, 1959.
3. **Конан, У. М.** Адам Бабарэка / У. М. Конан. – Мінск, 1976.
4. **Перкін, Н. С.** Шляхі развіцця беларускай савецкай літаратуры / Н. С. Перкін. – Мінск, 1960.
5. **Перкін, Н. С.** Літаратура 20-х гадоў / Н. С. Перкін // Гісторыя беларускай савецкай літаратуры. – Мінск, 1965. – Т. 1.
6. **Пушча, Я.** Вершы і паэмы / Я. Пушча. – Мінск, 1960.
7. **Пшыркоў, Ю. С.** Беларуская савецкая проза / Ю. С. Пшыркоў. – Мінск, 1960.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Каб зразумець тагачасныя літаратурныя прыхільнасці В. Ляшэвіча, прывядзем некаторыя яго адказы на анкету, запоўненую 29 красавіка 1925 г.:

«16. Прадстаўніком якога літкірунку Вы зьяляецеся або спачуваеце ў сучасны момант. *Маладнякізму*.

18. Ваш погляд на “Маладняк”. “Маладняк” – аб’яднаньне творчых сіл і як такавое соцыяльна-літ[аратурная] плынь» [10, арк. 16].

У ліку беларускіх аўтараў, творы якіх чытаў, В. Ляшэвіч назваў В. Дуніна-Марцінкевіча і Ф. Багушэвіча, а з сучаснікаў – М. Грамыку, Ц. Гартнага, М. Зарэцкага, А. Гурло, М. Чарота, У. Дубоўку, А. Александровіча, А. Дудара і іншых. З найбольш упадабаных твораў адзначыў “У палескай глушы” Я. Коласа і “Сокі цаліны” Ц. Гартнага. “*Больш люблю прозу*”, – дадаў В. Ляшэвіч. З рускай літаратуры ён чытаў В. Жукоўскага, А. Пушкіна, М. Гоголя, С. Надсана і іншых, прычым “*Найбольш спадабаўся Гоголь*”. Цікава, што на пытанне “Якіх Вы чыталі літкрытыкаў?” В. Ляшэвіч адказаў: “*Ігнатоўскага, Пятуховіча, Бялінскага і інш.*”. На першым месцы стаіць менавіта прозвішча Усевалада Ігнатоўскага – вядомага гісторыка, які, аднак, сапраўды звяртаўся і да крытыкі, выдаў, напрыклад, манаграфію “*Матывы лірыкі беларускага песняра М. Чарота*” (1922).

9 траўня 1925 г. на адным са сходаў Бабруйскай філіі “Маладняка” было вырашана ўтварыць яе Прэзідыум. Старшынёй быў зацверджаны навучэнец партыйнай школы Лявон Даўгаполаў, сакратаром – Валяр’ян Ляшэвіч, а сябрам – Міхась Лынькоў [10, арк. 2]. Аднак у тым самым годзе В. Ляшэвіч вырашыў пераехаць у Менск і атрымаць вышэйшую адукацыю. Пакінуў філію і Л. Даўгаполаў. На правах сакратара ўсе яе дакументы, бібліятэку (37 кніг) і грашовыя зберажэнні В. Ляшэвіч перадаў новаму кіраўніку М. Лынькову, пра што 2 кастрычніка 1925 г. яны падпісалі адпаведны акт [10, арк. 17].

У Менску Валяр’ян Ляшэвіч паступіў на сацыяльна-гістарычнае аддзяленне педагагічнага факультэта БДУ. Адначасова працаваў у рэдакцыі газеты “Савецкая Беларусь”, выконваў розную грамадскую працу. Аднак у снежні 1929 г. пасля аднаго з публічных выступленняў быў абвінавачаны ў нацыянал-дэмакратызме і прапагандзе “кулацкай і жандарскай ідэалогіі”. Ён быў пакараны як “палітычна варожы і ідэалагічна чужды элемент” і выключаны з універсітэта [2, с. 14 – 15].

Пошукі заробку прывялі Валяр’яна Ляшэвіча ў Беларускае таварыства драматычных пісьмен-

нікаў і кампазітараў, куды ён уступіў як сцэнарыст. Згодна з анкетай, запоўненай у кастрычніку 1931 г., В. Ляшэвіч на той момант афіцыйна лічыўся беспрацоўным, але асноўную сваю прафесію вызначаў як “пісьменнік-журналіст” і меў “месца прыцяжэння” па лініі творчай і літпрацы – БДВ» [11, арк. 8]. Тут, у Беларускам дзяржаўным выдавецтве, ён займаўся пераважна перакладамі і літаратурнай апрацоўкай. У 1927 – 1933 гг. у яго перастварэнні з рускай мовы выйшлі кнігі “Вынаходка агню і спосабы яго здабывання” Д. Анучына, “Рэлігія ў барацьбе за рабочую моладзь” І. Эліяшэвіча, “ДТС: Дзіцячая тэхнічная станцыя” П. Бенюха, “Большавіцкі рапарт: Пра што гаварыў т. Сталін на XVI з’ездзе” Б. Івантэра, “Каменны друк” Б. Жыткова, “Вандроўная рэспубліка (Манголія): Нарысы” Я. Окунева, “Урыўкі ўспамінаў: ад зары рэвалюцыі да яе росквіту” М. Сямашкі, “Апавяданне пра вялікі план” М. Ільіна, “Дагнаць і перагнаць тэхніку капіталізма” Ю. Бергштэйна.

Большасць з гэтых кніг мела навукова-папулярны характар і заўважна паўплывала на ўласную творчасць В. Ляшэвіча, які, можна сказаць, узяў на сябе місію папулярызатара тэхнічных дасягненняў першых савецкіх дзесяцігоддзяў. У 1931 г. ён пісаў па дамове з фабрыкай “Белдзяржкіно” лібрэта дзіцячага фільма з умоўнай назвай “ДТС”. Фільм не выйшаў, затое адна за другой убачылі свет тры кнігі В. Ляшэвіча.

Адна з іх – “Святло з горада: Маладыя тэхнікі” (1931). Яе дзеянне адбываецца ў раёне Асінаўскага балота, дзе ў той час ішло будаўніцтва электрастанцыі. Цягам аповеду галоўны герой Косцік і яго сябры Янка і Марылька знаёмяцца з новымі для сябе рэаліямі: чыгункай, электрычнасцю, радыё і г. д. І не проста цікавяцца, але і хочучь ва ўсім дэталёва разабрацца. Вядома ж, дапамагаюць ім у гэтым дарослыя – напрыклад, настаўнік Мікола Васільевіч, які падрабязна апавядае вучням, чаму гарыць лямпачка, тлумачыць прынцыпы дзеяння электрапрыладаў, дынама-машыны, трамваяў, швачных машын, даільных апаратаў. Косцік так захапляецца электратэхнікай, што сам марыць сабраць радыёпрыёмнік. Урэшце справа даходзіць да арганізацыі пры школе ДТС (Дзіцячай тэхнічнай станцыі), і дзеці самі адчуваюць сябе вынаходнікамі – ствараюць, напрыклад, электрычнае пудзіла, якое ставяць на калгасным агародзе. Не абыходзіцца без кур’эзаў: інвалід турэцкай вайны дзед Піліп палюхаецца электрапудзіла, прыняўшы яго за чорта. Кожная прылада і дэталі у кнізе падрабязна апісаныя і намаляваныя. І хоць жанр кнігі пазначаны як “апавяданне”, твор фактычна ўяўляе з сябе сінтэз аповесці

з навукова-папулярным нарысам ці нават падручнікам па электратэхніцы.

У такім самым рэчышчы вытрыманы і іншыя дзве кнігі В. Ляшэвіча, назвы якіх кажуць самі за сябе. Кніга “Парады маладому тэхніку: (162 практычных парады і рэцэпты): з 39 малюнкамі” (1931) складаецца з раздзелаў “Электротэхніка”, “Радыё”, “Літаваньне”, “Апрацоўка мэталю”, “Серабрэньне”, “Апрацоўка шкла”, “Клей, лакі і замазкі”, “Розныя тэхнічныя і гаспадарчыя парады”, “Скарыстаньне адкідаў”. Сябе В. Ляшэвіч адвёў тут ролю ўкладальніка, збіральніка і сістэматызатара, бо *“аўтар – колектыў і яго колектыўная практыка”* [8, с. 4]. Трэцяя кніга “Урала-Кузнецкі камбінат: нарыс аб вялікай будоўлі” (1932) – навукова-папулярны нарыс пра гісторыю здабычы вугалю і жалезнай руды, пра ўладкаванне металургічных і металаперапрацоўчых заводаў, якія ў той час актыўна разбудовваліся ў Заходняй Сібіры.

Пісаў В. Ляшэвіч і апавяданні, што друкаваліся ў часопісе “Іскры Ільіча”, газеце “Піянер Беларусі”. Аднак разгарнуць талент шырэі не паспеў: у час сталінскіх рэпрэсій 26 верасня 1933 г. супрацоўнік аддзела літаратуразнаўства БДВ Валяр’ян Ляшэвіч быў арыштаваны ў сваёй кватэры. Пастановай калегіі АДПУ 13 снежня 1933 г. яго асудзілі як “актыўнага члена контррэвалюцыйнай арганізацыі” да 3 гадоў папраўча-працоўных калоній, замененых на 3 гадысылкі. Тэрмін адбыў у Валагодскай вобласці РСФСР, але выгнанніцкія пакуты літаратара гэтым не абмежаваліся: наступныя дзесяцігоддзі В. Ляшэвіч жыў у Варкуце, Севераморску, Ісакгорцы... [12, с. 11]. Працаваў, згодна з адной біяграфічнай даведкай, настаўнікам [7, с. 2]. Як піша Уладзімір Ягоўдзік, В. Ляшэвіч – «адзін з тых, хто прайшоў пякельныя кругі сталінскіх лагераў і новабудоўляў, цудам застаўся жывы і праз трыццаць год пакутлівага выгнання, пад час хрушчоўскай “адлігі”, вярнуўся на радзіму» [12, с. 11].

Рэабілітаваны В. Ляшэвіч быў 16 красавіка 1957 г., а з 1964 г. жыў у Мінску. Здолеў ён пасля доўгага перапынку вярнуцца і ў літаратуру: нейкі час наведваў літаб’яднанне пры газеце “Мінская праўда”, якім кіраваў паэт Сцяпан Гаўрусёў, а ў 1966 г. выдаў кнігу для дзяцей “Крокі ў жыццё”. У БДАМЛМ захоўваецца яе асобнік з дароўным надпісам: *“Уладзіміру Міхайлавічу Шахаўцу з глыбокай пашанай і ўдзячнасцю за маральную падтрымку і прыязныя адносіны пры маім звароце на Бацькаўшчыну. 12/IX-88 г. В. Ляшэвіч”*. Увайшлі ў яе два раннія творы: “Святло з горада” (але істотна скарачанае і перапрацаванае: “навуковасці” і публіцыстычнасці ў ім значна

паменела, а вось белетрызаванасці паболела) і “На пуцях” (1933), а таксама шэраг новых на той момант апавяданняў.

Юныя героі В. Ляшэвіча – людзі кемлівыя, актыўныя і нават гатовыя да гераічных учынкаў. Напрыклад, школьнік Петрык, рызыкуючы жыццём, прадухілае чыгуначную аварыю (“На пуцях”), Гаўрык Сідаровіч дапамагае аднакласніцы Галі, якая няўдала ўпала на катку (“Крокі ў жыццё”), Уладзік-Семафор ратуе Эдзіка-Піпіна ад выбуху старога снарада: накрывае сябра сваім целам, а сам апынаецца ў бальніцы, страціўшы шмат крыві (“Знаходка”). Дзеці ж, схільныя да непаслухмянства і гарэзніцтва, абавязкова становяцца на шлях выпраўлення. Так, у апавяданні “Стары настаўнік” юннат (які па вызначэнні мусіў бы любіць прыроду і клапаціцца пра яе захаванне) з рагаткай крадзецца да дрэва, каб упалаваць птушку. За гэтай справай яго заўважае настаўнік, але не лае хлопчыка і не забірае ў яго рагатку, а спакойна апавядае пра тое, як шмат кіламетраў штодня трэба праляцець птушкамбацькам, каб накарміць птушанят, і што, калі бацькоў задзярэ каршун, – птушаняты гінуць. Ужо ад гэтага юннату робіцца сорамна: *“Чым жа я лепшы за каршуна? Яшчэ вясной мы рабілі шпакоўні, каб у нашым садзе пасяліліся шпакі, а ўлетку я сам знішчаю птушак!”* [7, с. 60] – і Валерык уласнаручна знішчае сваю зброю. Але на гэтым справа не скончылася.

– ...Але скажы яшчэ: дзе ты выразаў рагульку?

Чырвань заліла мой твар. Я ж зламаў маладую бярозку, што пасадзілі за школай піянеры разам з гэтым настаўнікам.

– Я цябе вось што папрашу: каля школы ёсць зламаныя бярозкі. Яна ўжо засохла. Схадзі ў лес, выкапай там дрэўца і пасадзі на яе месца. Зробіш гэта?” [7, с. 60 – 61].

У выніку Валерык не проста ўзяўся за розум і стаў па-сапраўднаму любіць прыроду, але і паступіў пасля школы ў сельскагаспадарчую акадэмію.

Вядома ж, можна заўважыць у творах В. Ляшэвіча пэўны дыдактызм, імкненне да ідэалізацыі. Але яму нельга адмовіць у веданні дзіцячай псіхалогіі, усіх вучнёўскіх хітрыкаў. Ён разумее, што дзецям часта ўласцівыя непрадказальныя і супярэчлівыя ўчынкі, прадыктаваныя звычайным жаданнем пасваволіць. І як настаўнік ён імкнецца рабіць усё, каб скіраваць выхаванцаў на правільны шлях. Дзяўчынка Люда ў фінале апавядання “Шчасце” прамаўляе фразу, якую, напэўна, можна лічыць ключавой для ўсёй кнігі: *“Шчаслівы той, хто прыносіць радасць людзям!”* [7, с. 49].

У 1968 г. Валяр'ян Ляшэвіч напісаў аповесць “За ўладу Саветаў” (поўны варыянт захоўваецца ў БДАМЛМ, фонд 39, воп. 1, адз. зах. 280, арк. 2 – 31), урыўкі з якой выйшлі ў часопісе “Бярозка”. Твор можна лічыць заказным, прымеркаваным да 50-гадовага юбілею БССР і камуністычнай партыі. Але В. Ляшэвіч адлюстравваў у аповесці тое, сведкам чаму быў сам – падзеі грамадзянскай вайны на Бабруйшчыне. Падлетак Ігар Лявончык, які служыць пісарам у батальёне Аляксандра Салаўя, – аўтабіяграфічны персанаж.

Валяр'ян Ляшэвіч у асноўным аддаваў перавагу малым праязным формам. Яго апавяданні для дзяцей і пра дзяцей друкаваліся ў часопісах “Бярозка”, “Вясёлка”, “Работніца і сялянка”, газетах “Мінская праўда” і “Піянер Беларусі”. Некаторыя з твораў В. Ляшэвіча вельмі лаканічныя і адлюстроўваюць кароткія эпизоды з дзіцячага жыцця (“Дзве ластаўкі”, “Грыбы”, “Грыбное нашэсце”, “Як Бобік у хакей гуляў” і інш.). Асноўны іх змест – назіранні і роздумы над тым, “як цікава пашыраюцца межы навакольнага свету” [4, с. 4] у свядомасці дзяцей. Аўтар дае зразумець, што ўплываюць на фарміраванне дзіцячага светаўспрымання дарослыя. Можна выхаваць у дзіцяці эгаізм (апавяданне “Чэрствасць”, 1966), а можна і таварыскасць, здольнасць да спачування і суперажывання (“Сяброўкі”, 1974):

“Калі пасля поўдніку і адпачынку яны зноў пайшлі гуляць, Воля спытала:

– Маша, дзе твой тата, чаму ён не прыходзіць на цябе?

– Не ведаю... Ён не ходзіць да нас...

Нізка схіліўшы галаву, Маша раптам заплакала. Воля абняла яе, стараючыся суцешыць, а Маша, усхліпваючы, прызнавалася:

– Калі сюды... прыходзяць таты... я заўсёды... чакаю свайго...

Маленькае сэрца Волі сіцснулася ад жалю, і яна прапанавала:

– Не плач... Я напрушу свайго тату, каб ён прыйшоў да цябе...” [3, с. 23].

У апавяданні “Дон Кіхот Ламанчскі ў нашым двары” (1983) сустрэча кампаніі хлопчыкаў з вядомым персанажам Сервантэса раптам аказваецца сном аднаго з іх. Але аўтар быццам бы намякае, што нешта з гэтага сну можна ўвасобіць і наяве, напрыклад наступнае “заданне”, якое даў Дон Кіхот сябрам: “вырасціце кветкі для дзяўчынак, будучых дам ваішых сэрцаў! <...> Так робяць сапраўдныя рыцары ў ваішых гады!” [5, с. 31].

Апошні апублікаваны твор Валяр'яна Ляшэвіча – фантастычнае апавяданне “Знічка” (1987), у якім працягвае развіццё тэма спасціжэння навакольнага свету. Зорка-Знічка, што ўпала з неба, прапануе хлопчыку Алеську выканаць любое ягонае жаданне. Той вырашае “проста па-

лятаць у прасторах неба, паглядзець на белы свет, на бацькоўскую хату”, “а яшчэ – пасядзець на ражку Месяца”. Магчымасць здзейсніць гэта Алеська ўяўляў сабе паводле аповесці М. Гогаля “Ноч перад Раством”, у якой “Каваль Вакула лятаў на чорце аж у Пецяўбург да царыцы на чаравічкі” [6, с. 30]. Знічка выконвае Алеськаву просьбу (прынамсі, першую яе частку), аднак развейвае ўсе ягоныя ўяўленні пра палёты ў неба: аказваецца, лётаць туды можна не інакш як у адмысловых караблях-ракетах, ды яшчэ і ў скафандрах, і ніякіх рагоў у Месяца няма: “Гэта так толькі здаецца з Зямлі, калі наша планета знаходзіцца паміж Сонцам і Месяцам” [6, с. 31].

У 1988 г. па просьбе гісторыка Віталія Скалабана Валяр'ян Ляшэвіч напісаў невялікія ўспаміны пра падзеі 70-гадовай даўніны: сходы Беларускага культурна-асветнага таварыства, удзел у правядзенні скарбоначнага збору на патрэбы воінаў-беларусаў, сустрэчы з Фабіянам Шантырам... Гэтыя ўспаміны маюць каштоўнасць не так літаратурную, як гістарычную: асвятляюць некаторыя факты з біяграфіі і Ф. Шантыра, і самога В. Ляшэвіча [9, арк. 33 – 35].

Памёр пісьменнік 12 жніўня 1990 г. [12, с. 11], нашмат перажыўшы многіх з тых, з кім сфатаграфаваны ў сакавіку 1925 года...

Спіс літаратуры

1. **Бюлетэнь Пленуму Цэнтральнага Бюро ўсебеларускага аб'яднання паэтаў і пісьменьнікаў “Маладняк”**. 21 – 23 сакавіка 1925 г. – Менск : Выд. ЦБ “Маладняка”, 1925.
2. **Гужалоўскі, А. А.** Новыя дакументы пра палітычную чыстку студэнтаў БДУ ў 1929/30 навучальным годзе / А. А. Гужалоўскі // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : Навуковы зборнік. – Вып. 11. – Мінск : БДУ, 2016.
3. **Ляшэвіч, В.** Грыбы; Грыбное шчасце; Сяброўкі : [апавяданні] / В. Ляшэвіч // Работніца і сялянка. – 1974. – № 9.
4. **Ляшэвіч, В.** Дзве ластаўкі; Чэрствасць : маленькія апавяданні / В. Ляшэвіч // Мінская праўда. – 1966. – 29 крас.
5. **Ляшэвіч, В.** Дон Кіхот Ламанчскі ў нашым двары / В. Ляшэвіч // Бярозка. – 1983. – № 5.
6. **Ляшэвіч, В.** Знічка : фантастычнае апавяданне / В. Ляшэвіч // Бярозка. – 1987. – № 4.
7. **Ляшэвіч, В.** Крокі ў жыццё / В. Ляшэвіч. – Мінск : Беларусь, 1966.
8. **Ляшэвіч, В.** Парады маладому тэхніку : (162 практычных парады і рэцэпты) : з 39 малюнкамі / В. Ляшэвіч. – Менск : БДВ, Юндзетсектар, 1931.
9. **Ляшэвіч, В.** Пра Фабіяна Шантыра (з успамінаў) / В. Ляшэвіч // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Фонд 500. Воп. 1. Адз. зах. 26. Арк. 33 – 35.
10. **Працікол арганізацыйнага сходу**, справаздача за 1925 г., анкеты, творы членаў філіяла і інш. дакументы Бабруйскага філіяла “Маладняка” // БДАМЛМ. – Фонд 225. Воп. 1. Адз. зах. 11.
11. **Праціколы пасяджэнняў кінасекцыі**, спіс і анкеты яе членаў // БДАМЛМ. – Фонд 81. Воп. 1. Адз. зах. 61.
12. **Ягоўдзік, У.** Праз пекла ГУЛАГа / У. Ягоўдзік // Літаратура і мастацтва. – 1990. – 21 вер.

Зоя ТРАЦЦЯК

БЕЛАРУСКАЯ ВАЕННАЯ ПРОЗА Ў ПАРАЎНАЛЬНА-ГІСТАРЫЧНЫМ РАКУРСЕ

РАМАН “СМУТАК БЕЛЫХ НАЧЭЙ” ІВАНА НАВУМЕНКІ

УДК 821.161.3

Артыкул працягвае серыю публікацый аўтара, прысвечаных развіццю беларускай ваеннай літаратуры XX ст., што мае шэраг падабенстваў з айчыннай баталістыкай мінулага. Раман “СмутаК белых начэй” І. Навуменкі разглядаецца ў кампаратывным ракурсе: выяўляюцца асноўныя перазовы твора з айчыннай вуснай народнай творчасцю, “Словам пра паход Ігаравы”, прозай пра Першую сусветную (кнігі З. Бядулі, А. Гародні, М. Гарэцкага, Я. Купалы) і Вялікую Айчынную войны (творы А. Адамовіча, В. Быкава, І. Чыгрынава). Асобна разгледжаны тыпалагічныя сыходжанні са спадчынай Э. Хемінгуэя.

Ключавыя словы: *беларуская літаратура, ваенная проза, параўнальна-гістарычнае літаратуразнаўства.*

The article continues a set of author's publications devoted to the development of the XX century Belarusian war literature. It has a number of similarities with the native war prose of the past. The novel “Sorrow of the Nightless Nights” by I. Navumenka is studied in the comparative way. The main points in common with the native folklore, “The Song of Igor’s Campaign”, prose about World War I (books by Z. Biadulya, A. Harodnya, M. Haretsky, J. Kupala) and the Great Patriotic War (works by A. Adamovich, V. Vukau, I. Chyhrynau) are pointed out. Typological similarities with E. Hemingway’s heritage are considered separately.

Беларуская проза, прысвечаная Вялікай Айчыннай, пазбавіўшыся ад некаторых недахопаў першых пасляваенных гадоў*, у 1960 – 1970-я гг. пачала новы этап развіцця. Паводле М. Тычыны, у ёй спалучыліся дзве тэндэнцыі: лірызацыі (І. Шамякін, Я. Брыль, В. Быкаў, А. Адамовіч, І. Навуменка, А. Карпюк) і трагедызацыі (І. Пташнікаў, В. Адамчык, І. Чыгрынаў, М. Стральцоў, В. Казько, А. Кудравец, В. Карамзаў) [2, с. 352]. Новае пакаленне літаратараў засвойвала і досвед савецкіх папярэднікаў (А. Фадзеева, М. Шолахава), і напрацоўкі асобных замежных класікаў, у прыватнасці Э. М. Рэмарка і Э. Хемінгуэя. Складаней адбываўся працэс знаёмства беларускіх пісьменнікаў з той айчыннай ваеннай прозай 20 – 30-х гг. XX ст., што не адпавядала ідэалагічным запатрабаванням часу: разглядала падзеі імперыялістычнай вайны ў сувязі з эвалюцыяй нацыянальнай свядомасці і набыццём беларусамі дзяржаўнасці (кнігі М. Гарэцкага). Міжэтнічныя зносіны, якія паўставалі на старонках твораў (“Набліжэнне” З. Бядулі), былі далёкімі ад ідэалаў бесканфліктнага інтэрнацыянальнага савецкага грамадства. Таму сыходжанні, што заўважаюцца ў айчыннай прозе 60 – 70-х і 20 – 30-х гг. XX ст., мелі, верагодна, тыпалагічны, а не генетычны характар. Баталістыка папярэдніх эпох часцей за ўсё выпадала з актуальнага поля зроку, бо створаныя ў ёй вобразы ваяра і Айчыны ўспрымалі-

ся як праявы заганных у СССР нацыяналізму і шавінізму. Прыадкрыццё ідэалагічнай заслоны, рэабілітацыя рэпрэсаваных мастакоў слова, выпрацоўка новай культурнай парадыхмы спрыялі ўзнаўленню гвалтоўна абарваных традыцый у беларускай літаратуры.

Спалучэнне аўтабіяграфізму** і філалагічнай падрыхтоўкі паўплывала на ваенную прозу І. Навуменкі. Паводле П. Васючэнкі, у творах пісьменніка “пачынае дамінаваць падыход, генетычна звязаны з той традыцыяй, якую заклалі ў сусветнай літаратуры Стэндаль, Л. Талстой, Э. М. Рэмарк, А. Барбюс, М. Гарэцкі, Э. Хемінгуэй, Ю. Бондараў, В. Быкаў” [4, с. 701]. Адна з ліній – “І. Навуменка – Э. М. Рэмарк” – даследавана ў артыкуле «Творчасць Івана Навуменкі ў лютэрку ідэй “страчанага пакалення”» Л. Сінковай [5]. Тыпалагічныя і генетычныя аналогіі ў творах пісьменніка выходзяць за адзначаны шэраг, убіраючы і альянсы на вусную народную творчасць, і водгалас старажытнай агульнаславянскай літаратуры, і адсылкі да айчыннай і замежнай ваеннай прозы XIX – XX стст.

У якасці матэрыялу даследавання абраны раман “СмутаК белых начэй”. Некаторыя аналогіі, што разгледжаны далей, узніклі пасля ўдумлівага прачытання І. Навуменкам тэкстаў іншых аўтараў, нараджаліся з набыткаў культуры, якія непрыкметна, але трывала ўвайшлі ў кампетэнцыю пісьменніка ў дзяцінстве, адклаліся

* Васіль Быкаў у артыкуле “Жывыя – памяці мёртвых” ахарактарызаваў шматлікія недахопы так: «... Многія з гэтых твораў былі створаны па метаду кабінетнага сачыніцельства, без дастатковых ведаў і разумення гісторыі і прыроды вайны, на аснове літаратурнай (чытай: газетнай) крытыкі, таропкіх гутарак з удзельнікам партызанскага руху, той або іншай бітвы і г. д. “Выхаванне подзвігам” нярэдка ператваралася ў ілюстратарства, у замалёўкі бесшабашнай ліхасці, лёгкай перамогі над ворагам» [1, с. 134].

** Паводле В. Каваленкі, “Іван Навуменка – адзін з тых прайзаікаў Беларусі, у творчасці якога прыныцп аўтабіяграфізму выяўлены вельмі моцна, але не прама, а па-мастацку апасродкавана. ... далёка не ўсе сюжэтныя эпізоды і лініі апаваданняў, аповесцей і раманаў звязаны быццёйна з рэальнымі перыпетэямі яго ўласнага лёсу. Аўтабіяграфічныя рысы перадаюцца больш за ўсё праз вернасць памяці, праз вернасць душэўнаму вопыту, вынесенаму з юнацкіх і маладых гадоў” [3, с. 7].

разамі (рака, іншы бераг, пекла), што ў народнай свядомасці атаясамліваліся з мяжой, пераадоленне якой магло стаць шляхам у вырай ці пачаткам новага этапу жыцця. Нездарма І. Навуменка ўклаў у вусны апавядальніка наступную думку: “Цяпер тое, што было дома, у мястэчку, здаецца далёкім, недасягальным, што назаўсёды сышло і ніколі не вернецца” [7, с. 13]. Падобным чынам на быццёвыя трансфармацыі рэагавалі персанажы твораў пра Першую сусветную, напрыклад, Лявон Задума (“На імперыялістычнай вайне” М. Гарэцкага) пасля атакі канстатаваў, што “ён жыў, але ранейшага яго навекі няма” [10, с. 33].

Развітанне з мінулым адбывалася на полі бою, калі навабранец усведамляў, што “нібы вечнасць прайшла і ўсё жыццё ён быў салдатам, бег, поўз, прынікаў да каменнай, няласкавай зямлі, сціскаўся ў камяк, калі побач рваліся снарады, міны, расслабляўся, поўніўся імгненнай радасцю, калі небяспека мінала” [7, с. 104]. Досвед тэмпаральнага разрыву і прасторавыя трансфармацыі поруч з удакладненнем аксіялагічных арыентацый прыводзілі персанажа да перагляду ўласнага месца ў свеце, адносін да сутрамадзян і ворага. Тым больш што савецкі навабранец сутыкнуўся не з фашыстам-эсэсаўцам, а з фінскім салдатмравеснікам: “...У яго няма ніякага варожага пачуцця да забітых. Наадварот, думае пра тое, што фіны маладыя, на год-два старэйшыя за яго, і самая пара ім жыць...” [7, с. 85]. Дзейная асоба прымервала ролю чужога, спрабавала высветліць, якім ён паўстаў у вачах ворага. Гэтыя думкі звязаны не толькі з перажытым на лініі фронту, але і з часам акупацыі, калі сваё і чужое ўспрымалася як нешта нястала-зменлівае.

Іван Навуменка падкрэсліў, што яго персанажы вылучалі яшчэ адну групу асоб: “іншых”. Гэта “людзі, якія не бачылі немцаў, і іначай адносіліся да падзей сорак першага, сорак другога гадоў... яны не ведалі адчаю, безвыходнасці...” [7, с. 50]. У асноўным размова ішла пра цывільных, што знаходзіліся ў глыбокім тыле і ведалі пра вайну толькі са сродкаў масавай інфармацыі ці аповедаў бежанцаў і вайскоўцаў. Інакш катэгорыю іншы трактавала мірнае насельніцтва з прыфрантавой паласы. Напрыклад, пасля казацкага пагрому адзін з персанажаў аповесці “Набліжэнне” З. Бядулі высветліў, што “немцы і то так не здзе-здэкваліся з нас... Нічога сабе на-нашыя абар-ронцы” [11, с. 196]. У такіх умовах чужы трансфармаваўся ў інішага, а свой успрымаўся як адмысловы вораг. У сувязі са з’яўленнем на старонках прозы савецкіх часоў вобразаў свайго, чужога і інішага трэба згадаць і творы А. Адамовіча (“Вайна пад стрэхамі”), В. Быкава (“Кар’ер”), І. Чыгрынава (“Плач перапёлкі”), прысвечаныя жыццю пад нямецкай уладай.

Памежны стан чалавека на вайне падкрэслены ў назве твора: “Смутах белых начэй”. Ноч спрадвеку асацыявалася з цемрай – крыніцай небяспекі, што пільнавала асобу на кожным кроку. Жах надзвычайнага і невядомага павінен быў скончыцца на святанні, калі жыццё вярталася да нормы. Персанажы рамана апынуліся ў сітуацыі, калі ноч па-сапраўднаму так і не надыходзіла, а нервовае напружанне і чаканне катастрофы знішчалі надзею на выратаванне. Уся вайсковая аперацыя ўспрымалася як адзін бясконцы ненатуральны дзень, перажыць які пад пякельным артылерыйскім агнём было практычна немагчыма.

Вялікая Айчынная нараджала сістэму вобразаў, якія прэтэндавалі на ролю новых міфалагем. Нешта ці легендарна-казачнае, ці апакрыфічнае нагадваюць радкі: “...Самаходкі, стальныя коні, як раз’юшаныя страшыдлы. Строма ўздзіраюць жалезныя хобаты... скідваючы жалезны лом пад адхон” [7, с. 139]. Сімптаматычна, што ў дадзеным урыўку адчувальныя перазовы са спадчынай мастакоў слова, якія ўвасаблялі падзеі 1914 – 1918 гг. Маюцца на ўвазе вершы “Арліхі”, “Шатан смерці”, “Сухавеі”, аповесць “Набліжэнне” З. Бядулі і апавяданне “На этапе” М. Гарэцкага.

Новыя міфалагемы, мабыць, сведчылі, што надышлі апакаліптычныя часы вайны-кантынуму, калі ў арміі “параўняліся ўзросты: прызываліся адначасна мужчыны, якія нарадзіліся пачынаючы з тысяча восемсот дзевяноста пятага і канчаючы тысяча дзевяцьсот дваццаць пятым” [7, с. 7]. Кожнае пакаленне несла ўспаміны пра канфлікты мінулага (руска-японскую вайну, Першую сусветную, грамадзянскае процістаянне, савецка-фінскую вайну). Гэты мнагапланавы вопыт трансфармаваўся ў плавільным катле Вялікай Айчыннай, нараджаючы новы досвед.

Тыповым для беларускай мастацкай баталістыкі ХХ ст., на наш погляд, было параўнанне вайны з бясконцым, мітуслівым і бязглуздым рухам. І. Навуменка пісаў: “...Па чыгунцы нясуцца толькі воінскія эшалоны. На фронт вязуць салдат, танкі, артылерыю. З фронту часцей за ўсё ідуць санітарныя паязды – напалавіну з пасажырскіх вагонаў, напалавіну з цяплушак...” [7, с. 24]. У гэтым кантэксце ўзнікаюць асацыяцыі з аповесцю “Варта на Рэйне” А. Гародні: “Па ўсім свеце – як ашалелыя насіліся цягнікі.

Цягнікі з людзьмі, жывымі і паўжывымі, і зусім бяз людзей. Цягнікі са знарадамі, з харчамі, – і зусім бяз нічога...” [12, с. 36]. Такім чынам, цягнік – полісемантычны сімвал, які ўвасабляе і індустрыяльную эпоху, што можа ганарыцца дасягненнямі, і час, калі тэхналагічны складнік павольна выходзіў з-пад чалавечага кантролю.

Іван Навуменка заўважыў, што сусвет, апаганены вайной, паўставаў у апакаліптычным

ракурсе: *“Бязлюдныя паселішчы. Не відаць на вуліцах ніякага руху. Свеціць сонца, жаўрукі над полем смяваюць. Але не ўбачыш на полі ні чалавека, ні каровы, ні каня”* [7, с. 37]. Узнікаюць асацыятыўныя паралелі з бесплоднай зямлёй і прывідным горадам са знакамітай паэмы Т. С. Эліята. Калі ж звярнуцца да айчыннага кантэксту, то цытата – прарочае прадвесце чарнобыльскіх краявідаў, увасобленых пазней, напрыклад, у кнігах *“Выратуй і памілуй нас, чорны бусел”* В. Казько, *“Злая зорка”* І. Шамякіна, *“Чарнобыльская малітва”* С. Алексіевіч.

Разважаючы пра падзеі Вялікай Айчыннай, І. Навуменка актуалізаваў адгалоскі старых міфалагем. Так, верагодна, узніклі паралелі паміж крывавай вайной і разбуральным стыхійным бедствам. Мастак слова сведчыў, што па негатыўных наступствах навала пераўзыходзіла прыродныя катаклізмы, робячыся ў сярэдзіне ХХ ст. поўна-маштабнай рэпетыцыяй тэхнагеннага апакаліпсісу: *“...Тысячагалосы гул зліваецца ў штосьці суцэльнае, грандыёзнае, чаму няма назвы, бо ніякай, хоць блізка падобнай з’явы ў прыродзе няма. Можа, каб кожнае імгненне білі перуны, над кожнай цяляй зямлі разлягаліся грымоты, можна было б уявіць нешта падобнае. Неба адразу цямнее, захінаецца дымам, і скрозь цёмную густую заслону ледзь выбліскае сонца. Як у час сонечнага зацьмення бачны вялікі кружок...”* [7, с. 87 – 88]. Падкрэслім, што цытата набывае ўніверсальнае гучанне: гэта і прыватны малюнак бою на Карэльскім перашыйку летам 1944 г., і рэмінісцэнцыя, што адсылае да ваенных канфліктаў мінулага, і дэтальны футуралагічны дослед, бо ў 1970-я гг. мастакі слова і грамадскія дзеячы спрабавалі ўявіць аблічча будучай глабальнай узброенай барацьбы, дзе чалавецтва скарысталася б ядзернай зброяй.

У гэцце рамана сустракаюцца алюзіі на *“Слова пра паход Ігаравы”*. Ужо ў папярэднім цытаце гучыць матыў сонечнага зацьмення, якое некалі прадказала незлічоныя беды і страты ўдзельнікам няўдалага паходу князя Ігара. Але калі безыменны аўтар падкрэсліваў выключнасць астранамічнай з’явы, што адбылася па-за чалавечым удзелам, то І. Навуменка, звяртаючыся да рэалій Вялікай Айчыннай, не мог не заўважыць рукатворны характар псеўдазацьмення: сонца схаваў пыл, узняты выбухамі мін і снарадаў. У кнізе *“Смутак белых начэй”* паўстае вобраз вайны-працы, які на пачатку ХХ ст. адаптавалі да патрэб часу Я. Купала (*“Песні вайны”*) і М. Гарэцкі (*“На імперыялістычнай вайне”*). Разважаючы пра падзеі 1941 – 1945 гг., І. Навуменка прыпадобніў артабстрэл да *“вар’яцкай малацьбы”* [7, с. 74], падкрэсліў яго бяздушны тэхналагізаваны складнік: *“Жалезны цэп, які няспынна малоціць па зямлі, дойдзе і ўдарыць. Усеўладдзе тэхнікі, перад якой чалавек*

бездапаможны” [7, с. 109]. *“Воля”* ваеннага канвеера была больш імперсанальнай, дэструктыўнай і абсурднай, чым усе чыннікі, што тлумачылі вайсковыя паразы далёкага мінулага.

Паводле В. Чамярыцкага, прырода ў *“Слове пра паход Ігаравы”* *“жыве з людзьмі агульным жыццём, суперажывае і садзейнічае ў іх справах, дапамагае, перасцерагае альбо перашкаджае героям”* [13, с. 138]. У рамане І. Навуменкі прырода характарызуецца большай абыякавасцю да людзей, сутыкненне з рознымі яе фактарамі (поры года, надвор’е, навакольнае асяроддзе, раслінны і жывёльны свет) падчас вайны – дадатковае выпрабаванне салдата на трываласць. Апроч адзначанай вышэй уласцівасці, пейзаж у творах пісьменніка выконваў шэраг іншых функцый: рэпрэзентаваў рэчаіснасць, адлюстроўваў эстэтыку прыроды, быў маркёрам руху часу, фонам падзей, характарыстыкай душэўна-псіхалагічнага стану персанажа [14, с. 117].

Канцэпцыя выпрабавання экстрэмальнымі прыроднымі фактарамі, што памнажалі негатыўны ўплыў вайны на асобу, рэалізавана ў творах В. Быкава (аповесці *“Знак бяды”*, *“Сотнікаў”*, *“Сцюжа”*). Ствараецца ўражанне, што гэта адплата за гвалт з жывых істотаў і ландшафту, учынены чалавекам з дапамогай сродкаў масавага знішчэння. Парасткі экалагічнага мыслення (у тым ліку і ў сувязі з дэструктыўным патэнцыялам ваенных дзеянняў) ёсць і ў старабеларускай літаратуры (*“Песня пра зубра”* М. Гусоўскага), але надзвычайную актуальнасць яны атрымалі на пачатку ХХ ст. Так, М. Гарэцкі у дакументальна-мастацкім творы *“На імперыялістычнай вайне”* разважаў пра ўплыў баявых дзеянняў не толькі на псіхіку чалавека, але і на быццё жывых істот, што прымалі пакуты поруч з вайскоўцам ці цывільным.

У рамане І. Навуменкі заўважаюцца паралелі з творчасцю Э. Хемінгуэя – мастака слова, які ў краіне Саветаў меў рэпутацыю няўрымслівага змагара-антыфашыста. Абодва пісьменнікі сведчылі, што вайна разбурала ілюзіі. Фрэдэрык Генры, Джэйк Барнс, Роберт Джордан і персанажы-камсамольцы беларускага пісьменніка пакутавалі не толькі ад ваенных нястач, але і ад успамінаў пра мінулае, калі ўзброенае супрацьстаянне ўспрымалася як годны занятак, звязаны з высокімі ідэаламі. Створаны І. Навуменкам эпізод уцёкаў фінскіх салдат* тыпалагічна падобны да ўрыўка з апавядання *“Якімі вы не будзеце”*: Нік Адамс трапіў на поле бою пасля заканчэння вайсковай аперацыі, убачыў знішчаныя ці сапса-

* *“...Па дарозе сляды паспеілівых уцёкаў: куча цёмна-шэрых фінскіх шынляў, мундзіраў ляжыць у кювеце. Там жа нейкі вайсковы рыштунак у металічных скрынках. Валяюцца пакінутыя вінтоўкі, аўтаматы. Нават нейкую вайсковую канцылярную распатрашыл: на ўзбочыне шашы – раз-пораз папкі, кіты папер...”* [7, с. 148].

ваны ваенны рыштунак, рэшткі амуніцыі і безліч папер. У абодвух выпадках апавядальнікі не імкнуліся каментываць пабачанае. Тыповыя малюнкi вайны не выклікалі ва ўдзельнікаў моцных пачуццяў, бо праз момант чалавека чакала новае, не менш дэталізаванае і жажлівае відовішча.

Беларускі пісьменнік звярнуў увагу на асобныя ідэі Э. Хемінгуэя, звязаныя з увасабленнем тэмы каханьня. Кульмінацыя размовы Сяргея і лётчыцы Галі выглядае так: *“...Я не хачу, каб цябе забівалі! Чуеш, не хачу... У мяне быў друг. Вельмі, вельмі падобны на цябе. Мы разам у школе вучыліся. Я дурная была. Любіла яго і ні разу не пацалавала. Ужо год, як загінуў...”* [7, с. 178]. Споведзь дзяўчыны нагадвае апавед Кэтрын Барклі (раман “Бывай, зброя!”), што страціла каханага падчас адной з бітваў Першай сусветнай. З аднаго боку, персанажы І. Навуменкі, як і хемінгуэўскі лейтэнант Генры, спрабавалі ўспрымаць каханне як уцеху, праяву свавольства салдата, які рызыкаваў жыццём, і таму ў мірныя моманты меў права шукаць тэрапеўтычна-рэкрэацыйныя заняткі, не зважаючы на маральна-этычны бок паводзін: *“...Размовы пра другую палавіну чалавечага роду вядуцца пераважна ў адмоўным плане. Вывад, які вынікае з гэтых размоў, несучыяшальны: каханьня, вернасці з дзявочага боку чакаць не прыходзіцца – жанчыны здольныя толькі на здраду.*

На свае ўласныя паводзіны байцы ўзвода глядзяць з меншай цяжкісцю. Ім не грэх і пагуляць, бо яны на вайне, кожнай хвіліны могуць загінуць” [7, с. 67]. З другога боку, тыя ж самыя дзейныя асобы чакалі гэтага пачуцця з непадробным хваляваннем.

Іван Навуменка не проста засвоіў досвед папярэднікаў і сучаснікаў, але ўдала адштурхнуўся ад іх набыткаў, каб увасобіць арыгінальнаю карціну свету. Ён апісаў беларуска-савецкую terra incognita для свету, здолеў праз адну і тую ж опытку ўбачыць асаблівае (беларускае) і агульнае (еўрапейскае, сусветнае). Глыбокае веданне айчыннага і савецкага фальклору дазволіла ў рамане “Смутац белых начэй” актуалізаваць новую сістэму міфалагем (напрыклад, вобразы савецкага салдата-асілка, раз’юшаных страшыдлаў-самаходак), цікавую пісьменніку і чытачу ў эпоху ядзернай зброі, “мірнага атама”. Пісьменнік пераасэнсаваў класічныя вобразы ракі, неба, берага, світаньня, дапасваўшы іх да рэчаіснасці Вялікай Айчыннай вайны і надаўшы ім міфапаэтычныя адценні. Услед за М. Гарэцкім і Я. Купалам празаік узнавіў-актуалізаваў паралелі паміж вайной і працай, што паўстала ў “Слове пра паход Ігравы”. У рамане “Смутац белых начэй” адлюстраваны наступствы такога кшталту дзейнасці, якія закранулі не толькі чалавека, але жывую і нежывую прыроду. Выразна відаць, што поруч з уласна-беларускімі вытокамі

творчасці Іван Навуменка засвоіў асобныя ідэі на-тэматычныя і стыльвыя здабыткі замежных мастакоў слова. Ва ўсім шэрагу вылучаюцца матывы Э. М. Рэмарка і Э. Хемінгуэя, што дапамаглі айчыннаму аўтару знайсці арыгінальныя сродкі ўвасаблення сваіх задум.

Спіс літаратуры

1. **Быкаў, В.** Жывыя – памяці мёртвых / В. Быкаў // Поўны збор твораў : у 14 т. – Мінск : Кнігазбор, 2014. – Т. 10; кн. 1 : Маладыя гады (1985, 2001). Артыкулы, эсэ, прадмовы, інтэрв’ю, гутаркі, аўтабіяграфіі, выступленні (1957 – 1980). – С. 133 – 145.
2. **Тычына, М.** Народ і вайна / М. Тычына. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 433 с.
3. **Каваленка, В.** І радасць, і смутак, і боль / В. Каваленка // Навуменка, І. Выбраныя творы : у 2 т. – Мінск : Маст. літ., 1995. – Т. 1 : Апавяданні. Аповесці. – С. 3 – 12.
4. **Васючэнка, П.** Іван Навуменка / П. Васючэнка // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 3 : 1941 – 1965. – С. 689 – 713.
5. **Сінькова, Л.** Творчасць Івана Навуменкі ў лостэрку ідэі “страчанага пакалення” / Л. Сінькова // Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў літаратуры : Міжнар. навуц. чытанні, прысвеч. памяці Івана Навуменкі : зб. навуц. прац / М-ва адукац. Рэсп. Беларусь, УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, Гомельскі абл. Савет дэпут., Гомельская спецыяліз. слав. бібліятэка; рэдкал. : І. Ф. Штэйнер і інш. – Гомель : ЦДПР, 2009. – С. 29 – 32.
6. **Сінькова, Л.** “Малая” і “вялікая” Радзіма: мастацкі выбар пісьменніка (Рэгіянальнае ў прозе І. Навуменкі) / Л. Сінькова // Паміж тэкстам і дыскурсам: беларуская літаратура XX – XXI стст. : гісторыя, кампаратывістыка і крытыка (літаратурная крытыка, артыкулы, гутаркі). – Мінск : Паркус плюс, 2013. – С. 117 – 121.
7. **Навуменка, І.** Смутац белых начэй / І. Навуменка // Выбраныя творы : у 2 т. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 2 : Раман. Аповесці. – С. 5 – 188.
8. **Гарэцкі, М.** Ціхая плынь / М. Гарэцкі // Збор твораў : у 4 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 2 : Аповесці. Драматычныя абразкі. – С. 124 – 182.
9. **Шаблоўская, І.** Паэтыка славянскай ваеннай прозы / І. Шаблоўская // Сусветная літаратура ў беларускай прасторы. Рэцэпцыя. Тыпалогія. Кантакты. – Мінск : Радыёлаплас, 2007. – С. 163 – 179.
10. **Гарэцкі, М.** На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы) / М. Гарэцкі // Збор твораў : у 4 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 3. – С. 5 – 128.
11. **Бядуля, З.** Набліжэнне : аповесць / З. Бядуля. – Менск : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, Сектар мастацкай літаратуры, 1936. – 230 с.
12. **Гародня, А.** Варта на Рэйне / А. Гародня. – Менск : Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1930. – 122 с.
13. **Чамярыцкі, В.** “Слова пра паход Ігара” / В. Чамярыцкі // Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў : у 2 т. / Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы. – 3-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – Т. 1 : Даўняя літаратура : XI – першая палова XVIII ст. – С. 129 – 148.
14. **Шаладонава, Ж.** Мастацкія функцыі пейзажа ў ваеннай трылогіі Івана Навуменкі / Ж. Шаладонава // ЭTOT дeнь мы прыбліжалі, як маглі... : матэрыялы Міждунар. навуц.-практ. конф., посвящ. 70-летию Победы в Великой Отечественной войне и окончания Второй мировой войны (Минск, 7 – 8 мая 2015 г.) : в 2 ч. / Нац. акад. навук Беларусі, М-во абароны Рэсп. Беларусь ; редкол. : В. Г. Гусаков (гл. ред.) [и др.]. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – Ч. 2. – С. 116 – 120.

Навум Гальпяровіч валодае ўменнем лаканічна ствараць партрэты герояў і вылучаць яркія, трапныя рысы характару: “Я пільна прыгледзеўся да Мішкі. Ён быў увесь пакрыты роўным залацістым загарам і нагадваў нейкую старадаўнюю статуэтку. Нягледзячы на малы рост, ён выглядаў стройным і падыягнутым, з рэльефнай мускулатураю і вялізнымі кулакамі, тымі славытымі кулакамі, пра якія я ўжо быў начуты” [2, с. 7]; “Яна была падобная на школьніцу-выдатніцу, якая ідзе на экзамен” [2, с. 53]; “Хлопец гэты нават знешнім выглядам адрозніваўся ад іншых. Высокі, худы, апрануты ён быў неяк па-сіроцку бедна. Але найбольш уражваў яго позірк – не па-юначаму сур’ёзны, нейкі павернуты нібыта ўнутр, у сябе. У вочы яго глядзець не хацелася, бо ніякага сустрэчнага святла ад іх не было, нібыта патухлі даўно і назаўсёды” [2, с. 88].

Увогуле ў апісаннях людзей празаік першую ўвагу аддае менавіта вачам – “люстэрку душы”. Часам аўтару дастаткова аднаго штрыха пра позірк – і створаны належны партрэт, перададзена адпаведная атмасфера: “...Глядзеў неяк праз мяне, нібы я быў празрысты... Гаварыў ён, крыху расцягваючы словы, голас быў высокі, грудны, а ў вачах, недзе ў глыбіні, хаваліся льдзіны” [2, с. 8]; “Ад той весялосці ў яго вачах было крыху жудасна. Нешта ў іх глыбіні хавалася такое жорсткае і бязлітаснае, што сэрца ледзянела” [2, с. 31]; “Я ўспомніў свой Полацк і свайго бацьку, невысокага, з адной здаровай рукою, бо другая, параненая, вісела нерухома, маці, ціхую і хваравітую з разумнымі і заўсёды сумнымі вачамі” [2, с. 60].

Важны ідэйны кампанент прозы пісьменніка – увага і павага да гісторыі. Прычым не толькі да сірых стагоддзяў, але і да дзён не такіх даўніх. На канкрэтных мастацкіх прыкладах паказана, што памяць – адна з прынцыповых рысаў гуманізму: “Край бацькоў... Мой родны горад нібыта даваў мне завет не забывацца, што для мяне ён менавіта тут. І не будзе мне спакою, калі не буду прыязджаць да гэтых магіл, да тых успамінаў, якімі поўніцца сэрца.

Так думаў я пад грукат колаў начнога цягніка, які вёз туды, дзе чакала мяне праца і сябры, наплечнікі і нядобразычліўцы, адкуль, магчыма, большы востра і балюча я буду адчуваць памяць пра родных мне людзей і тую пакуту сіроцтва, якую атушыць і прыглушыць немагчыма” [2, с. 63].

Вылучаюць Н. Гальпяровіча пры асэнсаванні тэмы зямляцтва (у вузейшым сэнсе) і нацыянальнай прыналежнасці (у шырэішым) яго яўрэйскія карані. Да гэтага аспекту празаік нярэдка звяртаецца, часта мімаходзь, не камплексуе, але і не выстаўляе: «Я плакаў разам з героямі “Сівой легенды” і “Чазені”, я любіў гэты мужны і цярылівы народ, я хацеў служыць яму і быць разам з ім.

Стаць беларусам было нялёгка. Я лавіў непапулярнае ў вачах некаторых блізкіх людзей і нават сяброў, а з боку тых, хто, як я, быў такі ж кучаравы і чарнявы, нават крыўду.

– Не трэба адмаўляцца ад свайго народа, сыноч, – сказаў аднойчы мой мудры настаўнік. – Люби Беларусь, але памятай, хто твае продкі. Гэта вялікі і шматпакутны народ» [2, с. 23 – 24].

Асобна зазначым, што празаік (як, зрэшты, і паэт) Н. Гальпяровіч не імкнецца да мудрагелістасці. Ні ў змесце, ні ў форме. Пераважаюць, як у той песні спяваецца, “простыя словы, простыя рэчы”, спакойны стыль. Красамоўства – мінімалісцкае. Тропы прысутнічаюць па меры неабходнасці. Іх не заўважаеш. Яны арганічна ўлітыя ў тэкставую тканку. Аўтар не гоніцца за кідкасцю, эквілібрыстыкай мастацкіх сродкаў. Галоўнае ў яго творчасці – ідэйнае напаўненне прыспадкаванні традыцыяналісцкай парадыгмы.

Проза Н. Гальпяровіча чыста мастацкімі творами прадстаўлена нешырока. Так, у кнізе “На трапяткім агні” такіх толькі аднайменны раздзел. У іх аўтар часцей за ўсё нібы назірае за героем і не заўсёды прыбягае да аповеду ад першай асобы. Між тым вельмі часта ў прагаганісце ўгадваецца сам пісьменнік, нават у творах яўна выдуманых.

Да такіх варта аднесці перадусім любоўна-лірычныя апавяданні. Трэба аб’ектыўна сказаць, што яны чытаюцца гладка, але не вылучаюцца арыгінальнасцю і нярэдка падобныя паміж сабою, як “Белая кроў” і “Тома”.

Такім чынам, вытокі гуманізму прозы Н. Гальпяровіча ўзыходзяць да роднай зямлі. Складнікі майстэрства пісьменніка – любоў да Бацькаўшчыны і людзей, якія яе насяляюць, памяць пра мінулае, гісторыя (асаблівае месца займае свет дзяцінства), годнасць як ідэйна-мастацкі арыенцір і творчасці, і ўсяго жыцця.

Сімвалічна, што пры канцы напісання гэтага артыкула выпадкова патрапіліся наступныя вершаваныя радкі Навума Гальпяровіча, якія фактычна і фактурна ўяўляюць з сябе акрэсленую квінтэсэнцыю яго празаічнай творчасці:

І я так верыў, полацкі хлапчук,
Што слава майго горада аднойчы
Адкрые родным палачанам вочы,
Каб годнасць на зямлі свайёй адчуць [1].

Спіс літаратуры

1. Гальпяровіч, Н. Адзінае (паэма) / Н. Гальпяровіч // ЛіМ. – 2013. – 1 ліст. – С. 6.
2. Гальпяровіч, Н. Я. На трапяткім агні / Н. Я. Гальпяровіч. – Мінск : Літаратура і мастацтва, 2012. – 255 с.
3. Францыск Скарына і яго час : Энцыклапедычны даведнік / Беларуская Савецкая Энцыклапедыя ; рэдкал. І. П. Шамякін (гал. рэд.) інш. – Мінск : БелСЭ, 1988. – 608 с.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

(1968); “Elements of the essay” R. Scholes and C. Klaus (1969); у Англіі: “Kinds of Literature: Introduction to the Theory of Genres and Modes” A. Fowler (1982), “Montaigne and Melancholy: the Wisdom of the Essay” Screech M. (1983), у Іспаніі: “Ensayo, genero difícil” J. Chabas (1934).

Інфармацыя, выкарыстаная ў жанры эсэ, заўсёды нясе на сабе вялікую сэнсавую нагрузку. Памеры жанру не дазваляюць “раскідвацца” словамі. Звесткі тут заўсёды актуальныя, максімальна сціснутыя, цікавыя, незвычайныя, каб выклікаць патэнцыйнага чытача на ўнутраны дыялог, развіць крытычнае мысленне і паспрыяць актыўнаму дзеянню. Эсэістыка Л. Рублеўскай – прыклад тэкстаў, якія, без абсалютнага намёку на дыдактычнасць, раскрываюць комплекс духоўна-эстэтычных каштоўнасцей, неабходных для ўсведамлення чалавеку.

Людміла Рублеўская – адна з самых папулярных літаратарак сучаснасці, пісьменніца, крытык, журналістка, блогерка, культурная аглядальніца газеты “СБ – Беларусь сегодняя”, кіраўніца суполкі маладых творцаў “Літаратурнае прадмесце”. Талент Л. Рублеўскай прызнаны і ў іншых краінах. Яе творы перакладзены на рускую, нямецкую, англійскую, французскую, балгарскую, польскую і іншыя мовы. У 2004 г. за паралельны раман “Золата забытых магілаў” атрымала прэмію “Залаты апостраф”. А ў 2017 г. пісьменніца стала лаўрэатам Нацыянальнай літаратурнай прэміі за твор “Авантуры Пранціша Вырвіча, здрадніка і канфедэрата”. У свеце сучасных літаратурных тэндэнцый творчасць Л. Рублеўскай вылучаецца своеасаблівай далікатнасцю і назіральнасцю, чаму садзейнічае вопыт мастака-жывапісца. Амаль ва ўсіх творах пісьменніцы раскрываецца праблема захавання гістарычнай памяці.

У 2007 г. выйшла кніга “Шыпшына для пані” Л. Рублеўскай, якая складаецца з 10 раздзелаў, а ў жанравым плане ўяўляе сабой арганічнае спляценне вершаў і эсэ. У цэнтры ўвагі аўтара – вобраз саду, алюзія да біблейскага раю, вяртанне да першавобраза:

*Я прыйшла ў гэты сад – не быць,
А забыцца, як лёс ірвецца,
І разблытаць срэбную ніць,
На якой падвешана сэрца* [6, с. 5].

Сітуацыя разумення, але непрымання рэчаіснасці пазначана ўжо ў пачатку кнігі. А. Мельнікава заўважае, што “не толькі герайні Л. Рублеўскай, але і яна сама ўсяляк намагаецца пазбегнуць жорсткай жыццёвай рэальнасці, усведамляючы разам з тым немагчымасць гэтага” [5, с. 50].

Даследуючы лінгвістычныя аспекты інфарматыўнасці жанру эсэ, А. Скурко прыходзіць да высновы, што “канстантнымі сродкамі вы-

яўлення інфарматыўнай структуры эсэ з’яўляюцца: сентэнцыі, рытарычнае пытанне, параўнанні і антытэзы” [7]. Усе пералічаныя сродкі тэкстаўтваральныя ў эсэістыцы Л. Рублеўскай. Варта адзначыць, што на першае месца ў творах Л. Рублеўскай выходзяць параўнанні ўсяго сусветнага з беларускім, нацыянальным; гістарычнага і старадаўняга – з сучасным.

Празаічны твор “Сад камянёў”, які адкрывае “садовы” цыкл, менавіта эсэістычны. Змест і форма цалкам адпавядаюць жанру. “Сад камянёў” – разнастайнае і багатае на факты інфармацыйнае паведамленне, дзе, на першы погляд, адсутнічаюць суб’ектыўнае аўтарскае меркаванне, доказнасць, пераканальнасць. Звесткі пра прыродны камень цікавыя і спазнавальныя, усебаковыя. Прыведзеныя аўтарам гістарычныя факты, а таксама высновы з уласных назіранняў не проста інфармуюць (гэтага абсалютна не дастаткова для мастацкага тэксту), а выклікаюць развагі, абуджаюць свядомасць, жаданне дзейнічаць. Л. Рублеўская заканчвае паведамленне філасафемай: “Храм нашае гісторыі – гэта проста камень” [6, с. 13]. Такім чынам, цікавая інфармацыя набывае глыбокі філасофскі сэнс і ператварае тэкст у інфарматыўнае эсэ.

“Сад скрыжаванняў” адрозніваецца меншай інфарматыўнасцю, але большай колькасцю ўласных назіранняў. Паведамленне канцэнтруецца на вобразе скрыжавання дарог, дзе асаблівае месца займае вакзал. “Сад скрыжаванняў”, як і папярэдні твор, завяршаецца філасафемай: “Але скрыжаванне дарог – гэта наша жыццё” [6, с. 35]. Разгляданы тэкст перш-наперш вылучаецца аб’ектыўнасцю. Аўтар не ставіць на мэце даказаць правільнасць уласнага меркавання, а прыводзіць шэраг назіранняў, пацверджаных жыццёвым досведам.

Пра духоўную накіраванасць “садовага цыкла” яскрава сведчыць эсэ “Сад храма”. Л. Рублеўскую перш за ўсё хвалюе лёс беларускага Храма. У гуманістычных развагах аўтара раскрываецца дваццаціная сутнасць чалавека: “Храмам ёсць і чалавек, бо ў ім жыве Бог... Але ж у чалавеку жыве і Звер. Храм і звярынец – спалучэнне, якое не аб’ячае спакойнага жыцця” [6, с. 62]. У тэкст уключаны міні-апаবাদанні, гістарычныя звесткі, успаміны, назіранні. Глыбокая філасофская думка, якая завяршае твор, – адметны кампазіцыйны элемент кожнага з празаічных тэкстаў зборніка.

Інтэлектуалізм, дасведчанасць, эрудыцыя аўтара яскрава выявіліся ў “Садзе агню”. Тонкія назіранні, глыбокае разуменне прадмета апісання, аналітычны характар аповеду робяць твор дынамічным і цікавым. “Вогненны” сад самы стракаты па напаўненні: *святлы агонь, полымя, кастрышча, бог агню, самазапаленне, пірацкі агонь, вогненныя скульптуры, матыль-агнёўка, вогненны інстынкт, жыццё ў агні, агонь у крыві, агонь у*

крэматыры, палымянае каханне, вогненны псеўданім, намалюваны агонь, паэт агню, вогненны вёскі, Вечны агонь, зніч, агонь чарнобыльскага рэактара... Талент Л. Рублеўскай дазваляе зрабіць простае па форме і надзвычай моцнае па змесце абагульненне: “У крыві маёй радзімы дастаткова агню...” [6, с. 92]. Гэтая фраза спрыяе сапраўднаму інтэлектуальнаму выбуху ў чытача. Інфармацыйная аснова, закладзеная ў тэксте, палля абагульнення становіцца выключна важнай і незамяняльнай у далейшых развагах чытача.

У “Садзе папяровым” Л. Рублеўская выказвае меркаванні наконт бібліятэк і кніжных крамаў, каштоўнасці старых і новых кніг. Развагі пра рынак, гандаль, ацэненасць напаўняюць змест “Саду золата”.

“Сад раллі” – адзіны твор “садовага” цыкла, у якім назва не зусім адпавядае зместу. *Ралля* – сімвал урадлівасці – у тэксце заменена на *поле*. Сімволіка поля нясе ў сабе больш трагічнасці і безвыходнасці. Л. Рублеўская разважае над тым, як псіхалагічна поле фарміруе свядомасць чалавека. Аўтар робіць глыбокія філасофскія высновы: “Толькі ў полі чалавек адчувае сябе сапраўднаму самотным, бездапаможным. Ён адкрыты перад небам і перад іншым чалавекам” [6, с. 169]. Л. Рублеўская заўважае, што “для беларуса поле – смерць лесу” [6, с. 168]. Такое сцвярдзенне характарызуе менталітэт нацыі.

Над пытаннем смерці, магчымасцямі тэатральнай сцэны і значэннем маскі разважае Л. Рублеўская ў “Садзе відачынства”. Культурна-гістарычныя факты складаюць фон дзеяння. Трагічная танальнасць аповеду прыводзіць да адпаведнага завяршэння – асэнсавання гістарычнага націску сучаснасці.

Перадапошняя эсэ з “садовага” цыкла прысвечана стыхія вады. “Сад вады” раскрывае асноўную думку ўсіх твораў – адраджэнне і захаванне роднай зямлі. Разглядаючы сімвал вады з ўсіх бакоў, Л. Рублеўская звяртаецца да жывой і мёртвай вады з казак. Чароўныя ўласцівасці стыхія пісьменніца марыць выкарыстаць у дачыненні да Беларусі.

У апошнім інфарматыўным эсэ “Сад снегу” аўтарка паведамляе пра дваісты характар снегу. З аднаго боку – гэта чысціня і радасць, з іншага – сімвал смерці, лакмусавая папера, якая ўзмацняе жах крыві, адлюстроўвае гарадскую забруджанасць. Снег – медыум паміж зямлёй і іншасветам. Л. Рублеўская атаясамлівае “жыццё” снегу са шляхам героя “Адвечнай песні” Я. Купалы.

Своеасабліва выражаны ў інфарматыўных эсэ Л. Рублеўскай суб’ектыўзм, уласцівы разгляданаму жанру. Так, шэраг аб’ектыўных рэальных фактаў утварае цэласную карціну. Але варта заўважыць, што выбар інфармацыі, паллядоўнасць выкладу і рэдкія, але трапныя сен-

тэнцыі дапамагаюць выказаць схаваныя адносіны аўтара да аб’екта. У адносінах да структуры інфарматыўнага эсэ А. Скурко адзначае яшчэ адзін цікавы факт: “практычна кожная сэнсавая частка эсэ мае свой падтэкст. Гэтыя падтэксты ўзаемадзейнічаюць, супрацьпастаўляюцца адзін аднаму, дапаўняюць адзін аднаго і тым самым ствараюць агульны, адзіны падтэкст усяго эсэ, які не зводзіцца да простаі механічнай сумы падтэкстаў асобных частак твора” [8].

Такім чынам, у кантэксце развіцця сучаснай беларускай эсэістыкі “садовы” цыкл Людмілы Рублеўскай – прыклад жанру інфарматыўнага эсэ, характэрныя рысы якога: максімальная інфарматыўнасць, схаваны суб’ектыўзм, моцная (на першы погляд адцягнутая, не звязаная з папярэдняй інфармацыяй) канцоўка, нешматлікія, але трапныя і накіраваныя на рэалізацыю асноўнай ідэі сентэнцыі, адсутнасць парадоксу ці філасафемы ў пачатку тэксту (толькі ў інфарматыўным эсэ гэтае месца займаюць цікавыя факты). Як адзначае С. Андраюк, “эсэ розных відаў і рознага характару тады маюць грамадскі сэнс і літаратурнае значэнне, калі за імі адчуваецца чалавек глыбокага розуму, чалавек і творца, надзелены талентам чалавечнасці, глыбокай духоўнасцю і адказнасцю за напісанае слова” [9, с. 34 – 35]. Менавіта таленавіта напісаныя творы Людмілы Рублеўскай можна лічыць арыенцірам для стварэння каштоўнай і духоўна багатай літаратуры.

Спіс літаратуры

1. **Кайда, Л.** Эссе: стилистический портрет / Л. Кайда. – М. : ФЛИНТА, 2008. – 98 с.
2. **Карасті, Р.** Жертвы обстоятельств / Р. Карасті // Звезда. – 1999. – № 3. – С. 212 – 227.
3. **Дурова, О.** Норвежское эссе 1960 – 1990-х годов: поэтика, проблематика, гносеологические перспективы жанра : дисс. ... доктора филол. наук : 10.01.10 / О. Дурова. – Краснодар, 2000. – 256 с.
4. **Эпштейн, М.** Законы свободного жанра / М. Эпштейн // Вопросы литературы – 1987. – № 7. – С. 120 – 161.
5. **Мельнікава, А.** Беларуская літаратура XX ст. у еўрапейскім кантэксце : курс лекцый / А. Мельнікава. – Гомель : УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2007. – 126 с. – С. 45.
6. **Рублеўская, Л.** Шыпшына для пані : вершы і эсэ / Л. Рублеўская. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 254 с.
7. **Скурко, Е.** Развитие информативной структуры английского эссе XVI – XX веков (опыт диахронического исследования) : 10.02.04 [Электронный ресурс] / Е. Скурко // Научная библиотека диссертаций и авторефератов. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/razvitie-informativnoy-struktury-angliiskogo-esse-xvi-xx-vekov-opyt-diakhronicheskogo-issled#ixzz2N8bumN4x>. – Дата доступа : 25.07.2017.
8. **Скурко, Е.** Особенности развития информативной структуры английского эссе [Электронный ресурс] / Е. Скурко // WEB-ресурс научно-практических конференций. II Межд. науч.-практ. интернет-конф. “Язык и межкультурная коммуникация” (28 – 29 ноября 2012 г.). – Режим доступа : http://www.confcontact.com/2012_11_28/7_skurko.htm. – Дата доступа : 25.07.2017.
9. **Андраюк, С.** Проза / С. Андраюк // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : у 4 т. / рэдкал. : У. Гніламедаў [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2001 – 2004. – Т. 4, кн. 2 : 1986 – 2000. – С. 8 – 38.

ву зносін. Дзяржава гарантуе ў адпаведнасці з законам свабоду выбару мовы выхавання і навучання” (артыкул 50 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь). Правазнаўчага ж вызначэння гэтага паняцця няма. У беларускай юрыспрудэнцыі моўна-тэрміналагічная праблематыка разглядаецца па-за кантэкстам дзяржаўна-ўсеагульнага двухмоўя і без належнай увагі да мовазнаўчых даследаванняў у гэтай галіне. А тым часам у навуковай распрацоўцы словазлучэнне *родная мова* ставіцца поруч з *матчынай мовай* і *першай мовай*, якія дакладна рэпрэзентуюць моўныя адносіны ў краінах з монаязычнай (Беларусь) і поліэтычнай (напрыклад, Расія) асновай.

Вынікам адсутнасці дакладнага правазнаўчага вытлумачэння тэрміналагічнага выразу *родная мова* стала праяўленне пэўных тэндэнцый падчас перапісаў насельніцтва 1999 і 2009 гг. у Рэспубліцы Беларусь. За 10 гадоў колькасць беларусаў павялічылася на 2,5% (83,7%), а беларускую мову прызнае роднай нашмат меней грамадзян: па Мінскай вобласці – 69,3%, Гродзенскай – 59,2%, Брэсцкай – 53,2% і г. д. Трактыванне паняцця *родная мова* на свой лад, ігнараванне навуковых падыходаў да такога важнага пытання стварае ў грамадстве ілюзію лёгкасці адносна *нацыянальнага самавызначэння* асобы. Падтрымліваецца гэта часам і слогамамі тыпу “Жыву ў Беларусі – і тым ганаруся!”, і неапраўдана шырокім абагульненнем (універсалізацыяй) асобных народных выслоўяў – “Дзе нарадзіўся, там і прыгадзіўся”. Але найбольш тым, што сёння не аддаецца належнай увагі ўсведамленню функцыі мовы ў грамадстве, якія не абмяжоўваюцца толькі *камунікацыяй*, бо мова дае *спазнанне* свету, яна дакладна *назвае* ўсе праўды неабдымнага сусвету, праз яе мы выказваем *эстэтычнае* любаванне-замілаванне ўсім чыста, створаным Богам і людзьмі: “Родная мова ў дакладным яе значэнні ёсць самая любімая спадчына нацыі. Праз яе найлягчэй пранікнуць у душу нацыі, закрануць пачуцці, праясніць розум, падштурхнуць адпаведную думку, заклікаць да дзеяння, змагацца са страхамі, ствараць дабрачыннасці” (Аляксандр Ельскі). Глыбокі сэнс вызначэння роднай мовы – жыватворнай крыніцы натхнення – раскрывае беларускі літаратуразнаўца Уладзімір Калеснік: “Мова – матэрыя душы: у мове жыве індывідуальнасць таго, хто гаворыць, – яго розум, тэмперамент, характар, культура. І ўсё гэта не проста жыве, а дзейнічае, прымаючы форму моватворчае сілы. Калі мова-творчая сіла выходзіць за рамкі сярэдняй нормы, тады мы маем справу з мастаком слова”.

Гаворачы ж словамі Янкі Брыля, “па простаай чалавечай логіцы” *родная мова* павінна разглядацца не як нешта выключнае, а ў шэрагу такіх

зразумелых неад’емных ад нашай людскай сутнасці паняццяў, як *родная зямля, родныя людзі, родны край*. Што дакладна выказана ў вершы лаўрэата літаратурных і дзяржаўных прэмій паэта Міколы Маляўкі: “На роднай мове спяваюць рэчкі, / На роднай мове шумяць лясы / І жытнія нівы ўплятаюць вечна / У гэта сугучча свае галасы. / На роднай мове зубры рыкаюць, / На роднай мове клякочуць буслы, / На роднай мове, зярнятак шукаючы, / Чырыкае і верабейка малы”. Родная мова выступае асновай духоўнай культуры народа, нацыі: “На роднай мове звяняць цымбалы, / На роднай мове жалейка гучыць, / І гэту жалейку з душою Купалы / Не можа ніякі арган заглушыць”. Нельга не пагадзіцца з аўтарам верша ў вечным святым абавязку для ўсіх пакаленняў: “Захоўвайце матчыны казкі і песні, / Каб некалі тут, у краі сваім, / Не сорам было перад нівай і лесам, / Зубром і буслом, верабейкам малым” (“На роднай мове”).

Зрэшты, беларуская мастацкая літаратура даўно дала просты (але не спрошчаны!) адказ хоць бы вершам Янкі Купалы “Сын і маці” (1921): “Маці: Ды яшчэ, каб лепей ведаў, / Мушу табе ўспомніць: / Беларусы беларускай / Гутаркай гамоняць. / Сын: Што такое беларускай / Гутаркай завецца? / Маці: – Ой, дурненькая варона, / Што з табой чыніці! / Як жа іначай беларусы / Могуць гаманіці?” Ці Купалавым наказам: “Каб ніколі не чураўся / Сваёй родненькае мовы, / У якой узгадаваўся, / Хоць забыўся дзеля новай”. Ці яго, паэтавай, перасцярогай-прадказаннем: “Гібелі зноў людзі у спёку, ў мароз / І долі, і волі збыліся, / І страшная кара пасцігла іх лёс: / Народ сваёй песні забыўся. <...> 3 лет бегам патомкі, пасля доўгіх бед, / Аднекуль зноў песню дасталі, – / І думалі з ёй, як калісь, дзівіць свет, / Палаць зноў у даўнешняй хвале. / А толькі іх душ ажывіць не магла / І к ічасію масціці гасцінец... / Бо думка, бо песня... чужая была... / **З яром даў і песню чужынец!**” (“Казка аб песні”).

Уладзімір Караткевіч, творча наследуючы Янку Купалу, таксама заклікаў-папярэдзваў: “Піце з чыстай крыніцы, з напеваў матчыных, / Сцеражыцеся, хлопцы, частушкі таннай, / **Паважайце, любіце бацькоўскую спадчыну** – / *Ўсё сплыве, а легенда і песні застануцца*” (“Энтузіясту”). “Вы, што маці душу забылі, / Без яе пажадалі пражыць, / Што вы варты без гэтай магілы, / Без каліны на роднай мяжы? <...> **Павяртайцеся! Вецер мацнее! / Маці кліча, кветка заве!** / Для яе я павінен, я мушу / Неўміручыя гукі схпіць, / Узяць у рукі “**матчыну душу**” / **І на вершы я пераліць**. <...> Цяжкі крыж, але вельмі пачэсны, / **Пераліць на свае аркушы / Казку мудрую, простую песню, / Кветку матчынай чыстай душы**” (“Матчына душа”).

канаў; Снітко; Ходж і Крэс (разам); Багдасар’ян; Гальперын; Халідэй [6]. У Т. Бельскай на трох старонках артыкула “Яшчэ раз аб азначэнні дыскурсу” (2009) знаходзім ужо 21 прозвішча даследчыкаў дыскурсу, многія з якіх не былі названы У. Карасікам у 2002 г.: Пяшо; Касцюшкіна; Серыё; Бухарава; Алефірэнка; Гурачкіна; Карасік; Трошына; Дымарскі; Прохараў; Камарова; Сядоў; Макараў; Мілавідаў; Лазоўская; ван Дэйк; Сцяпаннаў; Дзем’яноў; Барбацько; Пузыроў; Чудзінаў [5]. Безумоўна, калі прымаць да ўвагі выказванні пра дыскурс англамоўных лінгвістаў (вельмі многае не перакладалася і не перакладаецца ні на беларускую, ні на ўкраінскую, ні нават на рускую мову), спіс будзе ў многа разоў большы.

Дыяхранічны кантэкст метамоўнага выкарыстання лексемы *дыскурс* абумоўлены яшчэ лацінскім значэннем слова *дыскурс* – ‘бег туды і сюды, бег вакол’, пасля французскім – ‘размова’ [16]. Запазычыўшы лацінскую лексему *discursus* з французскай мовы ў бліжнім да сучаснага выглядзе экспаненце *discours*, з XIV ст. у англійскай мове пад *дыскурсам* часта разумелі ‘вуснае або пісьмовае маўленне’:

*Bid me discourse, I will enchant thine ear,
Or, like a fairy, trip upon the green,
Or, like a nymph, with long dishevell'd hair,
Dance on the sands, and yet no footing seen:
Love is a spirit all compact of fire,
Not gross to sink, but light, i will aspire...*

W. Shakespeare. Venus and Adonis.

Важным сведчаннем развіцця семантыкі *дыскурсу* стала асэнсаванне структуры мовы ў лекцыях Фердынанда дэ Сасюра, выдадзеных яго вучнямі ў 1916 г. як “Курс агульнай лінгвістыкі” [10]. Уласна, змест лекцый настолькі актуальны, што з невялікім карэктаваннем мог бы стаць асновай сучаснага падручніка, хоць, напрыклад, тэрмін *дыскурс* у інтэрпрэтацыі Ф. дэ Сасюра – «“аратарскае маўленне” (= фр. *discours*)» [10, с. 52] – за сто апошніх гадоў дзякуючы даследаванням маўлення істотна дабавіў у аспекце тэрміналагічнасці. Метамоўнае значэнне *дыскурсу* – ‘працэс разумення, асэнсавання, абдумвання’ – з поспехам развіваецца ў сучасным мовазнаўстве як ‘працэс маўлення’.

Канцэпцыя разгляду дыскурсу ў шырокім паняццевым аб’ёме мае глыбокія карані як у еўрапейскім і амерыканскім, так і ў расійскім мовазнаўстве. З найбольш аўтарытэтных меркаванняў неабходна адзначыць пазіцыю А. Кібрыка: “Рэальнае моўнае ўзаемадзеянне ў сучаснай лінгвістыцы звычайна называецца *дыскурсам*. Дыскурс – гэта адзінства працэсу моўнай актыўнасці і яе выніку, г. зн. тэксту. Дыскурс уключае ў сябе тэкст як складовую частку. Тэкст – статычны аб’ект, што ўзнікае ў ходзе моўнай дзейнасці. Гэта можа быць пісьмовы тэкст, г. зн. паслядоўнасць графічных

знакаў, а можа быць і вусны тэкст – акустычны сігнал, які можа быць зафіксаваны, напрыклад, на магнітным носьбіце. Дыскурс акрамя самога тэксту ўключае таксама працэсы яго стварэння і разумення, якія разгортваюцца ў часе” [7, с. 4]. У падыходзе А. Кібрыка вызначаецца ўпэўненая інкарпарацыя дыскурсіўных даследаванняў у тэорыю мовы. Разам з тым вучоны адзначае недастатковую ўвагу лінгвістаў да дыскурсу: “Дыскурсіўны аналіз, будучы раўнапраўным кампанентам *тэорыі* мовы разам з фаналогіяй, марфалогіяй і сінтаксісам, значна адстае ад гэтых дысцыплін па ступені распрацаванасці і засвоенасці” [7, с. 5].

Відавочная глыбокая сувязь дыскурсу з прыкладной лінгвістыкай: са з’яўленнем сферы камп’ютарна-апасродкаванай камунікацыі, прыкладных метадык новага пакалення – корпусных, статыстычных, інтэрнэт-абумоўленых – з’явілася і рэальная магчымасць забяспечыць дыскурсіўную метадалогію рэфэрэнтным метамоўным апаратам. Несумненна, такая практыка спрыяе экстрапаляцыі лінгвістычных дасягненняў у навуковыя сферы як гуманітарнага, так і тэхнічнага профілю. Пры гэтым шматаспектная і малазалежная ад штучных абмежаванняў і канонаў як структуралізму, так і генератывізму сфера камп’ютарна-апасродкаванага дыскурсу дазваляе творча выкарыстоўваць перавагі дыскурсіўнага падыходу да аб’ектыўнай рэпрэзентацыі маўлення [напр., 3].

Даследчыкі дыскурсу падкрэсліваюць высокую метамоўную каштоўнасць сучаснага дыскурсу: “З пазіцыі лінгвістыкі маўлення *дыскурс* – гэта працэс жывых вербалізаваных зносін, які характарызуецца мноствам адхіленняў ад кананічнай пісьмовай мовы, адкуль увага да ступені спантаннасці, завершанасці, тэматычнай звязнасці, зразумеласці гутаркі для іншых людзей” [6, с. 193]. Спектр лінгвістычных абагульненняў дыскурсу можа быць вельмі шырокім: «*Дыскурс* уяўляе сабой з’яву прамежкавага парадку паміж маўленнем, зносінамі, моўнымі паводзінамі, з аднаго боку, і фіксаваным тэкстам, які застаецца “ў сухім астатку” зносін, з іншага боку» [6, с. 192].

У парадыматычным апісанні структуры дыскурсу вялікую ролю адыгрываюць стэрэатыпы, якія ўжо склаліся, – напрыклад, Л. Бейлінсон вылучае наступныя падыходы да вывучэння *дыскурсу*:

- 1) з пазіцыі сацыялогіі і сацыялінгвістыкі важна вызначыць, хто арганізуе зносіны і ўдзельнічае ў іх (сацыяльны параметр);
- 2) з пазіцыі прагмалінгвістыкі і камунікатыўнай тэорыі неабходна высветліць, як ажыццяўляюцца зносіны (прагматычны параметр);
- 3) з пазіцыі семантычнай тэорыі высвятляецца, пра што ідзе гаворка (семантычны параметр);
- 4) з пазіцыі структурнай лінгвістыкі патрабуецца ахарактарызаваць моўныя спосабы выра-

жэння сэнсу ў выказваннях, якія складаюць той ці іншы дыкурс (фармальна-моўны параметр) [4].

Камунікацыйная спецыфіка ў гэтым металінгвістычным абагульненні інтэрпрэтуецца ў семіятычным ключы, праз прызму моўных адносін:

- семантычных, паміж знакам і рэчаіснасцю;
- прагматычных, паміж знакам і “інтэрпрэтарам”;
- сінтаксічных, паміж уласна знакамі;
- сігматычных, унутраных адносін паміж зместам і формай знака [4].

Па меркаванні У. Чэйфа і Д. Танен сярод падыходаў да вывучэння дыкурсу ў кантэксце *дыкурс-аналізу* неабходна вылучаць шэсць “асноўных”:

- тэорыя маўленчых актаў;
- прагматыка;
- этнаграфічная камунікацыя;
- інтэракцыйная сацыялінгвістыка;
- маўленчы аналіз;
- варыятыўны аналіз [11].

Аналагічных поглядаў прытрымліваецца і Д. Шыфрын: згодна з яе поглядамі “дыкурс – гэта выказванні” [17, с. 39], а *выказванні*, у сваю чаргу, разглядаюцца як “адзінкі маўленчай прадукцыі... інтэраваныя ў кантэкст” [17, с. 41]. Яшчэ большую “свабоду поглядаў” адлюстравалі Патрык Серыё, аб’яднаўшы ў адной класіфікацыі з васьмі элементаў канцэптуалізацыю *дыкурсу* ў Ф. дэ Сасюра, Э. Бенвеніста і мноства іншых “выкарыстанняў” [9, с. 26 – 27].

Праблемы фенаменалагічнай эксплікацыі *аб’ектнага боку* дыкурсу фіксуецца сістэматычна: “Існуе вялікая разнастайнасць жанраў дыкурсу, і ў дадзеным даследаванні мы не імкнуліся ахапіць увесь гэты дыяпазон. Гэта і нерэальна – дыкурс мае настолькі многа абліччаў, што можна, перафразуючы вядомае выказванне Н. Д. Аруцёнавай, сказаць, што дыкурс – гэта жыццё, пагружанае ў маўленне... Не існуе пакуль адзінай тэорыі дыкурсу, здольнай ахапіць увесь універсум дыкурсіўнай разнастайнасці” [7, с. 36].

Не менш важнай праблемай акрэслення *метафармату* прызнаецца фактар суб’ектнай абумоўленасці дыкурсу. У гэтай сувязі *суб’ектны бок* камунікацыйнага працэсу залежыць ад *паслядоўнасці і актыўнасці* інтэнцый удзельнікаў: “...праблема суразмоўцы заключаецца не толькі ў пэўным асэнсаванні фрагмента дыкурсу. Тое, што будзе тлумачыцца, павінна быць створана спачатку праз узаемадзеянне – перш чым інтэрпрэтацыя можа распачацца. Дзеля гэтай мэты моўцы павінны заручыцца супрацоўніцтвам з іншымі і актыўна імкнуцца да стварэння камунікацыйнай супольнасці” [14, с. 206]. Уплывовай рысай характарыстыкі прызнаецца *комплекснасць* дыкурсіўнага аналізу маўлення: “...у адрозненне ад кінастужкі, мова, як правіла, складаецца не з асобных,

нязвязаных сказаў, а, наадварот, з узаемадэтэрмінаваных, арганізаваных, *кагерэнтных* груп сказаў. Мы разглядаем такія ўзаемазвязаныя, структураваныя сукупнасці сказаў як *дыкурс*” [15, с. 681].

Складанасць *метаструктурнай* арганізацыі дыкурсу перастала быць таямніцай дастаткова даўно, пра гэта пісаў, у прыватнасці, вядомы даследчык дыкурсу Мішэль Пяшо яшчэ ў сярэдзіне XX ст: “...дыкурс як тэкставая рэальнасць не ўяўляе сабой арганічнага адзінства на нейкім адным узроўні, якое можна было б вызначыць, зыходзячы з самога гэтага дыкурсу... усякая асобная форма дыкурсу з неабходнасцю адсылае да яго магчымых форм” [8, с. 331].

Тым не менш розніца ў падыходах не выключае іх арыентацыі на камунікацыйны сінкрэтызм моўнай практыкі. Адпаведныя ўніверсальныя тыпалогіі ахопліваюць шырокі спектр металінгвістычных прыярытэтаў: і сацыялінгвістыку, і прагмалінгвістыку, і “семантычную тэорыю”, і структурную лінгвістыку. Класіфікацыі такога кшталту часта бываюць адкрытымі і “аўтарскімі”. Так, прыведзены шэраг можа быць арганічна дапоўнены высокаактуальным сэння *інтэрдyscyплінарным* падыходам: сінкрэтычнасць камп’ютарна-апасродкаванай камунікацыі відавочна сумяшчальная з мультыінструменталізмам сучаснай навукі.

З сярэдзіны XX ст. *эмпірычнасць* дыкурсіўнай парадэгматыкі, сумяшчальнай з практычна любімымі моўнымі даследаваннямі, выступае ўплывовым фактарам тэарэтычнага асэнсавання камунікацыі. Так, “тэкставая” метафункцыянальнасць мовы “павінна быць дапоўнена традыцыйнымі абстрактнай і інтэрперсанальнай функцыямі. Але паколькі разуменне тэксту патрабуе дэдуктыўных стратэгий, аналіз дыкурсу ў значнай ступені абапіраецца таксама на прагматыку” [13, с. 2]. Характэрнай выглядае рэфлексія Т. ван Дэйка: “У ранняй лінгвістыцы тэксту (і дагэтуль сярод некаторых лінгвістаў-дыкурсолагаў) прынята адрозніваць *дыкурс* і *тэкст*. У гэтым выпадку *дыкурс* прывязваецца да актуальнага сацыяльна рэалізаванага тэксту або маўлення, тэкст – да абстрактнай (граматычнай) структуры. Такія разыходжанні пры аналізе дыкурсу абумоўлены добра вядомымі адрозненнямі паміж *мовай / маўленнем* і *кампетэнцыяй / выкананнем* у структурнай і генератыўнай лінгвістыцы. Тады *дыкурс* разглядаецца як адзінка выкарыстання мовы або выканання (*маўлення*), а *тэкст* – як абстрактная тэарэтычная адзінка (як іменнае словазлучэнне, клаўза або сказ), што належыць да рэальнасці абстрактнага лінгвістычнага ведання (*кампетэнцыі*) ці моўнай сістэмы (*мовы*). Хоць гэта аб’ектыўна, я больш не выкарыстоўваю такое размежаванне. У сучасным, мультыдысцыплінарным дыкурс-аналізе гэта прыводзіць да празмернай блытаніны

ці абсалютызацыі – дыскурсіўныя даследаванні сёння пераважна аналізуюць дыскурсы як формы моўнага выкарыстання. Такая факсіроўка на канкрэтным дынамічным моўным выкарыстанні не азначае, што тэарэтычны аспект сам па сабе менш абстрактны. Як лінгвісты робяць высновы аб граматычных рысах на падставе актуальных вербальных выказванняў, так і дыкурс-аналітыкі апісваюць, напрыклад, жэсты, інтанацыю, паўзы, выпраўленні, графічнае афармленне, структуру выказвання, метафары, абароты, паслядоўнасць злучэнняў і г. д.” [12, с. 194]. Аднясенне тэксту да моўных абстракцый не вельмі адпавядае традыцыям моўнага асэнсавання, але дыскурсіўная шырыня ахопу камунікацыйнай спецыфікі стварае метамоўную сітуацыю дапушчальнасці многіх інавацыйных метадык у сучаснай лінгвістыцы.

Камунікацыйная накіраванасць дыскурсіўнай парадыгматыкі – адна з найбольш тыповых яе ўласцівасцей: “Асноўны сэнс тэрміна *дыкурс*, як гэта прынята вызначаць сёння і як гэта ў асноўным адбываецца ў большасці сацыяльна арыентаваных дыскурсіўных даследаваннях, – спецыфічная камунікацыйная падзея. Такая камунікацыйная падзея з’яўляецца комплекснай, адбываецца пры ўдзеле некалькіх дзейных асоб, з выкананнем роляў прамоўцы / пісьменніка і слухача / чытача (плюс удзельнікаў з іншымі ролямі, такімі, як *назіральнік ці выпадковы слухач*), камунікацыйна-задзейнічаных, у спецыфічным атачэнні (*час, месца, абставіны*), базуецца на іншых кантэкставых дадзеных. Такі камунікацыйны акт можа быць вусным ці пісьмовым, у вуснай форме звычайна суправаджаецца камбінацыяй вербальных і невербальных сродкаў (*жэстаў, мімікі і г. д.*)” [12, с. 194]. Камунікацыйная абумоўленасць дыскурсіўнай парадыгматыкі ў час панавання “інфармацыйных тэхналогій” – магчыма, вырашальны аргумент на карысць яе самага шырокага выкарыстання.

Адсутнасць прэзентацыі *дыскурсу* ў большасці падручнікаў па мовазнаўстве сведчыць не столькі пра яго авангарднасць, колькі пра яго метамоўную дынаміку. Сучасная актуалізацыя дыскурсіўнай семантыкі рэlevantная ў шэрагу аспектаў. Так, у гуманітарным аспекце ў спектры дыскурсіўных адносін вызначаецца істотная значнасць асабавачэнтрычных, ці *антрапацэнтрычных*, адносін. З пункту гледжання кагнітыўна-семіялагічных асноў камунікацыі дыкурс увасабляе маўленчую *дзейнасць*. Фенаменалагічная эксплікацыя метамоўнай сутнасці дыскурсу дазваляе выкарыстоўваць перавагі яе лінгвістычнага ўжывання свядома і мэтанакіравана. Сучаснае разуменне паняцця *дыкурс* улічвае найважнейшыя параметры метаапісання сацыякультурнай практыкі: у арбіце дыскурсу знаходзяцца не толькі вынікі маўленчай дзейнасці – тэксты,

але і абставіны рэалізацыі мовы. **Дыкурс**, такім чынам, – гэта маўленчая дзейнасць, разгорнутая ў часе і прасторы, абумоўленая шырокім экстралінгвістычным кантэкстам і камунікацыйнай спецыфікай [2, с. 30].

Сістэмны характар дыскурсу абумоўлівае адкрыцці новай сінтэтычнай якасці – дазваляе актуалізаваць рэсурсы інтэрдyscyплінарнай навуковай дзейнасці, спрыяе лінгвістычнаму задзейнічанню сацыяльных, псіхалагічных і іншых аспектаў. Разам з тым моўная спецыфіка камунікацыйных працэсаў не пакідае месца для сумненняў у лінгвістычнай “сумяшчальнасці” дыскурсіўных даследаванняў.

Спіс літаратуры

1. Баркович, А. А. Интернет-дискурс: компьютерно-опосредованная коммуникация : учеб. пособие / А. А. Баркович. – М. : Флинта : Наука, 2015. – 288 с.
2. Баркович, А. А. Информационная лингвистика : Метаописания современной коммуникации : учеб. пособие / А. А. Баркович. – М. : Флинта : Наука, 2017. – 360 с.
3. Баркович, А. А. Функциональность диады “коммуникационный – коммуникативный” : дискурсивный аспект / А. А. Баркович // Вестн. Томского гос. ун-та. Филология. – № 5 (37). – Томск : Изд-во ТГУ, 2015. – С. 37 – 52.
4. Бейлинсон, Л. С. Функции институционального дискурса / Л. С. Бейлинсон // Вестн. Ирк. лингвист. ун-та. – Сер. Филология. – 2009. – № 3. – С. 142 – 147.
5. Бельская, Т. И. Ещё раз об определении дискурса / Т. И. Бельская // Альманах современной науки и образования. – Тамбов : Грамота, 2009. – № 8 (27) : в 2 ч. – Ч. II. – С. 20 – 23.
6. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
7. Кибрик, А. А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.19 / А. А. Кибрик. – М., 2003. – 90 с.
8. Пешё, М. Контент-анализ и теория дискурса : пер. с франц. / М. Пешё // Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса. – М. : Прогресс, 1999. – С. 302 – 337.
9. Серю, П. Как читают тексты во Франции : вступительная статья : пер. с франц. И. Н. Кузнецовой / П. Серю // Квадратура смысла : французская школа анализа дискурса ; сб. науч. ст. – М. : Прогресс, 2002. – С. 12 – 53.
10. Соссюр, Ф. де. Курс общей лингвистики : пер. с франц. / Ф. де Соссюр // Труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1977. – С. 31 – 273.
11. Chafe, W. The Relation between Written and Spoken Language / W. Chafe, D. Tannen // Annual Review of Anthropology. – Vol. 16 (1987). – P. 383 – 407.
12. Dijk, T. A. van. Ideology: A Multidisciplinary Approach / T. A. van Dijk. – London : Sage, 1998. – 374 p.
13. González, M. de los Á. G. On the relatedness of functionalism and pragmatics / M. de los Á. G. González [et al.] // The Functional Perspective on Language and Discourse: Applications and implications ; ed. M. de los Á. G. González [et al.]. – Amsterdam : John Benjamins B. V., 2014. – P. 1 – 18.
14. Gumperz, J. Discourse strategies / J. Gumperz. – Cambridge University Press 1982. – 225 p.
15. Jurafsky, D. Speech and Language Processing. An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics and Speech Recognition / D. Jurafsky, J. H. Martin. – 2nd ed. – Pearson Prentice Hall, 2009. – 988 p.
16. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.etymonline.com>. – Date of access : 30.03.2016.
17. Schiffrin, D. Approaches to Discourse / D. Schiffrin. – Oxford : Blackwell, 1994. – Blackwell Textbooks in Linguistics. – 470 p.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ЗАРАБІЦЬ⁽¹⁾, -раблю, -робиш, -робиць; -роблены; зак.⁽²⁾, што⁽⁵⁾. **1.** Набыць работай, атрымаць за работу.⁽⁴⁾ **3.** семсот тысяч рублёў. **3.** права на адпачынак.⁽⁶⁾ **2.** Атрымаць у выніку чаго-н.⁽⁴⁾ (разм. іран.).⁽³⁾ **3.** па карку. **3.** вымову.⁽⁶⁾ **3.** Закласці, замураваць.⁽⁴⁾ **3.** адтуліну.⁽⁶⁾ **◇** **Зарабіць як Заблоцкі на мыле**⁽⁵⁾ (разм. жарт.)⁽³⁾ – пагарэць на якой-н. справе,⁽⁴⁾ || *незак. зарабляць*, -яю, -яеш, -яе⁽²⁾.

ТСБМ.

Паводле функцый і мэты стварэння тлумачальныя слоўнікі падзяляюцца на дэскрыптыўныя і нарматыўныя.

Дэскрыптыўныя слоўнікі прызначаны для поўнага апісання лексікі мовы і фіксацыі максімальнага аб'ёму словаўжыванняў.

Нарматыўныя слоўнікі адлюстроўваюць стандарт выкарыстання слова. Яны выключаюць няправільныя ўжыванні слоў, звязаныя з памылковым разуменнем іх значэнняў, і выпадкі, якія супярэчаць камунікатыўнай сітуацыі (сітуацыі выкарыстання літаратурнай мовы, дыялектнай мовы, жаргону адрозніваюцца, а іх змяшэнне – гэта парушэнне нормы).

Найважнейшыя тлумачальныя слоўнікі:

“Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (ТСБМ) у 5 тамах, 6 кнігах пад рэд. К. Атраховіча (Мінск, 1977 – 1984; 97 935 сл. арт.). Слоўнік – дэскрыптыўны, ён створаны на аснове фундаментальнай картатэкі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР, сабранай у сярэдзіне ХХ ст. шляхам франтальнага распісвання мастацкай, навуковай, тэхнічнай, публіцыстычнай і справавой літаратуры. Крыніцамі лексікі паслужылі таксама даведнікі па лексіцы і фразеалогіі літаратурнай і дыялектнай мовы, апрацаваныя тэксты вуснай народнай творчасці.

У слоўнік уключаны:

агульнаўжывальная лексіка і фразеалогія, што выкарыстоўваецца ва ўсіх жанрах і стылях беларускай літаратурнай мовы;

навуковыя тэрміны, ужытыя ў школьных падручніках, у навукова-папулярных выданнях і перыядычным друку;

новыя словы, утвораныя з беларускіх каранёў і афіксаў або запазычаныя з іншых моў;

іншамоўныя словы (экзатызмы), якія абазначаюць рэаліі, спецыфічныя для грамадскага жыцця, прыроды або побыту народаў былога СССР і замежжа;

устарэлая лексіка, якая выкарыстоўваецца ў тэкстах мастацкай літаратуры;

Цыкл матэрыялаў “Тэорыя і гісторыя беларускай лексікаграфіі” Дзмітрыя Дзятко друкуецца з 2016 г. У №№ 7, 8 змешчаны артыкул “Лексікаграфія як раздзел мовазнаўства: Тэрміны, праблемы, тыты слоўнікаў”, у №№ 3, 4, 6, 7 за 2017 г. – артыкул “Перыядызацыя гісторыі беларускай лексікаграфіі: XIII – пачатак ХХ ст.”.

Табліца 1.

ТСБЛМ-1996	ТСБЛМ-2016
–	Выступовец , -поўца, мн. -поўцы, -поўцаў, м. Той, хто дзе-н. выступае, робіць выступленне
Кананізаваць , -зую, -зўеш, -зўе; зуй; -заваны; зак. і <i>незак.</i> 1. што. Прызнаць (прызнаваць) канонам (у 1 знач.), узаконіць (узаконьваць) у якасці ўзору (кніжн.). <i>К. палажэнні якога-н. вучэння.</i> 2. каго (што). У рэлігіі: залічыць (залічваць) у святыя, прызнаць (прызнаваць) царкоўна ўзаконеным. наз. кананізацыя , -і, ж.	Кананізаваць , -зую, -зўеш, -зўе; зуй; -заваны; зак. і <i>незак.</i> 1. каго (што). У рэлігіі: залічыць (залічваць) у святыя, прызнаць (прызнаваць) царкоўна ўзаконеным. 2. што. Прызнаць (прызнаваць) канонам (у 2 знач.), узаконіць (узаконьваць) у якасці ўзору (кніжн.). <i>К. палажэнні якога-н. вучэння</i> наз. кананізацыя , -і, ж.
Канаплянка , -і, ДМ -нцы, мн. -і, -нак, ж. 1. Невялікая пеўчая птушка атрада вераб'іных, з доўгім хвостом і канічнай дзюбай. 2. Хустка з канапляных нітак (абл.)	Канаплянка , -і, ДМ -нцы, мн. -і, -нак, ж. 1. Невялікая пеўчая птушка атрада вераб'іных з доўгім хвостом і канічнай дзюбай, якая жывіцца пераважна насеннем травяністых раслін. 2. Цёплая хустка з канапляных нітак (разм.)

назвы сучасных народаў, а таксама гістарычна вядомыя назвы зніклых народаў і плямён, назвы жыхароў пэўных геаграфічных рэгіёнаў;

геаграфічныя назвы, якія набылі пераноснае значэнне, гістарычныя, міфалагічныя і літаратурныя імёны, што атрымалі абагульненае або сімвалічнае значэнне;

лексічныя дыялектызмы, засведчаныя ў аўтарытэтных літаратурных крыніцах, і іншае [5, с. 189].

“Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” (ТСБЛМ) пад рэд. М. Судніка, М. Крыўко (Мінск, 1996, 4-е выд. 2005; больш за 65 тыс. сл. арт.). Крыніцамі слоўніка сталі фундаментальная картатэка Інстытута мовазнаўства АН Беларусі, лексікаграфічныя працы: “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (у 5 т., 1977 – 1984), “Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” (1987), “Беларуска-рускі слоўнік” (у 2 т., 1988 – 1989), а таксама мастацкія і публіцыстычныя тэксты 1980 – 1990-х гг. У ТСБЛМ уключана шмат слоў, якія з'явіліся ў мове пасля выхаду ТСБМ: *брокер, дыскета, імпічмент, істэблішмент, лецішча, маркетынг, мікрапрацэсар, трылер, файл* і інш. У рэестр слоўніка не ўвайшлі шматлікія аддзяслоўныя назоўнікі, зваротныя дзясловы залежнага стану, прыставачныя дзясловы, многія тэрміны, рэдкаўжывальная, устарэлая і дыялектная лексіка.

У 2016 г. ТСБЛМ у перапрацаваным выглядзе апублікаваны пад рэдакцыяй І. Капылова. У параўнанні з папярэднімі выданнямі папоўнена лексікаграфічная база і абноўлены рэестр слоўніка за кошт увядзення актуальных для сучаснай мовы слоў: *апавед, безнаяўны, гулец, дамафон, інтэрнэт, карыстальнік, клон, снегавік, хмарачос* і інш. Унесены неабходныя ўдакладненні ў значэнні некаторых слоў, асобныя артыкулы цалкам зменены. Удакладнена граматычная характарыстыка

Табліца 2.

№	Крытэрыі	Віды слоўнікаў
1	Тэрыторыя ахопу лексікі	зводныя (падаецца лексіка розных рэгіёнаў ці розных гаворак) рэгіянальныя (падаецца лексіка пэўнай гаворкі або групы гаворак)
2	Прынцып адбору лексікі	дыферэнцыяльныя (уключаюць лексіку, якая адсутнічае ў слоўніках літаратурнай мовы або ў дыялектнай мове мае асаблівасці марфемнай будовы, значэння); беларускія дыялектныя слоўнікі пераважна дыферэнцыяльныя суцэльныя, або поўныя (змяшчаюць усю лексіку дыялекту, а таксама словы, агульныя для дыялекту і літаратурнай мовы)
3	Характар рээстра	сістэмныя (адлюстравваюць лексічную сістэму безадносна да яе тэматычнага падзелу) тэматычныя (дэманструюць лексіку адной тэматычнай групы)

некаторых слоў, аднастайна пададзены лічэбнікі і канчаткі назоўнікаў агульнага роду, прыведзены варыянты канчаткаў назоўнікаў роднага склону множнага ліку, уключана значная колькасць дзеясловаў без суфікса *-ірава-* (гл. табліцу 1).

Для вучняў агульнаадукацыйных устаноў прызначаны “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: для сярэдняй школы” А. Баханькова, І. Гайдукевіча, П. Шубы (Мінск, 1966, 10-е выд. 2006; каля 7,5 тыс. сл. арт.), “Школьны тлумачальны слоўнік беларускай мовы” Г. Малажай, Л. Яўдошынай (Мінск, 2007; каля 4 тыс. сл. арт.), “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы для школьнікаў” І. Капылова, С. Рапацэвіча (Мінск, 2009; каля 8,5 тыс. сл. арт.) і інш.

Акрамя зводных тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы, вылучаюць аспектыя тлумачальныя слоўнікі. Так, у выданні “Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання” М. Канюшкевіч (у 3 ч.; Гродна, 2008 – 2010; 9990 сл. арт.) рээстраваныя словы апісваюцца ў семантычным, граматычным, функцыянальным аспектах і прапануецца прынцыпова новае разуменне прыназоўніка як морфасінтаксічнай катэгорыі.

2. Тлумачальныя слоўнікі дыялектнай мовы – тып семантычных лексемных слоўнікаў, у якіх сабрана і апісана лексіка пэўнай гаворкі, групы гаворак, дыялекту.

Аснова для стварэння такіх слоўнікаў: запісы дыялектнага маўлення ў выглядзе тэкстаў або адказаў на пытанні спецыяльных праграм-апытальнікаў, фальклорныя помнікі, часам творы мастацкай літаратуры. Характар крыніц абумоўлівае паўнату дыялектнага слоўніка. Асаблівасць дыялектных слоўнікаў – лакалізацыя лексікі, г. зн. суаднесенне з канкрэтным дыялектам; у слоўнікавы артыкул уключаецца інфармацыя пра зону пашырэння лексемы ці яе асобных значэнняў (гл. табліцу 2).

Па спосабе тлумачэння большасць дыялектных слоўнікаў адносяцца да слоўнікаў тлумачальнага тыпу.

Беларускімі мовазнаўцамі створана некалькі соцень дыялектных слоўнікаў, у якіх адлюстравана лексіка розных абласцей Беларусі [3; 4].

Брэстчына: “Дыялектны слоўнік Брэстчыны” пад рэд. Г. Малажай і Ф. Клімчука (Мінск, 1989; каля 4,3 тыс. сл. арт.); “Дыялектны слоўнік Косаўшчыны” А. Зайкі (Слонім, 2011; каля 4 тыс. сл. арт.), прысвечаны мове хыхароў паўночнай часткі Івацэвіцкага раёна; “Сказана – звязана: матэрыялы да рэгіянальнага слоўніка Брэстчыны” В. Касцючык (Брэст, 2013; каля 1,5 сл. арт.) і інш.

Віцебшчына: “Віцебскі краёвы слоўнік (магар’ялы)” М. Каспяровіча (Мінск, 1927; 3-е выд. Смаленск, 2015; 9703 сл. арт.); “Braslawszczyzna. Pamięć i współczesność” (т. 2) пад рэд. Э. Смулкавай (Warszawa, 2009; 26 тэматычных груп); “Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны” (у 2 ч. Віцебск, 2012 – 2014; каля 10 тыс. сл. арт.); “Слоўнік Сенненшчыны” (у 3 т.; т. 1. Мінск, 2013; каля 5 тыс. сл. арт.), “Мова Сенненшчыны: дыялектны слоўнік” (у 2 т. Мінск, 2015; каля 14 тыс. сл. арт.) і інш.

Гомельшчына: “Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны” Т. Янковай (Мінск, 1982; каля 7000 сл. арт.); “Матэрыялы да слоўніка гаворак Мазырскага Палесся” В. Купрэенкі і В. Шура (Мазыр, 1996; каля 850 сл. арт. у асн. частцы); “Палескі слоўнік: Лельчыцкі раён” І. Кучука і А. Малюка (Мазыр, 2000; каля 2,5 тыс. сл. арт.) і інш.

Гродзеншчына: “Дыялектны слоўнік: з гаворак Зэльвеншчыны” П. Сцяцко (Мінск, 1970; больш за 2 тыс. сл. арт.); “Слоўнік народнай мовы Зэльвеншчыны” П. Сцяцко (Гродна, 2005; больш за 2,5 тыс. сл. арт.); “Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці” Т. Сцяшковіч (Мінск, 1972; каля 10 тыс. сл. арт.) і яе ж “Слоўнік Гродзенскай вобласці” (Гродна, 1983; каля 9 тыс. сл. арт.); “Скарбы народнай мовы: з лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну” А. Цыхуна (Гродна, 1993; 2-е выд. 2014; каля 6,5 тыс. сл. арт. у асн. частцы); “Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны” пад рэд. М. Даніловіча і П. Сцяцко (Гродна, 1999; 2,2 тыс. сл. арт.) і інш.

Магілёўшчына: “Дыялектны слоўнік” Ф. Янкоўскага (у 3 вып. Мінск, 1959 – 1970; каля 5 тыс. сл. арт.) – уключае лексіку гаворак Глускага раёна; “Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны” І. Бялькевіча (Мінск, 1970; больш за 20 тыс. сл. арт.); “Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны” (у 2 вып. Мінск, 1981 – 2005; больш за 3 тыс. сл. арт.); працы Г. Юрчанкі: “Дыялектны слоўнік: з гаворак Мсціслаўшчыны” (Мінск, 1966; 2170 сл. арт.), “Народная сінаніміка” (Мінск, 1969; 440 сл. арт. у асн. частцы), “Народнае вытворнае слова: з гаворкі Мсціслаўшчыны” (у 3 вып. Мінск, 1981 – 1985; каля 8 тыс. сл. арт.), “Сучаснае народнае слова: з гаворкі Мсціслаўшчыны” (Мінск, 1988; каля 3 тыс. сл. арт.), “Сучасная народная

лексіка: з гаворкі Мсціслаўшчыны” (у 3 ч. Мінск, 1993 – 1998; каля 9 тыс. сл. арт.) і інш.

Міншчына: “Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны” М. Шатэрніка (Мінск, 1929; 3-е выд. Смаленск, 2015; каля 9 тыс. сл. арт.); “Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак” (у 3 ч. Мінск, 1970 – 1977; больш за 6 тыс. сл. арт.); “Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі” (у 2 т.; т. 1. Мінск, 1990; каля 1,7 сл. арт.) і інш.

Па сваёй сутнасці гэтыя слоўнікі рэгіянальныя, дыферэнцыяльныя, сістэмныя.

Лексічны матэрыял з розных рэгіёнаў Беларусі сабраны ў працы “Вопыт літаратурна-дыялектнага слоўніка беларускай мовы” У. Анічэнкі (Гомель, 1999; 11 630 сл. арт.). “Словарь народных говоров Брянщины” П. Растаргуева (Мінск, 1973; каля 8 тыс. сл. арт.) адлюстроўвае лексіку гаворак, якія захоўваюць беларускую моўную аснову.

Найбольш буйныя і аўтарытэтныя публікацыі – “Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” (у 5 т. Мінск, 1979 – 1986; каля 40 тыс. сл. арт.) і “Тураўскі слоўнік” (у 5 т. Мінск, 1982 – 1987; каля 20 тыс. сл. арт.).

“Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” пад рэд. Ю. Мацкевіч – зводны, суцэльны, сістэмны дыялектны слоўнік. Ён уключае матэрыял, сабраны на тэрыторыі, куды ўваходзяць заходнія арэалы асноўных беларускіх дыялектаў (паўночна-ўсходняга, паўднёва-заходняга), сярэднебеларускія гаворкі, часткова заходнепалеская група гаворак (Гродзеншчына, частка Брэстчыны, Міншчыны, Віцебшчыны), а таксама беларуская лексіка памежных раёнаў Польшчы, Літвы, Латвіі.

“Тураўскі слоўнік” (рэгіянальны, дыферэнцыяльны, сістэмны) пад рэд. А. Крывіцкага – гэта слоўнік адной гаворкі, у ім апісваецца лексіка, пашыраная ў маўленні жыхароў 34 вёсак Столінскага і Жыткавіцкага раёнаў.

Мікраструктура дыялектных слоўнікаў можа складацца з наступных інфармацыйных зон (у залежнасці ад матэрыялу): 1) зона намінацыі; 2) зона граматычнай інфармацыі; 3) зона стылістычнай інфармацыі (пры патрэбе); 4) зона семантычнай інфармацыі; 5) зона функцыянальнай інфармацыі; 6) зона этымалагічнай інфармацыі (пры патрэбе – у СПЗБ); 7) зона ілюстрацый; 8) зона пашпартызацыі.

БРЎЙ⁽¹⁾ м.⁽²⁾ Хваляванне, рабізна.⁽⁴⁾ Бруй на возеры бываець – быта волначка ідзець.⁽⁷⁾ Ахрэмаўцы Брасл.⁽⁸⁾

СПЗБ.

ВУГЛІКІ⁽¹⁾ мн.⁽²⁾ Складкі (у ботах).⁽⁴⁾ Ідзе жонка, у ее андарак мах, гармонікі вулікамі на чоботах.⁽⁷⁾ Сямігосцічы.⁽⁸⁾ Д Н а в у г л і к і.⁽⁵⁾ У зборках (пра халявы).⁽⁴⁾ Хачэнь⁽⁸⁾.

ТС.

У **тэматычных дыялектных слоўніках** лексіка ўпарадкавана па пэўных сэнсавых групах, напр.: дзікая і свойская жывёла, дзікія і свойскія птушкі, паўзунны і земнаводныя, рыба і рак, насякомыя і ніжэйшыя.

Каралёк

Самая маленькая лясная птушка з шаравата-зялёным пер’ем на целе і аранжавым або жоўтым цемем.

Каралёк м. – Паст. (СПЗБ), вузёлчык м. – Нясв. (Мат. апыт.), блыха ж., блышка ж. – Стол. (ПБ), валб’е वोка – Стол. (ПБ).

Лексікографамі Інстытута мовазнаўства НАН Беларусі створаны комплекс тэматычных слоўнікаў: “Жывёльны свет: тэматычны слоўнік” (1999), “Раслінны свет: тэматычны слоўнік” (2001), “Чалавек: тэматычны слоўнік” (2006), “Сельская гаспадарка: тэматычны слоўнік” (2010).

Дыялектная лексіка, якая сустракаецца ў фальклорных творах, тэкстах мастацкай літаратуры, адлюстравана ў слоўніках: “Дыялектызмы ў творах беларускіх савецкіх пісьменнікаў” М. Абабуркі (Мінск, 1979; каля 700 сл. арт.) і “Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры” (Мінск, 1983; каля 3500 сл. арт.).

3. Тлумачальныя слоўнікі тэрмінаў – тып семантычных лексемных слоўнікаў, у якіх сістэматызуюцца моўныя адзінкі для абазначэння паняццяў спецыяльнай галіны ведаў або дзейнасці. Беларускімі і замежнымі лексікографамі створана некалькі соцень такіх слоўнікаў па розных напрамках навукі, тэхнікі, культуры [2]. Найбольш аб’ёмныя і аўтарытэтныя слоўнікі тэрмінаў: “Русско-белорусский словарь общественно-политической терминологии” пад рэд. М. Бірылы і М. Судніка (Мінск, 1970; больш за 10 тыс. сл. арт.); “Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов” М. Касцюковіча, У. Люшціка, В. Шчэрбіна (Мінск, 1995; каля 18,5 сл. арт.); “Руска-беларускі фізічны слоўнік” А. Каладзінскага, Д. Карацінскай, П. Сцяцко (Гродна, 1999; каля 19 тыс. сл. арт.); “Русско-белорусский политехнический словарь” пад рэд. І. Бурак, Г. Арашонкавай, У. Люшціка (у 2 т.; Мінск, 1997 – 1998; каля 20 тыс. сл. арт., у якіх апісана каля 157 тыс. тэрмінаў); “Русско-белорусский словарь по инженерно-техническому оборудованию, системам и процессам” Б. Хрусталёва і М. Пшонік (Мінск, 2009; каля 14 тыс. сл. арт.) і інш.

Сістэма тэрмінаў лінгвістыкі і сумежных дысцыплін пададзена ў шэрагу тэрміналагічных слоўнікаў: “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” А. Юрэвіча (Мінск, 1962; каля 1250 сл. арт.); “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” П. Сцяцко, М. Гуліцкага, Л. Антанюк (Мінск, 1990; каля 1,5 тыс. сл. арт.); “Слоўнік пра камічнае: мо-

вазнаўчы аспект” В. Рагаўцова (Магілёў, 2010; больш за 210 сл. арт.); “Слоўнік рытарычных тэрмінаў” Т. Казімірскай (Магілёў, 2012; каля 200 сл. арт.); “Слоўнік лінгвастылістычных і тэксталагічных тэрмінаў” М. Абабуркі, Т. Казімірскай, В. Саўчанкі (Магілёў, 2012; 1163 сл. арт.) і інш.

Макра- і мікраструктура тэрміналагічных слоўнікаў адрозніваецца ў залежнасці ад тыпу выданняў (перакладныя або тлумачальныя), іх адрасатаў і асаблівасцей аўтарскай канцэпцыі:

ДЭРЫВАЦЫЯ (лац. *derivation* – адвод, утварэнне) – утварэнне новых слоў пры дапамозе афіксаў ці бязафіксным спосабам ад існуючых слоў, асноў або каранёў паводле словаўтваральных мадэлей мовы; словаўтварэнне.

Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў (1990).
Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. Дятко, Д. В. Беларуская лексикографія: теорія, історыя, сучаснае становішча / Д. В. Дятко // Лексикографічныя студыі : кол. моногр. / Д. В. Дятко, В. Л. Ібрагімова, Л. А. Кіселева [і др.]; пад ред. Н. В. Пяткавой ;

М. В. Пяткавой ; МОиН РФ, Стерлитамакскі ф-л ФГБОУ ВПО “Башкірскі гос. ун-т”. – М. : МГУ ім. М. В. Ломаносова, 2017. – С. 9 – 63.

2. Дятко, Д. В. Становленне методолёгіі беларускай тэрмінаграфіі в першай паловіне ХХ стагоддзя / Д. В. Дятко // Лексикографічныя студыі 2013 : кол. моногр. / Л. В. Власова, Д. В. Дятко, Л. П. Колоколова [і др.]; пад ред. Н. В. Пяткавой; МОиН РФ, Стерлитамакскі ф-л ФГБОУ ВПО “Башкірскі гос. ун-т”. – М. : МГУ ім. М. В. Ломаносова, 2014. – С. 31 – 60.

3. Міхайлаў, П. А. Набыткі беларускай дыялектнай лексикографіі за перыяд нацыянальнай незалежнасці (1991 – 2012) / П. А. Міхайлаў, С. І. Фацеева // *Česke vedomí Bělarusi = Чэшскае ўсведамленне Беларусі*. – Praga : Univerzita karlova v Praze, 2013. – S. 177 – 189.

4. Михайлов, П. А. Беларуская дыялектная лексикографія на рубяжы стагоддзяў: прыбыткі і перспектывы / П. А. Михайлов // Лексикографічныя студыі 2014 : міжнарод. кол. моногр. / пад ред. Н. В. Пяткавой ; Стерлитамакскі філіял ФГБОУ ВПО “Башкірскі гос. ун-т”. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2015. – С. 260 – 278.

5. Шакун, Л. М. Гісторыя беларускага мовазнаўства / Л. М. Шакун. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – 271 с.

6. Шчэрбін, В. К. Тлумачальная лексикографія Беларусі / В. К. Шчэрбін // *Українська лексикографія в загальнаслов’янскім кантэксце: теорія, практыка, тыпалогія*. – Київ : НАН Украіны, 2011. – С. 295 – 300.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Гістарычная лексикографія

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,
Алена ПРЫГОДЗІЧ

БЕЛАРУСКАЕ СЛОВА ПРАЗ СТАГОДДЗІ “ГІСТАРЫЧНЫ СЛОЎНІК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ”

У гісторыі беларускай лексикографіі гэтаму слоўніку няма роўных ні па часе і працягласці стварэння, ні па колькасці саміх складальнікаў надрукаваных выпускаў, распрацоўшчыкаў генеральнай картатэкі. Гутарка ідзе пра “Гістарычны слоўнік беларускай мовы”, створаны намаганнямі навукоўцаў-лінгвістаў некалькіх пасляваенных пакаленняў. Прычым сярод іх былі не толькі супрацоўнікі акадэмічнага Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа, але і вядомыя выкладчыкі-даследчыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны. Менавіта яны ажыццявілі высокія планы і задумы сваіх знакамітых папярэднікаў.

Пачынальнікам беларускай гістарычнай лексикографіі новага часу справядліва лічыцца

Іван Насовіч, які ў верасні 1853 г. атрымаў прапанову ад Археаграфічнай камісіі і Рускага геаграфічнага таварыства скласці гістарычны слоўнік для дакладнага разумення старажытных беларускіх дакументаў часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. За тры з паловай гады даследчык распісаў на карткі пяць тамоў старажытных дакументаў і ў пачатку 1857 г. даслаў у Імператарскую Акадэмію навук рукапіс «Алфавітнага указателя древних белорусских слов, извлеченных из “Актов, относящихся к истории Западной России”». Разгляд аб’ёмнага паказальніка на 1110 старонак вялікага фармату, у якім было прааналізавана каля 13 тысяч рэестравых слоў, быў даручаны спецыяльна створанай камісіі ў складзе акадэмікаў А. Вастокава, І. Сразнеўскага і М. Каркунова. Аднак, нягледзячы на высокую ацэнку слоўніка, прысуджэнне аўтару Увараўскай

беларускай мовы, намаганнямі якіх зафіксава- на амаль 70 тысяч слоў і словаформаў старабеларускай мовы – сапраўды неацэнны лексічны скарб беларускага народа!

Падрыхтоўка гістарычнага слоўніка беларускай мовы стала выключным стымулам і трывалай базай для дэталёвага манаграфічнага вывучэння не толькі лексічнага складу старажытнай мовы, але і іншых структурных узроўняў беларускай мовы ў дыяхроніі і сінхроніі. Дзякуючы працы па стварэнні картатэкі слоўніка на працягу 1970 – 1980-х гг. выйшла “Гістарычная лексікалогія беларускай мовы” (1970), манаграфічныя даследаванні (абароненыя як кандыдацкія і доктарскія дысертацыі) У. Анічэнкі, А. Булькі, А. Груцы, А. Жураўскага, А. Яновіч, вырасла цэлае пакаленне кандыдатаў філалагічных навук па гісторыі беларускай мовы, гістарычнай граматыцы беларускай мовы, беларускай дыялекталогіі, гісторыі станаўлення і развіцця шматлікіх навукова-галіновых тэрміналогій і інш. Можна з упэўненасцю гаварыць і пра тое, што менавіта вучоба ў аспірантуры Інстытута мовазнаўства ў 1963 – 1964 гг., а таксама абарона ў 1965 г. кандыдацкай дысертацыі “Гісторыя інфінітыва ў беларускай мове” пазней дазволілі Рыгору Піўтараку, цяперашняму акадэміку Нацыянальнай акадэміі навук Украіны, зусім па-іншаму раскрыць паходжанне і гісторыю станаўлення асобных усходнеславянскіх моў, адмаўляючы ідэалагічны міф пра Кіеўскую Русь як “калыску трох братніх народаў”.

“Гістарычны слоўнік беларускай мовы” з першых выпускаў стаў падмуркам стварэння такіх тэрміналагічных і тэматычна-навучальных слоўнікаў, як “Даўнія запазычанні беларускай мовы” А. Булькі (1972), “Слоўнік мовы Францыска Скарыны” У. Анічэнкі (т. 1 – 3; 1977 – 1994), “Старабеларускі лексікон: падручны перакладны слоўнік” М. Прыгодзіча і Г. Цівановай (1997), “Рэлігійны слоўнік старабеларускай мовы” І. Будзько (2003), “Энцыклапедычны слоўнік рэлігійнай лексікі беларускай мовы” У. Завальнюка, М. Прыгодзіча і В. Раманцэвіч (2013), “Падручны гістарычны слоўнік субстантыўнай лексікі” (т. 1 – 2; склад. І. Будзько і іншыя; пад рэд. А. Булькі. Мінск, 2013).

Матэрыялы “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” паслужылі факталагічнай крыніцай і для “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” (т. 1 – 13; 1978 – 2016, выданне працягваецца), вялікіх акадэмічных выданняў “Глумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” (1996, апошняе выданне 2017), слоўнікаў разнастайных навукова-галіновых тэрмінасістэм, энцыклапедычных выданняў і інш.

Выпускі “Гістарычнага слоўніка...” і асабліва яго картатэка ляглі ў аснову распрацоўкі Міжнароднага лексікаграфічнага праекта “Блукаючыя запазычанні”, які з 2014 г. ажыццяўляецца навукоўцамі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і лінгвістамі Ольдэнбургскага ўніверсітэта імя Карла фон Асецкі ў Германіі (навуковы кіраўнік прафесар Г. Генчэль). Вынікам першага этапу гэтага праекта (“Германізмы ва ўсходнеславянскіх мовах”) стала выданне бібліяграфічна-хрэстаматыйнага тома “Германізмы ў беларускай мове” (Мінск: БДУ, 2015. 303 с.; аўтары-складальнікі А. Прыгодзіч, М. Прыгодзіч, Г. Генчэль). Гэты ж калектыў працягвае працу над слоўнікам германізмаў у старабеларускай мове на фоне старапольскай і стараўкраінскай моў.

Дадзеныя “Гістарычнага слоўніка...” будуць уключаны ў “Электронны слоўнік беларускай мовы”, што ў перспектыве дазволіць дакладна вызначыць старабеларускія адпаведнікі словам сучаснай беларускай мовы, прасачыць зрухі ў семантычнай структуры намінацый, апісаць шляхі і спосабы папаўнення слоўнікавага фонду, змены і пераўтварэнні ў ім, звязаныя з наяўнасцю старых і новых элементаў” [2, с. 64].

Супрацоўнікі аддзела гісторыі беларускай мовы Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі сёння працуюць над больш кампактным выданнем “Гістарычнага слоўніка...”, разлічанага на шырокую аўдыторыю карыстальнікаў, распрацоўваюць акадэмічныя выданні па гісторыі станаўлення асобных часцін мовы, лексічнага складу беларускай мовы з улікам старажытных традыцый і інш. Навукова-навучальнае выданне “Гістарычнага слоўніка...” чакаюць таксама не толькі студэнты, але і настаўнікі, школьнікі, зацікаўленыя аматары беларускай мінуўшчыны.

Спіс літаратуры

1. **Борковский, В. И.** Исследования Е. Ф. Карского по белорусскому языку / В. И. Борковский // Карский, Е. Ф. Белорусы. Язык белорусского народа. – М., 1955. – Вып. 1.
2. **Булька, А.** Слоўнік мінуўшчыны Беларусі / А. Булька, Н. Паляшчук // Наука и инновации. – 2011. – № 4 (98).
3. **Жураўскі А. І.** Першы слоўнік старажытнай беларускай мовы / А. І. Жураўскі, І. І. Крамко // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1963. – № 4.
4. **Жураўскі, А. І.** Агульная характарыстыка слоўніка / А. І. Жураўскі // Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1982. – Вып. 1.
5. **Суднік, М. Р.** Иван Иванович Насович – выдатны вучоны і асветнік / М. Р. Суднік // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1989. – № 2.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

дольскіх, прускіх і рускіх з частотнасцю 0,6%. Адзінкавае выкарыстанне прыметнікаў *братскі, виленскі, витебскі, высокі, добры, друцкі, крестны, кроковскі, мстиславскі, ратны, родны, святой, священническі, стары*.

Паказальнік прыметнікаў у “Аповесці пра Падолле”: 112 словаўжыванняў з агульнай колькасці 1242. Частотнасць прыметнікаў склала наступную адпаведнасць: *великі* – 40 словаўжыванняў (35,7%), *подольскі* – 22 (19,6%), *литовскі* – 9 (8%), *многі* – 4 (3,6%), *золоты* – 3 (2,7%); па 2 разы ўжыты *глейтовны, польскі, святой, татарскі* (частотнасць 1,8%). Адзінкавае словаўжыванне маюць прыметнікі *божы, добры, дарогі, достойны, многоценны, московскі, мужны, разлічны, смоленскі, чюдны*.

У “Пахвале Вітаўту” паказальнік прыметнікаў утрымлівае 173 словаўжыванні ад агульнай колькасці 979. Падлікі па частаце і частотнасці ўжывання прыметнікаў размяркоўваюцца тут наступным чынам: *великі* – 62 (27,2%), *славны* – 21 (12,1%), *многі* – 8 (4,6%), *ординскі* – 6 (3,5%), *немецкі* – 4 (2,3%), *рускі* – 4 (2,3%); па 2 разы ўжыты *болгарскі, донскі, литовскі, малы, московскі, польскі, резанскі, рымскі, угорскі, тферскі, царигородскі* (частотнасць 1,2%). Адзінкавае выкарыстанне прыметнікаў *босарабскі, краковскі, лифанскі, лядцкі, мольдаўскі, морскі, одоеўскі, подоеўскі, прускі, святы, сілны, смоленскі, чалавеческі*.

Паказальнік “Смаленскай хронікі” – 101 словаўжыванне прыметнікаў ад агульнай колькасці 1158: *великі* – 46 разоў (45,5%), *литовскі* – 12 (11,9%), *рускі* – 11 (10,9%), *лифанскі* – 4 (4%), *многі* – 3 (3%); па 2 словаўжыванні з частотнасцю 2% маюць прыметнікі *великі, голшаньскі, киеўскі, польскі, тферскі*. Па адным разе выкарыстаны *божы, виленьскі, волоскі, вяземскі, донскі, живы, московскі, немецкі, ординскі, подоеўскі, прускі, резанскі, рымскі, смоленскі, царигородскі*.

У параўнальна-супастаўляльным плане частата ўжывання прыметнікаў па асобных структурных частках “Летапісца вялікіх князёў літоўскіх” выглядае наступным чынам:

1) на першым месцы ва ўсіх структурных частках “Летапісца вялікіх князёў літоўскіх” стаіць прыметнік *великі*, які падкрэслівае моц і веліч гаспадара Вялікага Княства Літоўскага вялікага князя Вітаўта. Але калі ва ўласна “Летапісцы...” прыметнік *великі* выступае складовай часткай намінацыі тытулаванага асоб, то ў летапісным тэксце “Пахвалы Вітаўту” з 62 словаўжыванняў прыметніка *великі* 11 разоў ужыта форма множнага ліку *великі* ў складзе ўстой-

лівых словазлучэнняў *великі господарі / великі князі* і 3 разы форма *великі* жаночага роду ў складзе ўстойлівага выразу *во великі любові живуці*: *И еще же писахом zde иныи во великі любові живуці с нимь, а ини крипко служахоть ему, славному господарю, и честь велику и дары великі, и дани многи приносяхуть ему, не токмо по вся льта, но и по вся дни* (Супр., арк. 80–80 зв.). Два такія выпадкі ўжывання слова *великі* сустрэты і ў “Смаленскай хроніцы”;

2) другую пазіцыю ў дзвюх структурных частках – уласна “Летапісцы...” і “Смаленскай хроніцы” – займае прыметнік *литовскі*, частата ўжывання якога абумоўлена кантэкстам летапісу, што раскрывае падзеі Вялікага Княства Літоўскага. У той час як другая пазіцыя ў “Пахвале Вітаўту” захавана за прыметнікам *славны*, ужытым у летапісным тэксце, у адрозненне ад прыметніка *великі*, не ў значэнні састаўной часткі назвы тытула, а ў значэнні ‘славыты, паважаны’: *Коли сьлавны господарь Витовтъ на котору землю гневень бываше и котору землю хотяше казнити, королю же Владиславу всегда даюци помощь* (Супр., арк. 79 зв.). Гэта сведчыць, што ў “Пахвале Вітаўту” асобныя прыметнікі маглі набываць функцыю мастацкага азначэння. Прыметнік *литовскі* ў гэтай летапіснай частцы знаходзіцца на перадапошнім месцы. У “Аповесці пра Падолле” другое месца належыць прыметніку *подольскі*, паколькі гэты тэкст змяшчае апісанне падзей, звязаных з абгрунтаваннем права Вялікага Княства Літоўскага на Падольскую зямлю, і частата ўжывання названага прыметніка відавочная. Замацаванне слова *литовскі* на трэцім месцы дэманструе яго другаснасць у раскрыцці зместу “Аповесці пра Падолле”;

3) трэцяе месца ва ўласна “Летапісцы...” займае прыметнік *смоленскі*, а ў іншых частках ён мае адзінкавае ўжыванне.

У частотным выражэнні прыметнік *великі* ва ўласна “Летапісцы...” складае 60,6%, у “Смаленскай хроніцы” – 45,5%, у “Аповесці пра Падолле” – 35,7% і ў “Пахвале Вітаўту” – 27,2%. Такім чынам, частата і частотнасць выкарыстання гэтых і іншых прыметнікаў не заўсёды будзе супадаць. Так, прыметнік *литовскі* мае частотнасць 11,9% у “Смаленскай хроніцы”, 8% у “Аповесці пра Падолле”, 7,4% ва ўласна “Летапісцы...” і толькі 1,2% у “Пахвале Вітаўту”.

Што да прыметніка *смоленскі*, то частотнасць яго словаўжыванняў можна паказаць у наступнай паслядоўнасці: уласна “Летапісца...” – 2,1%, “Смаленская хроніка” – 1%, “Аповесць пра Падолле” – 0,9% і “Пахвала Вітаўту” – 0,6%.

Такім чынам, у “Летапісцы вялікіх князёў літоўскіх”, творы беларускай гістарычнай прозы,

пераважаюць адносныя прыметнікі як паказчык тэматычнай скіраванасці апавядання на адлюстраванне падзей у іх прывязцы да краін, рэгіёнаў, земляў. Высокай частотнасцю вызначаюцца тыя, што выступаюць дамінантамі ў называнні княстваў.

З кола якасных прыметнікаў, якія пераважна ўжываюцца ў складзе ўстойлівых словазлучэнняў, толькі *славныя* і *сильныя* набылі пераноснае значэнне і выступаюць у ролі вобразных азначэнняў – эпітэтаў.

Спіс літаратуры

1. **Мароз, В. К.** Летапісы і хронікі ў кантэксце фарміравання беларускай літаратурнай мовы старажытнага перыяду / В. К. Мароз. – Мінск : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2011. – 234 с.

2. **Шведава, З. У.** Частотнасць кампанента *галава* ў беларускай фразеалогіі / З. У. Шведава, М. У. Буракова // Скарынаўскія традыцыі : гісторыя і сучаснасць: зб. навук. арт. : у 2 ч. – Гомель : ГДУ, 2015. – Ч. 1. – С. 238 – 244;
Будзько, І. У. Прэзентацыя гістарычнага матэрыялу ў электронным слоўніку беларускай мовы: да праблемы лексічнай пераемнасці старабеларускай і сучаснай беларускай літаратурнай мовы / І. У. Будзько // Беларуская лінгвістыка / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 2008. – Вып. 62. – С. 38 – 47;
Граховская, М. И. Структурно-семантические особенности высокочастотных глаголов и существительных современного английского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / М. И. Граховская ; Смоленский гос. ун-т. – Смоленск, 2015. – 22 с.;
Мухин, М. Ю. Лексическая статистика и концептуальная система автора: М. Булгаков, В. Набоков, А. Платонов, М. Шолохов / М. Ю. Мухин. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2010. – 231 с.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Прафесійная лексіка

Ніна ГАЎРОШ,
Ірына САВІЦКАЯ

СКЛАДАНЫЯ ТЭРМІНЫ Ў НАВУКОВА-ТЭХНІЧНЫХ ТЭКСТАХ

У працэсе папаўнення беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі марфалагічны спосаб утварэння даволі прадуктыўны. Значнае месца ў тэрмінаўтварэнні належыць складанню: у адну лексему аб'ядноўваюцца дзве і больш асноў (асноваскладанне) або асобныя словы цалкам (словаскладанне). У беларускай мове ёсць значная колькасць складаных тэрмінаў, або кампазітаў (лац. *compositio* 'складанне, стварэнне'), са спалучальнымі і падпарадкавальнымі адносінамі, якія ўтвораны на ўласналексічнай глебе. Сярод іх вылучаюцца тэрміналагічныя адзінкі, утвораныя:

1) ад дзвюх асноў з дапамогай злучальнай галоснай (інтэрфікса): *вапнамяшалка, водазабор, воданагравальнік, вільгацеаддзяляльнік, вільгацепаглынальнік, газаразмеркавальнік, збожжапагрузчык, землеўшчыльняльнік, шклоабагравальнік;*

2) ад самастойных слоў без злучальнай галоснай: *ачышчальнік-ахаладжальнік, запарнік-змішвальнік, засцерагальнік-раз'яднальнік, касілка-збрабняльнік, лічыльнік-перарывальнік, пагрузчык-змяшальнік, перакульнік-перастаноўшчык, пераўтваральнік-рухавік.*

Шырока выкарыстоўваюцца ў беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі лексемы з інтэрнацыянальнымі (пераважна грэка-лацінскімі) кампанентамі ў якасці словаўтваральных сродкаў. Іх прадуктыўнасць тлумачыцца тым, што

звычайна грэка-лацінскія састаўныя часткі, як правіла, адназначныя – адпаведна тэрмінам, у склад якіх яны ўваходзяць, уласціва дакладнасць і канкрэтнасць семантыкі. Акрамя таго, яны выступаюць структурным моўным сродкам выражэння паняццённай сістэмнасці ў тэрміналогіі.

Як і афіксы, такія кампаненты не існуюць у свабодным выглядзе, а далучаюцца да цэлага слова, займаючы пачатковую ці канцавую пазіцыю, валодаючы пры гэтым большай ці меншай частотнасцю ўжывання.

Даследуючы прыроду пачатковых і канцавых грэка-лацінскіх элементаў, лінгвісты ставяцца да іх па-рознаму. Так, адны вучоныя лічаць іх апорнымі кампанентамі складання, прызнаючы тым самым іх каранёвы характар, другія даследчыкі такія элементы адносяць да афіксаў, трэція лічаць інтэрнацыянальнымі тэрмінаэлементы прамежкавымі паміж каранёвымі і афіксальнымі марфемамі; іх часта называюць паўафіксамі, афіксоідамі або прэфіксоідамі.

Найбольш прадуктыўныя складаныя тэрміны, утвораныя па мадэлі з першай часткай грэка-лацінскага паходжання. Яе нярэдка называюць звязаным кампанентам, які ўступае ў падпарадкавальную сувязь з апорным кампанентам (назоўнікам, прыметнікам ці іншым інтэрнацыянальным элементам) і выступае са значэннем прыметніка. Напрыклад: *аўта-* (ад гр. *autos*

Як бачым, у колькасных адносінах тэрмінаў з грэчаскімі звязанымі і апорнымі кампанентамі значна больш, чым з лацінскімі.

Ёсць у беларускай мове і тэрміны, у склад якіх уваходзяць элементы з некласічных моў – раманскіх і германскіх, праўда, колькасць іх невялікая. Кампаненты з раманскіх моў: *гальвана-* (ад італ. *Galvani* – прозвішча фізіка), *кіла-* (ад фр. *kilo* ‘тысяча’); з германскіх: *рэнтгена-* (ад ням. *Roentgen* – прозвішча фізіка), *серва-* (ад англ. *serve* ‘абслугоўваць’). Яны, як і кампаненты з класічных моў, спалучаюцца пераважна з апорнымі кампанентамі-назоўнікамі (*гальванатэрапія, кілакалорыя, рэнтгенатэхніка, серваклапан*), радзей – з апорным кампанентам-прыметнікам (*гальванамагнітны, рэнтгенаспектральны, серваэлектрычны*).

Усе складаныя тэрміны з іншамоўнай часткай як класічнага (з грэчаскай ці / і лацінскай моў), так і некласічнага паходжання (з заходнееўрапейскіх моў) можна падзяліць на некалькі груп:

1) тэрміны, утвораныя ў выніку спалучэння інтэрнацыянальнага (грэка-лацінскага) кампанента і слова (кампанента) заходнееўрапейскага паходжання: *аўтавакзал, мікракамп’ютар, радыёпеленг; гальванаскоп, кіламетр, рэнтгенаграфія*;

2) тэрміны, утвораныя ў выніку спалучэння грэка-лацінскіх кампанентаў адзін з адным (тэрміны чыста класічнага паходжання): *аўтобус, аэраплан, відэаспектрометр, дыктафон, тэлефікацыя, тэрмастат*;

3) тэрміны, утвораныя шляхам спалучэння інтэрнацыянальных элементаў са словам славянскага паходжання: *аўтазборка, біяпаліва, гідраразмеркавальнік, метэазводка, мікрадабайка, тэлебачанне, тэрмаапрацоўка, электразварка, энерганосьбіт*;

4) тэрміны, утвораныя шляхам спалучэння адначасова двух інтэрнацыянальных кампанентаў са словам славянскага або заходнееўрапейскага паходжання: *аўтамабіль-цягач, змешвальнік-гомагенізатар, тэрмометр-саманісец; армапластабетон, аэрарадыёнівеліраванне*.

Такім чынам, складаныя тэрміны ў беларускай мове ўтвараюцца на базе айчыннай і іншамоўнай лексікі. Але найбольш актыўна ў тэрміналогіі беларускай мовы функцыянуюць тэрміны-кампазіты з інтэрнацыянальнымі кампанентамі ў складзе, сярод якіх самай вялікай прадуктыўнасцю і разнастайнасцю валодаюць грэчаскія тэрмінаэлементы. Канкрэтнасць семантыкі інтэрнацыянальных кампанентаў (і грэчаскіх, і лацінскіх) і іх словаўтваральныя магчымасці забяспечваюць дакладнасць і адназначнасць успрымання і разумення тэрміналагічных адзінак.

Спіс літаратуры

1. Антанюк, Л. А. Спецыяльная лексіка беларускай мовы. Тэрміналогія : вуч. дап. / Л. А. Антанюк. – Мінск, 2005. – 99 с.
2. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў / А. М. Булыка. – Мінск : Нар. асвета, 1993. – 398 с.
3. Булыко, А. Н. Современный русско-белорусский политехнический словарь / А. Н. Булыко. – Минск : Харвест, 2007. – 432 с.
4. Мінакова, Л. М. Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё : манаграфія / Л. М. Мінакова, С. М. Аніськова, А. А. Станкевіч. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2004. – 146 с.
5. *Руска-беларускі політэхнічны слоўнік* : у 2 т. – Мінск : Беларус. навука, 1998.
6. *Плумачальны слоўнік беларускай мовы* : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977 – 1984.
7. *Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі* / Г. У. Арашонкава [і інш.] ; навук. рэд. А. І. Падлужны. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – 175 с.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

Павел СЦЯЦКО

ОНИМЫ ПІСЬМЕННІКАЎ

Працяг. Пачатак у №№ 3 – 12 (2016), № 1 – 4, 6, 7, 9, 11 (2017).

Сцяпан (Уладзімір) – пераход уласнага асабовага імя ў прозвішча. Звычайна гэта псеўданімы творцаў, якія бяруць у якасці пісьменніцкага наймення ўтваральнае слова свайго сапраўднага прозвішча. Так і тут: Уладзімір Сцепаненка стаў пісьменнікам Уладзімірам Сцяпанам. *Сцяпан* – утваральнае слова да прозвішча *Сцепаненка*, дзе *-енка* мае семантыку ‘нашчадак Сцяпана’.

Сыс (Анатоль) – скарочаная форма ад імя *Сысой*: *Сысой* – *Сыс* (“Беларуская антрапанімія”

М. Бірылы, 1982, с. 168). Мажлівае і адапелятыўнае *сыс* ‘сысун’. ФП: *ссаць* – *сысаць* – *сыс* – *Сыс*.

Сяднёў (Масей) – форма прыналежага прыметніка з суфіксам *-ёў* ад антрапоніма *Сідні* (*Сідні*) з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’ (*Седн-ёў* – *Сяднёў*). ФП: *Сідні* і *Сідней* (імя, падаецца ў “Арфаграфічным слоўніку беларускай мовы”, 2010, с. 554 у рубрыцы “Уласныя асабовыя імёны, распаўсюджаныя па-за межамі Бела-

Нашы прозвішчы

За шматгадовую гісторыю існавання чалавечтва было створана мноства стыляў і накірункаў у мастацтве. Адным з іх стаў стыль БАРОКА, створаны ў XVII стагоддзі. Гэты стыль знайшоў адлюстраванне ў архітэктуры, жывапісе, скульптуры, дэкаратыўна-прыкладным мастацтве. Вэб-квэст дазволіць нам бліжэй пазнаёміцца з асаблівасцямі побыту эпохі барока, з геніямі архітэктуры, скульптуры, жывапісу і музыкі.

Удзельнікам прапануюцца парады па праходжанні гульні:

Вывучы тэму па прапанаваных інтэрнэт-рэсурсах. Знайдзі сам цікавыя рэсурсы (тэксты, ілюстрацыі, музыку, відэа) у сеціве, у адпаведнасці з выбранай табой роляй. Можаш дадаць свае спасылкі ў раздзел “Інтэрнэт-спасылкі”. Добра вывучы адабраныя табой для работы матэрыялы. Выканай тую частку даследавання, якая вызначана тваёй роляй. Давядзі работу да лагічнага заканчэння. Кансультуйся з настаўнікам.

Аформі вынікі работы і загрузі іх на сайт у раздзеле “Вынікі работы”.

Ролі і заданні для праходжання названага вэб-квэста размеркаваны наступным чынам:

МАСТАЦТВАЗНАЎЦА

Ты ведаеш мастацтва розных эпох і стыляў. Раскажы пра стыль барока (гісторыя яго з’яўлення, характэрныя рысы).

АРХІТЭКТАР

Ты любіш падарожнічаць і вывучаць архітэктурныя стылі розных эпох. Раскажы пра самыя цікавыя і самыя вядомыя прыклады стылю барока ў архітэктуры, праілюструй падарожжа з дапамогай прэзентацыі.

АНТЫКВАР

Ты сапраўдны аматар старажытных рэчаў. Толькі ты сапраўднаму ведаеш цану карцін, скульптур, фарфору, кніг і іншых каштоўнасцей. Раскажы пра знакамітых майстроў эпохі барока і іх творы.

МУЗЫКАЗНАЎЦА

Ты прывык аналізаваць і ацэньваць творы музыкальнага мастацтва. Раскажы пра музыку эпохі барока, пра кампазітараў таго часу і іх творы. Зрабі падборку твораў кампазітараў.

СТЫЛІСТ

Ты – дасведчаны чалавек у свеце моды, з цікавасцю вывучаеш перавагі ў адзенні і спосабах упрыгожвання сябе ў розныя эпохі. Раскажы пра касцюм эпохі барока з дапамогай мультымедынай прэзентацыі.

Для сістэматызацыі даследаванага матэрыялу вучням-удзельнікам квэста прапанаваны табліцы:

I. Жывапіс эпохі барока (для “мастацтвазнаўцаў”).

Твор жывапісу	Аўтар	Рысы барока
		
		
		

II. Архітэктура эпохі барока (для групы “архітэктараў”).

Узор архітэктуры	Аўтар	Рысы барока
		
		
		

III. Музыка эпохі барока (для “музычных крытыкаў”).

Музычны твор	Аўтар	Рысы барока
	Іаган Себасц’ян Бах	
	Фрыдрых Гендэль	
	Антонія Вівальдзі	

IV. Касцюм арыстакратаў эпохі барока (для “стылістаў”).

Касцюм	Малюнак	Рысы барока
Мужчынскі		
Жаночы		

Для выканання заданняў вэб-квэста “Эпоха барока” вучням былі прапанаваны спасылкі:

<http://allby.tv/article/2248/pachatak-epoch-baroka-na-belarus;>

<https://be.wikipedia.org/wiki/Барока;>

<https://be.wikipedia.org/wiki/>

Катэгорыя:Мастакі_барока;

https://ru.wikipedia.org/wiki/Музыка_эпохи_барокко;

https://ru.wikipedia.org/wiki/Архитектура_барокко;

<http://music-fantasy.ru/materials/skazki-starogo-pianino-antonio-vivaldi;>

<http://music-fantasy.ru/dictionary/vivaldi-antonio.>

Віды афармлення матэрыялаў даследавання розныя: аналітычныя табліцы, буклеты, тэматычныя музычныя альбомы, прэзентацыі, стужка часу і іншыя.

Як бачым, фарміраванне навыкаў даследчай работы, выкарыстання інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій, умённе працаваць з інфармацыяй, кіраванне ёю, яе ацэнка і стварэнне выходзяць на першы план. Усё гэта адкрывае новыя магчымасці для атрымання эфектыўнага

выніку ў развіцці пошукавай дзейнасці вучняў і разам з тым іх інфармацыйна-камунікацыйнай кампетэнтнасці.

Такім чынам, вэб-квэст падтрымлівае навучанне на ўзроўні мыслення, аналізу, сінтэзу і ацэнкі; удзельнік квэста атрымлівае дадатковую магчымасць экспертызы сваіх творчых здольнасцей і ўменняў; удзельнік квэста вучыцца выкарыстоўваць інфармацыйную інтэрнэт-прасторы для пашырэння сферы сваёй даследчай дзейнасці; размяшчэнне вэб-квэстаў у сеціве дазваляе значна павысіць матывацыю вучняў для дасягнення найлепшых вынікаў.

Спіс літаратуры

1. **Запрудский, Н. И.** Современные школьные технологии / Н. И. Запрудский. – Минск : Сэр-Вит, 2010. – 256 с.
2. **Волкова, Е. И.** Веб-сервисы в практике учителя русского языка и литературы / Е. И. Волкова ; ГУО “Минский областной институт развития образования”. – Минск : Мин. обл. ин-т развития образования, 2016. – 28 с.
3. **Николаева, Н. В.** Образовательные квест-проекты как метод и средство развития навыков информационной деятельности учащихся [Электронный ресурс] / Н. В. Николаева. – Режим доступа : http://rcio.pnzgu.ru/vio/07/cd_site/Articles/art_1_12.htm.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Рыхтуемца да алімпіяды

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ

ТЭМАТЫЧНЫЯ ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ПРАКТЫКАВАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ СЛУЖБОВЫЯ ЧАСЦІНЫ МОВЫ. ВЫКЛІЧНІК

У школьным курсе марфалогіі вывучаюцца тры службовыя часціны мовы (прыназоўнік, злучнік, часціца) і выклічнік. У працэсе падрыхтоўкі да алімпіяды вучням неабходна ўзнавіць веды пра тое, што часціны мовы – гэта цэнтральнае лінгвістычнае паняцце, яно мае шырокае значэнне і абазначае марфалагічную катэгорыю, якая вызначае размеркаванне слоў па лексіка-граматычных разрадах. Да адной часціны мовы адносяцца словы, якія маюць аднолькавае граматычнае значэнне, аднолькавы набор марфалагічных прымет. Неабходна, каб вучні ўзгадалі падставы размежавання лексіка-граматычных разрадаў, што дазволіць ім дакладна авалодаць тэхнікай аднясення слоў да розных, у тым ліку і службовых, часцін мовы.

Паглыбленне ведаў, умённяў і навыкаў па вывучэнні службовых часцін мовы і выклічніка можна пабудаваць па наступным плане: а) агульная катэгарыяльная функцыя службовай часціны мовы і выклічніка; б) марфалагічныя прыметы, уласцівыя пэўнай службовай часціне мовы і выклічніку; в) спалучальнасць пэўнай службовай часціны мовы і выклічніка з іншымі часцінамі мовы; г) тэкстаўтваральная роля службовай часціны мовы і выклічніка.

У час узнаўлення ведаў настаўнік кіруецца ў сваёй працы такімі спецыфічнымі прынцыпамі навучання, як: адзінства формы, значэння і функцыі, матываванасць і адрасаванасць лінгвістычнага матэрыялу, стымуляванне і арганізацыя выкарыстання граматычных ведаў у маўленчай прыктыцы і інш.

камі і дзеясловамі служыць для выражэння прасторавых (зазірнуць у лес), аб'ектных (узяць у сяброўкі) і мэтавых (ісці ў кветкі) адносінаў. 4. Адносяць да простых злучнікаў *a, i, ды*. 5. Каб можна служыць для выражэння мэтавых, умоўных і тлумачальных сэнсавых адносінаў. 6. З дапамогай *ці – ці, то – то, не то – не то* паказваюць пералічэнне прадметаў, з'яў, падзей або іх папераменнае чаргаванне. 7. Пры дапамозе *так, але, ага* можна абазначыць станоўчы адказ на пытанне. 8. *Не, ні* – галоўны сродак адмаўлення ў беларускай мове. 9. У сказах, дзе прадмет параўнання толькі ўмоўны, трэба ўжываць *бы, нібы, быццам*. 10. Часам мерна, паважна адбівалі ў гняздзе на зялёнай Зайчыкавай стразе сваё “клё-клё-клё” бусел ці бусліха (І. Мележ). 11. Гэтае “га” гучала зусім ужо грозна (М. Зарэцкі). 12. Цяпер недзе за лесам, з хутара, чуваць па-хатняму праязічна-дзярлівае *кукарэку* (Я. Брыль).

3. Запішыце па-беларуску.

1. Поехаты за дрывамі, шутіць над сыном, прыехаты праз месяц, прайці па полях, паслать за дочерню, ідці праз лес, сказаць сквозь смех, опоздалі из-за тебя, расказаць о друге, дом в два этажа, паслать по адресу, женился на однокурнице, смеяться про себя, встретиться по случаю праздника, похожий на деда, ехаты на мельницу, сказаць во весь голос, создан по образцу, не выполнить из-за лени, выбраць по своему вкусу.

2. При старом режиме; при царе Горохе; белее снега; ничего нет дороже, чем (нежели) Родина; более сорока человек; лучший из всех; поссорились из-за пустяка; из-за шума ничего не слышно; из-за деревьев (за деревьями) леса не видеть; кирпич для строительства; зайдите за мной; из любви к театру; из-за слабости здоровья; по праздникам; по направлению к городу.

4. Запішыце прыназоўнікі, падкрэсліце лішняе слова ў групах.

1. Да, для, вакол, пры, у, праз, ад, аб, дзеля, цераз.

2. Наконт, апроч, абапал, замест, акрамя, паўз, побач, пасля, насустрач, услед.

3. На працягу, у сувязі, нягледзячы на, у адносінах да, з мэтай, у выніку, у час, з выпадку, за выключэннем, у параўнанні.

4. З-за, без, услед, паміж, з-пад, каля, сярод, апрача, супроць, паводле.

5. У, на, пад, з, да, ад, а, пры, праз, цераз.

5. Запішыце злучнікі, падкрэсліце лішняе слова ў групах.

1. Што, таму, як, калі, ды, хоць, затое, раз, ці, толькі.

2. А, але, ды, дык, аднак, ды і то, затое, а то, а не то, толькі.

3. Як, чым, што, бы, як бы, нібы, таму што, нібыта, быццам, як быццам.

4. Тым часам як, з таго часу як, пасля таго як, нягледзячы на тое што, чуць што, чуць толькі, перш чым, як толькі, абы толькі, пакуль.

5. Не толькі – але і, калі – то, не толькі – а і, не то – не то, калі – дык, як – так і, толькі – як, не то што – а, не то што – але, а раз – то.

6. Запішыце часціцы, падкрэсліце лішняе слова ў групах.

1. Але, аж, амаль, вось, ну і, не, ні, няхай, хіба, ці.

2. Вот, вось, от, ось, во, хоць, унь, вунь, гэта.

3. Няхай, хай, бы, дай, дайце, хіба, давай, ну, бадай, давайце.

4. Ды, дык, жа, ажно, няўжо, ну і, вось дык, аж, што за, як.

5. Не, ні, абы, небудзь, сьці, сь, ца, цца, бы, ся.

7. Запішыце разам, асобна ці праз злучок.

За(мест), таму(што), з(за), на(конт), як(толькі), з(пад), на(кштальт), так(што), з(па)(над), па(колькі), ды(і), дзе(небудзь), (аж)но, аль(бо), перш(чым), няхай(жа), (абы)хто, як(колечы), ды(й), дзе(сь), як(жа)(ж), прыйшоў(бы), амаль(што), (абы)што, усё(такі), хто(сьці), (а)ні, (такі)прыдумаў, з(паміж), па(над).

8. Выпішыце сказы, у якіх часціца *не* надае выказванню сцвярдзальны сэнс.

1. Хто не знае тых ціхіх і сонечных ранкаў, калі на полі стаяць апошнія снапы, калі дацвігае грэчка і пажоўклае проса хіліцца долу? (П. Пестрак). 2. Адзін дасужы, ды не дужы (Прыказка). 3. Аксана гаварыла праўду. Я не мог не згадзіцца з ёй (Б. Сачанка). 4. На вакзале гоман не змаўкае, не гаснуць там ніколі ліхтары (П. Глебка). 5. Хіба ж не праўда, што свая сарочка бліжэй да цела (І. Мележ). 6. О, колькі мы не напісалі вершаў, сапраўдных вершаў пра сваіх сяброў! (Г. Бураўкін). 7. Ніколі не спыняйся на паўдарозе (Я. Колас). 8. Усе палешукі, у тым ліку і стараста, пісаць не ўмелі (Я. Колас). 9. Што кіпела ў грудзях, не магло не прарвацца (П. Броўка). 10. Міканор ледзь не ўвесь час заўважаў матчыну насцярожаную ўвагу, чакаў, што яна загаворыць (І. Мележ).

9. Запішыце нумары сказаў, вылучаныя словы ў якіх з'яўляюцца службовымі часціцамі мовы. Пазначце якімі.

1. Як ні разважала [Хадоська], усё выходзіла: *сама* лепш тут, у Юравічах, застацца (І. Мележ).

2. [Таццяна:] – Ну, а дзе *сама* [Марына Паўлаўна]? Я ўжо ладзілася ісці да яе, ды дасюль няўпраўка была... (М. Зарэцкі).

3. Прыцемак *сама* што пачаў ахінаць горад (Я. Васілёнак).

4. ...Кніга, што ляжала перад ім, *сама* меней мела гадоў сто (У. Дамашэвіч).

5. Узбіўся той пастух на гэтую грэблю, дый тупае *сабе*, прыслухоўваючыся (Р. Мурашка).

6. Сеём, збіраем / Спелае збожжа, / *Сабе*, краіне багацце множым (Я. Купала).

7. Як *гэта* [прыгарэлу кашу] можна есці?

8. Жывуць *сабе* камунары / Весела, шчасліва (Я. Купала).

9. Адзін дуб у полі – *гэта* не лес (Прыказка).

10. І яшчэ было чым міла / Тое поле хлапчуку, / *Гэта* тым, што дзед Курыла / Там яго трымаў руку (Я. Колас).

ДАВЕДКІ

1. 1. 1) Злучнік. 2) Займеннік. 3) Займеннік. 4) Злучнік. 5) Злучнік. 6) Займеннік. 7) Займеннік. 8) Злучнік. 9) Злучнік. 10) Займеннік.

2. 1) Часціца. 2) Злучнік. 3) Злучнік. 4) Часціца. 5) Часціца. 6) Злучнік. 7) Злучнік. 8) Часціца. 9) Часціца. 10) Злучнік.

3. 1) Прыназоўнік. 2) Прыслоўе. 3) Прыназоўнік. 4) Прыслоўе. 5) Прыслоўе. 6) Прыназоўнік. 7) Прыслоўе. 8) Прыназоўнік. 9) Прыслоўе. 10) Прыназоўнік.

4. 1) Назоўнік з прыназоўнікам. 2) Прыслоўе. 3) Прыслоўе. 4) Назоўнік з прыназоўнікам. 5) Прыслоўе. 6) Назоўнік з прыназоўнікам. 7) Прыслоўе. 8) Назоўнік з прыназоўнікам. 9) Назоўнік з прыназоўнікам. 10) Прыслоўе.

2. 1. *Па-за і па-над* – складаныя прыназоўнікі. 2. *Пра, праз, паўз, скрозь, цераз* мы ўжываем толькі з вінавальным склонам. 3. *У* з рознымі назоўнікамі і дзеясловамі служыць для выражэння прасторавых (зазірнуць у лес), аб'ектных (узяць у сяброўкі) і мэтавых (ісці ў кветкі) адносін. 4. Адносяць да простых злучнікаў *а, і, ды*. 5. *Каб* можа служыць для выражэння мэтавых, умоўных і тлумачальных сэнсавых адносін. 6. З дапамогай *ці – ці, то – то, не то – не то* паказваюць пералічэнне прадметаў, з'яў, падзей або іх папераменнае чаргаванне. 7. Пры дапамозе *так, але, ага* можна абзначыць станоўчы адказ на пытанне. 8. *Не, ні* – галоўны сродак адмаўлення ў беларускай мове. 9. У сказах, дзе прадмет параўнання толькі ўмоўны, трэба ўжываць *бы, ні-бы, быццам*. 10. Часам мерна, паважна адбівалі ў гняздзе на зялёнай Зайчыкавай стразе сваё “*клё-клё-клё*” бусел ці бусліха (І. Мележ). 11. *Гэтае “за”* гучала зусім ужо грозна (М. Зарэцкі). 12. Цяпер не дзе за лесам, з хутара, чуваць па-хатняму праязічна-дзярлівае *кукарэку* (Я. Брыль).

Вылучаныя словы з'яўляюцца назоўнікамі.

3. 1. Паехаць у дровы (па дровы), жартаваць з сына, прыехаць праз месяц, прайсці па палях, паслаць па дачку, ісці праз лес, сказаць праз смех, спазніліся праз цябе, раскажаць пра сябра, дом на два паверхі, паслаць на адрас, ажаніўся з аднакурсніцаю, смяяцца самому сабе, сустрэцца з нагоды свята, падобны да дзеда (на дзеда), ехаць у млын, сказаць на поўны голас, створаны на ўзор, не выканаць праз ляноту, выбраць на свой густ.

2. За старым рэжымам; за царом Гарохам; бялейшы за снег; няма нічога даражэйшага за Радзіму; больш за сорак чалавек; лепшы за ўсіх (ад усіх); пасварыліся за глупства (праз глупства); за шумам (праз шум) нічога не чуваць; за дрэвамі лесу не бачыць; цэгла на будаўніцтва; зайдзіце па мяне; па любасці да тэатра; па слабасці здароўя; у святы; у кірунку да горада.

4. 1. *Вакол* – вытворны прыназоўнік, астатнія невытворныя.

2. *Паўз* – невытворны прыназоўнік, астатнія вытворныя.

3. *Нягледзячы на* – аддзеяслоўны прыназоўнік, астатнія адыменныя.

4. *Паміж* ужываецца з 2 склонамі, астатнія з адным.

5. *А* – служыць для выражэння толькі часавых адносін, астатнія – розных адносін.

5. 1. *Ды* – невытворны злучнік, астатнія – вытворныя.

2. *Ды і то* – далучальны злучнік, астатнія – супастаўляльныя.

3. *Таму што* – прычынны злучнік, астатнія – параўнальныя.

4. *Нягледзячы на тое што* – уступальны злучнік, астатнія – часавыя.

5. *Не то – не то* – паўторны злучнік, астатнія – парныя.

6. 1. *Ну і* – састаўная часціца, астатнія – простыя.

2. *Хоць* – выдзяляльна-абмежавальная часціца, астатнія – указальныя.

3. *Хіба* – мадальная пыталная часціца, астатнія – мадальна-валявыя.

4. *Няўжо* – мадальная пыталная часціца, астатнія – эмацыянальна-экспрэсіўныя.

5. *Бы* – не афікс, астатнія – часціцы-афіксы.

7. **Разам:** замест, наконт, накшталт, паколькі, ажно, альбо, дыі, дзесь, хтосьці, ані.

Асобна: таму што, як толькі, так што, ды і, перш чым, няхай жа, як жа ж, прыйшоў бы, амаль што, такі прыдумаў.

Праз злучок: з-за, з-пад, з-па-над, дзе-небудзь, абы-хто, як-колечы, абы-што, усё-такі, з-паміж, па-над.

8. 1. Хто не знае тых ціхіх і сонечных ранкаў, калі на полі стаяць апошнія снапы, калі дацвітае грэчка і пажоўклае проса хіліцца долу? (П. Пестрак). 3. Аксана гаварыла праўду. Я не мог не згадзіцца з ёй (Б. Сачанка). 5. Хіба ж не праўда, што свая сарочка бліжэй да цела (І. Мележ). 9. Што кіпела ў грудзях, не магло не прарвацца (П. Броўка). 10. Міканор ледзь не ўвесь час заўважаў матчыну насцярожаную ўвагу, чакаў, што яна загаворыць (І. Мележ).

9. 1; 3; 4; 5; 8; 9; 10. Вылучаныя словы з'яўляюцца часціцамі.

Заканчэнне будзе.

Дзмітрый ДОЎГАЛЬ

ТЭСТАВЫЯ КОМПЛЕКСЫ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

НАЗОЎНІК (VI КЛАС)

Частка А. Адзначце правільны адказ – так або не.

A1. Назоўнік можа быць любым членам сказа	Так	Не
A2. Уласныя назоўнікі – гэта назвы аднародных прадметаў, з’яў і паняццяў	Так	Не
A3. Слова <i>Тбілісі</i> з’яўляецца назоўнікам мужчынскага роду	Так	Не
A4. Зборныя назоўнікі спалучаюцца са словамі <i>два, тры</i> і г. д.	Так	Не
A5. Назоўнікі <i>слата</i> і <i>непагадзь</i> з’яўляюцца антонімамі	Так	Не
A6. <i>Спавіць дзіцяці</i> – у гэтым словазлучэнні назоўнік запісаны правільна	Так	Не
A7. Назоўнік <i>польмя</i> рознаскланяльны	Так	Не
A8. Слова <i>праменчык</i> запісана без памылак	Так	Не
A9. <i>З таго часу мы з Жэняй пасябравалі</i> (Т. Шамякіна) – у гэтым сказе гаворыцца пра хлопчыка Жэню	Так	Не
A10. Назоўнік <i>бортнік</i> абазначае чалавека па родзе дзейнасці, прафесіі	Так	Не

Колькасць балаў за выкананне часткі А ____.

Частка Б. Выберыце і падкрэсліце *адзін* з чатырох варыянтаў адказу.

B1. Укажыце назоўнік, прапушчаны ў прыказцы: <i>Госць на парог – гаспадыня за...</i>	печ; пірог; пранік; стог
B2. Які з назоўнікаў у форме роднага склону адзіночнага ліку мае канчатак <i>-у</i> ?	Табун; натоўп; клас; батальён
B3. Які з назоўнікаў пры перакладзе на беларускую мову зменіць свой род?	Зелень; мишень; польнь; ячень
B4. Які з назоўнікаў мае значэнне <i>‘вельмі сквапны чалавек’</i> ?	Бадзяга; выскаляка; недарэка; скнара
B5. Назавіце пару слоў, прапушчаных у сказе 1) _____ <i>доктар Салаўёва</i> 2) _____ <i>хворага</i>	1) Вопытная, 2) аглядала; 1) Вопытны, 2) аглядаў; 1) Вопытная, 2) аглядаў; 1) Вопытны, 2) аглядала
B6. З якім склонам ужываюцца ўсё названыя прыназоўнікі: <i>за, на, пра, праз, у</i> ?	Родны; давальны; вінавальны; месны
B7. Якая пара назоўнікаў у форме меснага склону адзіночнага ліку мае канчатак <i>-е</i> ?	Завяе, лаптаўка; поле, шок; сход, нага; сястра, рэха
B8. Які з назоўнікаў у форме творнага склону адзіночнага ліку пішацца з апострафам?	Дроб; верф; любоў; печ
B9. Да якога роду адносіцца нескланяльны назоўнік <i>шымпанзэ</i> ?	Агульнага; жаночага; мужчынскага; ніякага
B10. Які з назоўнікаў мае форму толькі множнага ліку?	Арэхі; дранікі; крупы; паверхі

Колькасць балаў за выкананне часткі Б ____.

Частка В. Прачытайце фрагмент кнігі “Вялікія і славытыя людзі беларускай зямлі” Уладзіміра Бутрамеева. Выканайце заданні.

Француск Скарына наш самы славыты зямляк. Сярод вялікіх людзей нашай зямлі ён стаіць, бадай што, на першым месцы. Скарына і вучоны, і пісьменнік, і выдатны асветнік. Але самае галоўнае – ён першадрукар не толькі ў Беларусі, а на...огул¹ на ўсіх усходнеславянскіх землях.

На жаль, пра Скарыну захавалася вельмі мала звестак. Ён нарадзіўся ў сям’і купца ў старажытнай сталіцы беларускай зямлі – Полацку. Там ён атрымаў першапачатковую адукацыю, вывучыў лацінскую мову, якая ў той час лічылася мовай навукі і на якой чыталі лекцыі ва ўніверсітэтах усіх краін. Веданне лацінскай мовы адкрывала шлях да адукацыі. Скарына паехаў у Кракаў і паступіў вучыцца ва ...ніверсітэт². Ён скончыў яго з вучонай ступен...ю³ бакалаўра філасофіі. Але юнак прагнуў вучыцца і праз некаторы час апынуўся ў Італіі (горад Падуя), дзе атрымаў дыплом доктара мед...цыны⁴.

Скарына бачыў, што Еўропа больш адукаваная, чым усходнія землі і яго радзіма. У Італіі, Германіі было шмат кніг, бо іх друкавалі ў друкарнях, а не перапіс...валі⁵ ад рукі. І ён вырашыў друкаваць кнігі на беларускай мове. Скарына паехаў у Прагу і там надрукаваў Біблію на роднай мове. А потым вярнуўся ў Вільню і заснаваў першую ў Вялікім Княстве друкарню. Скарына пра-

◇◇◇◇◇ “Роднаму слову” – 30! ◇◇◇◇◇

Трыццаць гадоў, дзясяткі нумароў, сотні аўтараў, тысячы чытачоў – і роля, якой не вымераць лічбамі. “Роднае слова”, пакліканае да жыцця прэдаднем стварэння незалежнай Беларусі, з першых жа старонак стала крыніцай сапраўды народнай асветы. Шчыра зычу ўсім роднасловаўцам і надалей трымацца гэтай пачэснай місіі – далучаць беларусаў да свайго, спасцігаць свет праз нацыянальнае. З юбілеем!

Дзмітрый ДОЎГАЛЬ, старшы выкладчык
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя А. А. Куляшова.

жыў складанае жыццё, падрабязнасці пра якое гісторыя да нас не данесла. Вядома толькі, што ў апошнія гады ён вымушаны быў зноў паехаць у Прагу, дзе працаваў каралеўскім батанікам.

Нашчадкам засталася справа Скарыны. Пасля яго кнігадрукаванне распаўсюдзілася на ўсходне-славянскіх землях, у тым ліку ў Беларусі.

В1. Слова з лічбамі ^{1, 2, 3, 4, 5} выпішыце з тэксту, устаўляючы, дзе трэба, літары	
В2. Перакладзіце на рускую мову словы з тэксту: 1) <i>першадрукар</i> , 2) <i>старажытны</i> , 3) <i>друкарня</i> , 4) <i>прагнуць</i> , 5) <i>нашчадак</i>	1) 2) 3) 4) 5)
В3. Запішыце назвы ўсіх гарадоў, дзе жыў, вучыўся і працаваў Францыск Скарына, у форме меснага склону	1) 2) 3) 4) 5)
В4. Выпішыце з тэксту ўсе складаныя назоўнікі, абазначце ў іх карані	
В5. З другога абзаца тэксту выпішыце ўсе аднакаранёвыя словы. Карані абазначце	
В6. Выпішыце з тэксту сказ, у якім прапушчаны знак прыпынку. Запішыце сказ правільна. Падкрэсліце граматычную аснову	
В7. Выпішыце з другога абзаца тэксту словы з лексічным значэннем: 1) 'навука аб законах развіцця грамадства, прыроды і мыслення'; 2) 'навучанне, асвета'	1) 2)
В8. Выпішыце з тэксту па адным прыкладзе: – асабовага назоўніка; – уласнага назоўніка; – абстрактнага назоўніка; – назоўніка з асновай на мяккі зычны; – назоўніка III скланення	1) 2) 3) 4) 5)
В9. Запішыце імя і прозвішча беларускага першадрукара ў родным і творным склонах	Р. Т.
В10. Запішыце, калі Францыск Скарына надрукаваў сваю першую кнігу і як яна называлася	

Колькасць балаў за выкананне часткі В ____.

Агульная колькасць балаў ____.

ДАВЕДКІ

A1	Так	B1	пірог	B1	<i>наогул, ва ўніверсітэт, ступенню, медыцыны, перапісвалі</i>
A2	Не	B2	натоўп	B2	1) <i>первопечатник</i> ; 2) <i>древний</i> ; 3) <i>типография</i> ; 4) <i>жаждать (сильно желать)</i> ; 5) <i>потомок</i>
A3	Так	B3	полынь	B3	1) у Полацку; 2) у Кракаве; 3) у Падуі; 4) у Празе; 5) у Вільні
A4	Не	B4	скнара	B4	<i>Першадрукар; кнігадрукаванне</i>
A5	Не	B5	1) вопытны, 2) агляддала	B5	<i>вывучыў, навукі, вучыцца, вучонай</i>
A6	Не	B6	вінавальны	B6	<i>Францыск Скарына – наш самы славуты зямляк</i>
A7	Не	B7	сход, нага	B7	1) <i>філасофія</i> ; 2) <i>адукацыя</i>
A8	Не	B8	верф	B8	1) <i>зямляк</i> ; 2) <i>Скарына</i> ; 3) <i>кнігадрукаванне</i> ; 4) <i>зямля</i> ; 5) <i>ступень</i>

A9	Не	B9	мужчынскага	B9	Р. Францыска Скарыны, Т. Францыскам Скарынам
A10	Так	B10	крупы	B10	6 жніўня 1517 года, "Псалтыр"

ДЗЕЕПРЫМЕТНІК (VII КЛАС)

Частка А. Адзначце правільны адказ – так або не.

A1. Дзеепрыметнікі змяняюцца па родах, ліках, склонах	Так	Не
A2. У сказе <i>Наша хата з усіх бакоў акружана лесам</i> дзеепрыметнік з'яўляецца выказнікам	Так	Не
A3. Дзеепрыметнікі бываюць прошлага, цяперашняга і будучага часу	Так	Не
A4. Дзеепрыметнікавы зварот у сказе з'яўляецца акалічнасцю	Так	Не
A5. Дзеепрыметнікі ў форме меснага склону адзіночнага ліку ніякага роду могуць мець канчатак <i>-ым</i>	Так	Не
A6. Дзеепрыметнік <i>вывучаны</i> ўтвораны пры дапамозе суфікса <i>-н-</i>	Так	Не
A7. У словазлучэнні <i>задаволены сафары</i> дзеепрыметнік з'яўляецца галоўным словам	Так	Не
A8. Вызначце, ці патрэбна коска ў сказе на месцы пропуску: <i>Узрадаваныя мы нават не здзівіліся, чаму наш настаўнік нарэшце парушыў сваё правіла не гаварыць пра космас</i> (Х. Шыцік)	Так	Не
A9. Дзеепрыметнікі <i>раз'юшаны</i> і <i>раз'ятраны</i> з'яўляюцца сінонімамі	Так	Не
A10. Не з поўнымі дзеепрыметнікамі пішацца разам, калі дзеепрыметнікі не маюць пры сабе залежных слоў	Так	Не

Колькасць балаў за выкананне часткі А ____.

Частка Б. Выберыце і падкрэсліце *адзін* з чатырох варыянтаў адказу.

B1. Які з фразеалагізмаў мае значэнне 'вельмі хуткі, рухавы, вяртлявы'?	Ваўком падшыты; падшыты ветрам; падшыты лісцай; чортам падшыты
B2. Вызначце, які дзеепрыметнік прапушчаны ў фразеалагізме <i>вароты пірагамі</i> са значэннем 'усяго ўволю, колькі хочаш'?	забіты; падпёрты; абкладзены; абнесены
B3. Пры дапамозе якога суфікса не ўтвараюцца дзеепрыметнікі залежнага стану?	<i>-т-</i> ; <i>-л-</i> ; <i>-ен-</i> ; <i>-н-</i>
B4. Які дзеепрыметнік утвораны ад дзеяслова <i>прарасціць</i> ?	Прарошчаны; прарослы; прарастаючы; праросшы
B5. Адзначце правільную характарыстыку дзеепрыметніка ў словазлучэнні <i>разліты па талерках</i>	Прошлы час, незалежны стан; прошлы час, залежны стан; цяперашні час, незалежны стан; цяперашні час, залежны стан
B6. У якім выпадку правільна вызначаны межы дзеепрыметнікавага зварота?	Матуля падарыла мне [набыты нядаўна] ў кнігарні каляндар "Родны край". Матуля падарыла мне [набыты нядаўна ў кнігарні] каляндар "Родны край". Матуля падарыла мне [набыты нядаўна ў кнігарні каляндар] "Родны край". Матуля падарыла мне [набыты нядаўна ў кнігарні каляндар] "Родны край".

Б7. Якім дзеепрыметнікам у сучаснай беларускай літаратурнай мове ўласціва толькі поўная форма?	Мужчынскага роду; жаночага роду; ніякага роду; множнага ліку
Б8. <i>Адправаваныя рэчы</i> – як перакладаецца дзеепрыметнік на рускую мову?	Обработанные; выглаженные; отправленные; спрессованные
Б9. Укажыце спосаб перакладу не ўласцівага беларускай мове дзеепрыметніка, выкарыстаны ў дадзеным выпадку: <i>птенец, выпорхнувший из гнезда – птушаня, якое вылечела з гнязда</i>	Дзеепрыметнік; дзеепрыслоўе; частка складанага сказа; прыметнік
Б10. Вызначце, колькі косак трэба паставіць у сказе: <i>У глыбіні ўкрытая змрокам стаяла пачарнелая ад старасці бочка напоўненая ржавай вадой</i>	Дзве; тры; чатыры; пяць

Колькасць балаў за выкананне часткі Б ____.

Частка В. Прачытайце фрагмент апавядання “Кніганошы” Уладзіміра Караткевіча. Выканайце заданні.

Яловы лес цягнуўся амаль на сорак вёрст, і ўсе гэтыя вёрсты шумелі верхавінамі і маўчалі ўнізе, дзе былі сухія замшэлыя галіны, сівы лапнік і чорныя ручаіны. Усё тут расло цяжка, змагаючыся за кожны гл...ток¹ паветра, і таму мухаморы былі кр...вавыя², а з абсыпаных гліцай рыжыкаў, калі збіць іх нагою, таксама тачылася рудая кроў.

Недзе на палове лясны шум абрываўся на хвіліну ручаінным звонам, а потым зноў шумеў аж дваццаць вёрст. І на тым баку ручая ўсё было такое самае і... інакшае.

Бо там была Прусія. І калі мужык там бачыў купіну, унізаную каралямі журавін, ён таксама параўноўваў ягады з кроплямі крыві, але меў на ўвазе прускую кроў.

У лесе, вярсты за чатыры ад кра...³, на адзіным месц...⁴, якое ўдалося адваяваць ад лясцоў і імшар, стаяў пагранічны **кардон**, людзям якога было загадана лавіць кантрабандыстаў, калі тыя пойдучь з прускага бок...⁵, ды яшчэ не дазваляць мясцовым мужыкам і бабам хадзіць за мяжу, да кумоў, на хрэсьбіны ці вяселле. Такое заахвочваць было нельга, бо кум, хоць “дзекаў” і “чагокаў”, быў падданы прускай зямлі і плаціў падатак каралю, а не цару, як то належыць кожнаму сапраўднаму чалавеку.

Урэшце, людзі з кардона раней не звярталі на гэта асаблівай увагі; пенсія ў іх маленькая, за кожным мужыком ганяцца не будзеш – хай сабе ідуць. Але вось ужо год, як становішча змянілася, і загадана было сачыць як найпільней.

Матэрыял “Тэставыя комплексы на беларускай мове: Склад слова (VI клас). Дзеяслоў (VII клас)” **Дзмітрыя Доўгаля** змешчаны ў № 9 за 2017 г.

В1. Вызначце стыль тэксту	
В2. Словы з лічбамі ^{1,2,3,4,5} выпішыце з тэксту, устаўляючы патрэбныя літары	
В3. Перакладзіце на рускую мову словы з тэксту: 1) <i>паветра</i> ; 2) <i>купіна</i> ; 3) <i>каралі</i> ; 4) <i>імшара</i> ; 5) <i>вяселле</i>	1) 2) 3) 4) 5)
В4. Выпішыце з першых трох абзацаў усе дзеепрыметнікавыя звароты	
В5. Выпішыце з чацвёртага і пятага абзацаў дзеепрыметнік, які выкарыстоўваецца двойчы, і разбярыце яго па саставе	
В6. Зрабіце марфалагічны разбор падкрэсленага ў тэксце дзеепрыметніка. Парадак разбору змешчаны ў вучэбным дапаможніку па беларускай мове	
В7. Запішыце значэнне вылучанага слова, а таксама яго амоніма	1) 2)
В8. Выпішыце з тэксту 3 пары аднакаранёвых слоў. Карані абазначце	
В9. Выпішыце з тэксту па адным слове: – з трыма мяккімі зычнымі; – з чатырма мяккімі зычнымі; – з пяццю мяккімі зычнымі	1) 2) 3)
В10. Укажыце дату і месца нараджэння Уладзіміра Караткевіча	

Колькасць балаў за выкананне часткі В ____.
Агульная колькасць балаў _____.

ДАВЕДКІ

A1	Так	B1	чортам падшыты	B1	мастацкі
A2	Так	B2	падпёрты	B2	<i>глыток, крываваы, ад краю, на месцы, з боку</i>
A3	Не	B3	-л-	B3	1) воздуч, 2) кочка, 3) бусы, ожерелье, 4) моховое болото, 5) свадьба
A4	Не	B4	прарошчаны	B4	абсыпаных гліцай , унізаную каралямі журавін
A5	Так	B5	прошлы час, залежны стан	B5	загад-а-н-а
A6	Не	B6	Матуля падарыла мне набыты нядаўна ў кнігарні каляндар “Родны край”	B6	Замшэлыя (галіны) – дзеяслоўная форма – дзеепрыметнік, абазначае прымету паводле дзеяння; пач. ф. – замшэлы; незал. ст., зак. трыв., пр. ч.; поўны; у мн. л., Н. скл.; азначэнне
A7	Так	B7	мужчынскага роду	B7	1) кардон ¹ – <i>пагранічны атрад або пост аховы</i> ; 2) кардон ² – <i>тоўстая, вельмі цвёрдая папера</i>
A8	Так	B8	выглажаныя	B8	замшэлы – <i>імшара, кроў</i> – <i>кывавы, лес – лясны</i>
A9	Так	B9	частка складанага сказа	B9	1) <i>збіць</i> ; 2) <i>змянілася</i> ; 3) <i>найпільней</i>
A10	Так	B10	тры	B10	26 лістапада 1930 года; г. Орша Віцебскай вобласці

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Наш родны край

Наша Бацькаўшчына, наш родны беларускі край! Ён прыгожы і па-свойму адметны на поўначы і на поўдні, на ўсходзе і на захадзе. Ён вылучаецца сваімі рэкамі і азёрамі, лясамі і лугамі. Белавежская пушча і Браслаўскія азёры, Палессе і Свіцязь, Налібокі і Нарач – усё гэта наш родны край.

Спадчына неацэнная і за ўсё даражэйшая. Колькі на душу кожнага з нас прыпадае кветак, дрэў, крынічак? Усяго гэтага мы, занятыя вечнымі клопатамі і паўсядзённаю працаю, часцей за ўсё не заўважаем. Яно для нас такое ж звычайнае, як і паветра, якім мы дышаем.

Усё ж мы зямляне, бо зямля ў нас адна, яна агульная для ўсіх. І мы маем радасць суіснаваць на ёй, жыць у дружбе і ва ўзаемнай павазе. Кожны павінен любіць і паважаць свой край (наводле Я. Сіпакова).

Адказы вучняў.

• Праца ў мабільных групах.

Заданне для групы № 1.

1. Выпішыце з тэксту сказ, якія адпавядае схеме:
○ і ○, ○ і ○.
2. Падкрэсліце аднародныя члены як члены сказа.
3. Ахарактарызуйце злучнікі, якімі звязаны аднародныя члены сказа.

Заданне для групы № 2.

1. Выпішыце з тэксту сказ, якія адпавядае схеме
○ і ○, ○ і ○, ○ і ○ – ○.
2. Падкрэсліце аднародныя члены як члены сказа.
3. Ахарактарызуйце злучнікі, якімі звязаны аднародныя члены сказа.

Заданне для групы № 3.

1. Выпішыце з тэксту сказ, якія адпавядае схеме:
○, ○, ○.
2. Падкрэсліце аднародныя члены як члены сказа.
3. Што служыць сродкам сувязі аднародных членаў у сказе?

• Прадстаўленне вынікаў працы ў групах.

• Фізікультпаўза.

Настаўнік. Мы ведаем, што аднародныя члены сказа звязваюцца пры дапамозе інтанацыі пералічэння або злучальнымі злучнікамі. У наступным заданні вам неабходна злучыць сказ з белымі плямамі са злучнікамі (злучнікам), якія падыходзяць па сэнсе. Адказ запішыце ў выглядзе спалучэння літара-лічба.

• Заданне з белымі плямамі.

А. Старыя буслы ___ апускаліся да самага гнязда, ___ падымаліся ў нябесны блакіт.	1. ды
Б. ___ дождж, ___ мокры вечер не маглі спыніць хлопцаў.	2. то – то
В. Двое сутак завіруха шалела ___ грукатала аканіцамі.	3. і – і
Г. ___ стаміліся мы за цэлы дзень у батанічным садзе, ___ дадому ішлі задаволеныя.	4. ні – ні
Д. Люблю я майскі ранак, ___ спеў салаўя, ___ водар бэзу.	5. хоць і – але

• Праверка выканання задання.

• Хвілінка кемлівасці.

Настаўнік. Сябры, Школа юнага алімпіёніка даслала нам ліст, у якім просіць рашыць лінгвістычную задачу.

Лінгвістычная задача. Устанавіце, якія словы з’яўляюцца назвамі ежы (I варыянт), а якія назвамі пітва (II варыянт). Запішыце іх. Складзіце з гэтымі словамі сказ, у якім былі б аднародныя члены і аб’гульняльнае слова пры іх.

Вяршкі, верашчака, груца, жур, здор, кляновік, пляцка, праснак, таркаванец, ялавічына, бярозавік.

Даведка. I варыянт. Верашчака, груца, здор, пляцка, праснак, таркаванец, ялавічына. **II варыянт.** Вяршкі, жур, кляновец, бярозавік.

• Праверка выканання задання.

• Рубрыка “Для цікаўных”.

Паведамленне вучня “Верашчака: походжанне і сакрэты прыгатавання стравы”.

Верашчака – традыцыйная беларуская страва з каўбасы і мяса, від падлівы для бліноў. Назва паходзіць або ад прозвішча кухмістра караля польскага і вялікага князя літоўскага Аўгуста III Саксонскага Верашчакі, што пакуль не пацвярджаецца крыніцамі, або ад народнай назвы вяршы “*верашчакі*”, якая звычайна ладзілася пасля таго, як заколюць парсюка. У апошнім выпадку этымалогія слова звязана з перадсмяротным віскам – “*верашичаннем*” свінні. У пісьмовых крыніцах верашчака фіксуецца з сярэдзіны XVIII ст., калі яна трапляе на сталы манарха і шляхты ВКЛ. Кампаненты верашчакі – парэзаная на кавалкі каўбаса-пальцоўка, свіное сала, мяса ці рабрынкі, а таксама духмяныя прыправы. Верашчака заўсёды падкалочваецца мукой або цёртым хлебам. У беларускіх сялян лічылася святочнай стравой. У наш час верашчака пашырана не толькі на Гарадзеншчыне, але і па ўсёй Беларусі пад не зусім дакладнай назвай “*мачанка*”.

Рэцэпт прыгатавання верашчакі з віленскага выдання 1881 г. “Літоўскай кухаркі”

Свіныя рабрынкі пасекчы на кавалкі, пасаліць і падрумяніць на патэльні на свежым салі. Уліць столькі бураковага расолу, каб было кіславата, пакласці ангельскі перац і добра закіпяціць. Напрыканцы ўсыпаць цёртага сітнага хлеба, сочачы за тым, каб соус не быў вельмі густы, перамяшаць і падсмажыць. Можна таксама верашчаку гатаваць з ялавічыны.

Настаўнік. Дзякуй за змястоўнае паведамленне. Наступнае заданне дазволіць выявіць вашу арфаграфічную і пунктуацыйную пільнасць.

• Самастойная праца (на варыянтах).

Картка № 1. Спішыце сказы, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары. Пастаўце, дзе трэба, знакі прыпынку і схематычна абгрунтуйце

іх пастаноўку. Выканайце сінтаксічны разбор двух сказаў (на выбар).

1. Дзе(нідзе) на дарозе ляжала ўпоперак в...рхавіна сасны або елкі. 2. Рака то супакой-валася (на)момант то зноў уздрыгвала маршчынілася. 3. І гэты малады хвойнік і гэты лес і гэтыя хвоі зліваліся ў адну с...яну лесу. 4. Трава і дрэва рыба і звер усё рас...е і во...іцца ў гэтым мілым куточку. 5. У чалавека павінна ўсё быць прыгожым і твар і а...енне і душа.

Картка № 2. Спішыце сказы, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары. Пастаўце, дзе трэба, знакі прыпынку і схематычна абгрунтуйце іх пастаноўку. Выканайце сінтаксічны разбор двух сказаў (на выбар).

1. Дарога н... то маладзіць мяне н... то абнаўляе н... то поўніць н... чым новым. 2. (Ні)месяца (ні)зорак зусім (не)было відаць. 3. Рыбацкая снас...ь сетка нераты вуды была адмысловая ў дзядз...кі Марціна. 4. Слова б...рэ паэт са св...тла бяроз звону лён... ды расы каля хаты. 5. Усё паблісквала свежай афарбо...кай і с...ены і падлога і новы... столікі.

Картка № 3. Спішыце сказы, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары. Пастаўце, дзе трэба, знакі прыпынку і схематычна абгрунтуйце іх пастаноўку. Выканайце сінтаксічны разбор двух сказаў (на выбар).

1. І двор і кветнік і б...розы белы... усё зіха...ела ў пераспелых росах. 2. То разбяжыцца то пухам зас...елецца то засп...вае м...целіца. 3. Дзень павекі адамкне ды агледзіць навакол...е. 4. Восе...ю дождж пахне бульбо...нікам і яблыкамі і пераспелымі слівамі. 5. Мы любім родную краіну істу...кі рэк і сінь азёр і звонкі гоман баварыны і ...зян...е мес...ца і зор.

• **Выбарачная праверка выканання задання.**

V. Этап падагульнення і карэкцыі ведаў.

• **Тэставае заданне “Аднародныя члены сказа”.**

1. Адзначце сказы, у якіх ёсць аднародныя члены.

1) Падаюць і падаюць кволя сняжынкі.
2) Коні стаялі ні жывыя ні мёртвыя.
3) Байцы высока цанілі, бераглі шчырае слова пісьменнікаў-франтавікоў.

4) Бярыце з роднага парога і хлеб, і песню ў шлях з сабой.

5) Гумны, платы, дрэвы чарніла макраватая цемра.

2. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба ставіць коску.

1) І стэпы _ і ўзгоркі _ і нівы ад гулу вады ажывалі.

2) Сонца ўжо звярнула з поўдня _ але свяціла гарача.

3) Гняды імкнецца дастаць канюшыны _ або сена з чужога воза, нібы не еў тры дні.

4) Дарослыя _ і дзеці бяруць садовыя _ і лясныя дрэўцы.

5) То знікне _ то выблісне сонца ўтары.

3. Адзначце сказы, у якіх значэнні з’яўляюцца аднароднымі і на пісьме раздзяляюцца коскай.

1) Над Прыпяццю зіхаціць ясная_летняя раніца.

2) Нарачанскае _ сіняе лета пахам сосен плыве над вадой.

3) Мільгаюць ярка-чырвоныя_блакітныя_зялёныя шапачкі і шалікі.

4) У поцемку лесу нізкія елачкі трымалі прарыстыя _ заледзянелыя пацеркі расы.

5) У голасе Васіліны дрыжыць трапяткое _ пяшчотнай пачуццё.

4. Адзначце сказы, у якіх дапушчана пунктуацыйная памылка.

1) Думаў Дзям’ян пра розныя рэчы: пра зямлю, якую песціў, і любіў, пра свой дом, пабудаваны перад самай вайной.

2) То тут, то там чулася гаворка, смех.

3) Шумелі бярозы на гром, ці на вецер.

4) Добра папрацуеш, затое будзеш задаволены.

5) Як дзень так і ноч ідуць паязды ды ідуць.

5. Адзначце сказы, у якіх некалькі радоў аднародных членаў.

1) Густы і мокры вецер гоніць сырыя і цяжкія хмары.

2) З зямлі памалу знікаюць не толькі асобныя віды раслін, але і лясы, і азёры.

3) На выганах і пожнях збіраліся ў чароды, гарланілі, мітусіліся нізка над полем гракі.

4) Дні плылі над зямлёй светлыя, сонечныя, поўныя незлічонах пахаў травы і кветак.

• **Узаемаправерка тэставага задання на эталоне, змешчаным на слайдзе.**

Даведка. 1. 3, 4, 5; 2. 1, 2, 5. 3. 3, 4, 5; 4. 1, 3, 5. 5. 1, 3, 4.

VI. Дамашняе заданне (на выбар).

1. Практыкаванне 288.

2. Напісаць сачыненне-мініяцюру “За што я люблю свой родны край?”, выкарыстоўваючы сказы з аднароднымі членамі.

V. Ацэначна-рэфлексійны этап.

Настаўнік. Як вы лічыце, ці справіліся мы з мэтамі, пастаўленымі ў пачатку ўрока? (Адказы вучняў.)

Дапоўніце сказы:

Сёння на ўроку я ...

Самым лёгкім для мяне было ...

Цяжкасці выклікала ...

Найбольш цікавае заданне было ...

• **Тлумачэнне і выстаўленне адзнак.**

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• **Метад “Усмiхнiся сябру”** – стварэнне добразычливай атмасферы, эмацыянальнага настрою.

II. Прадстаўленне вынікаў групавой працы.

• **Прадстаўленне вынікаў працы групы “Акцёры”** (міні-інсцэніроўка “Сустрэча закаханых).

Музычнае суправаджэнне “Успамiны пра Венецыю” М. Тарывердзiева.

Сустрэча закаханых

Аўтар. Пятро спыніўся за колькі крокаў ад яе. Яго захлiснула гарачая хваля пяшчоты. Ён паклікаў.

Пятро. Саша!

Саша. Ты-ы?!

Аўтар. Пятра ашаламіла такое здзіўленне, і ён стаяў разгублены. Саша зразумела, што ён адчувае...

Саша. Ну, добры вечар! Будзь госцем!

Пятро пацiснуў яе руку і апусцiўся побач.

Саша. Стамiўся?

Аўтар. І гэта яе простае і ласкавае пытанне расчуліла да слёз зморанага хлопца. Ён з удзячнасцю паглядзеў на Сашу загуманенымі вачыма, прыпаў вуснамі да яе рукі.

Пятро. Саша! (*Цалуе рукі Сашы.*)

Саша. Не трэба. Нiнка падглядае... І наогул – ведаеш што? Будзеш маім братам!..

Пятро. Братам?

Саша. Але, я скажу, што ты мой брат.

Пятро. Навошта?

Саша. Я не хачу, каб у вёсцы загаварылі, што да дакторкі прыезджаў жанiх.

Пятро (*радасна да гледачоў*). Раней яна нiколі не гаварыла такіх слоў, як “жанiх”, “нявеста”...

Добра. Буду братам... кiм хочаш, абы толькi быць з табой, Сашок!

Саша (*бярэ Пятра за руку*). Я не думала, што ты прыедзеш. Хоць мне вельмі-вельмі хацелася, каб ты да мяне прыехаў... Хадзем у хату! Ты прывез дзённiкi, праўда?

Аўтар. Яна кахала Пятра і вельмі любiла чытаць яго дзённiкi!

Настаўнiк. Сёння на ўроку мы адкрываем для сябе цікавы і непаўторны свет герояў шамякiнскiх твораў. Яны такiя шчырыя, непасрэдныя, чыстыя ў сваiх пачуццях. Я ўпэўнена, што вы пазналі iх. Нашы актёры прапанавалi iнсцэніроўку “Сустрэча закаханых”, і мы з вялiкай асалодай назiралi за спатканнем Пятра Шапятовiча і Сашы Траянавай, галоўных герояў аповесцi “Непаўторная вясна”. На вашых тварах з’явлiся ўсмешкi, бо Пятро і Саша сталi блiзкiмi вам па сваiх узвышаных пачуццях, перажываннях, марах. Як адзначаў Д. Бугаёў: “Героi твораў I. Шамякiна – людзi блiзкiя і зразумельны чытачу,

бо яны яго сучаснiкi і жывуць тымi ж iнтэрэсамi, пакутуюць ад тых жа дум і страсцей, iх хваляюць высокiя пачуццi, бо яны маладыя...”

• **Эўрыстычная гутарка “Непаўторная вясна юнацтва”** (пытаннi групы лiтаратуразнаўцаў).

1. У чым адметнасць аповесцi “Непаўторная вясна”?

2. Як выяўляецца духоўная прыгажосць Пятра і Сашы пры iх сустрэчах, у размовах, у час хваробы Пятра?

3. Наколькi пераканальна паказаны ў аповесцi працэс духоўнага сталення Пятра Шапятовiча і Сашы Траянавай?

4. Якiя агульныя рысы характару вылучаюць Сашу Траянаву і Пятра Шапятовiча?

5. Цi можам мы назваць Пятра і Сашу нашымi сучаснiкамi ?

Настаўнiк. Цiкавая гiсторыя напiсання аповесцi “Непаўторная вясна”. Група даследчыкаў вывучала матэрыялы жыцця і творчасцi I. Шамякiна і цяпер пазнаёмiць нас з цiкавай гiсторыяй кахання пiсьменнiка да яго жонкi Марыi Кротавай. Сам Иван Шамякiн і яго каханая сталi правобразамi галоўных герояў аповесцi.

Аўтар “Непаўторнай вясны” з вельмi цёплай, надзвычай добрай усмешкай сталага чалавека, з вышынi жыццёвага вопыту добра бачыць непаўторную і прывабную наiўнасць юнацтва. Гэтыя героi блiзкiя яму, бо разам з iмi ён iшоў да сталасцi, набiраўся жыццёвай мудрасцi. (Шамякiна Т. “Иван Шамякiн: вядомы і невядомы. Слаўся, Марыя!”)

• **Прэзентацыя вынікаў працы групы “Даследчыкi”.**

Гiсторыя кахання і жыцця

Дачка пiсьменнiка Таццяна Шамякiна ў кнiзе “Иван Шамякiн: вядомы і невядомы” ў раздзеле “Слаўся, Марыя!” падае ўспамiны бацькi: «Гiсторыя нашага з Машай кахання, любовi, жыцця прадаўжаецца, пакуль я хаджу па зямлi і магу трымаць у руцэ пяро. І гэта дае мне права напiсаць яе: *гiсторыю* нашу. Для дзяцей, унукаў, для ўсiх, хто кахае, хто будзе кахаць.

Блiжэй за ўсё да Машы – Саша Траянава з “Трывожнага шчасця”, гэта рэч у многiх сваiх і сюжэтных хадах, і характарах аўтабiяграфiчная, асаблiва аповесць першая – “Непаўторная вясна” і аповесць пятая – “Мост”; у аповесцi “Агонь і снег” Сашы няма, але Пятро жыве, ваюе, кахаючы яе...

Я абавязаны напiсаць пра яе *жывую, рэальную*, такую, якой яна была, – вельмi проста, зямной і ў той жа час незвычайнай. Я не паўтараю сваiх гераiнь, хiба толькi адну – Сашу Траянаву. У “Непаўторнай вясне”, у “Мосце” многа бiяграфiчнага. Але такi паўтор мяне не палохае і не можа спынiць...

У “Трывожным шчасці” найбольш поўна апісаў я гісторыю свайго юнацтва, сваіх дзіцяча-юнацкіх захапленняў і таго кахання, што засталося на ўсё жыццё, што дало мне найлепшага сябра – жонку, маю Машу, і з ёй поўнае чалавечае шчасце...

І я слаўлю *наша* каханне! У першую чаргу тваё. Хоць усё пачалося ад мяне, ад майго дзіцячага, юнацкага захаплення, ад маёй прагі кахаць і быць каханым. Лічу, што лёс мяне ўзнагародзіў – падарыў Цябе. Ён зводзіў нас на жыццёвых сцежках. Мы ж маглі згубіць адно аднаго ў віры жыцця. Нам наканавана было пражыць жыццё разам».

Настаўнік. Група аналітыкаў прапануе нам вынікі свайго даследавання, дасць характарыстыку вобразаў галоўных герояў і адкажа на наступнае пытанне: якія рысы характару дапамагаюць Пятру і Сашы захаваць сваё каханне і пранесці яго праз усе выпрабаванні часу?

• **Прэзентацыя вынікаў працы групы “Аналітыкі”.**

Табліца. Праўда юнацкага сэрца.

Галоўныя героі	Саша	Пятро
Знешні выгляд	Танклявая, з вялікімі, прыгожымі вачыма, спрытная, незямная	Прыгожы, студэнт у парусінавых чаравіках
Узаемаадносінны героі	Не паказвае сваіх пачуццяў, сарамлівая, ласкавая, пяшчотная	Закаханы, раўнівы, ганарыцца Сашай, любуецца ёю
Адносіны да працы	Адказная, сумленная, у любы час гатовая дапамагчы	Адказны, неабьякавы, хоча будаваць масты
Думкі, мары, спадзяванні	Марыць высакародна служыць справе, людзям, думае пра каханага, клапаціцца пра яго	Марыць пра стварэнне сям’і, каб каханне было вечным, не саромеецца сваіх пачуццяў

Настаўнік. Галоўныя героі адказныя, сумленныя, мараць высакародна служыць сваёй справе, людзям, радзіме.

Саша і Пятро – людзі закаханыя, адданыя адно аднаму, надзейныя, нягледзячы на дробныя разлады і спрэчкі. Яны мараць стварыць сям’ю, сумленна жывуць і кахаюць, хочучь быць карыснымі людзям. Аўтар паказвае сапраўдную паэзію кахання, якая назаўсёды застаецца ў нашых сэрцах з маладосці, з юнацтва! Максім Багдановіч пісаў: “Маладыя гады, маладыя жаданні, / Ні жуды, ні нуды, толькі шчасце кахання!”

Эпіграфам да ўрока сталі словы Анатоля Грачанікава: “Як гэта хораша – юнацтва!” Нашы паэты таксама прысвяцілі вершаваныя радкі героям твора.

• **Прэзентацыя вынікаў працы групы “Паэты”.**

Вучні зачытваюць свае вершы.

Настаўнік. Іван Шамякін так пісаў пра сваіх герояў: “Мне хочацца расказаць пра юнацтва маіх равеснікаў, пра іх першае шчасце. У кожнага з нас успаміны юнацтва абуджаюць у душы адгалоскі тых найлепшых, высакародных пачуццяў, якімі мы гарэлі ў той час. Я буду шчаслівы, калі сваёй аповесцю нагадаю табе, мой чытач, тваё юнацтва... У юнацтве многа той своеасаблівай мудрасці, якая ідзе не ад розуму, навукі і вопыту, а ад гарачага сэрца. А сэрца заўсёды кажа шчырую праўду”.

Поспех “Непаўторнай вясны” ў першую чаргу і звязаны з тым, што пісьменнік у гэтым творы здолеў перадаць праўду чалавечага сэрца, праўду людскіх перажыванняў. Аповесць найбольш хвалюе лірызмам, паэзіяй чыстага юнацтва, непаўторнай прыгажосцю першага кахання. Яно паказана з такой глыбінёй і пранікнёнасцю, што дае магчымасць перадаць характэрнае душы маладых людзей на парозе іх сталасці, раскрыць іх ідэалы, мары і тыя ўнутраныя духоўныя сілы, якія дазволілі гэтым звычайным людзям вытрымаць самыя суровыя выпрабаванні часу. Духоўны свет Пятра і Сашы багаты і шматстайны, яны з’яўляюцца прыкладам, ідэалам і для моладзі XXI стагоддзя.

III. Абагульненне.

1. Напісаць міні-водгукі на аповесць “Непаўторная вясна”.

2. Складзі сінквейн па вобразах П. Шапятавіча і С. Траянавай. Ключавы паняцці – Пятро, Саша.

Пятро	Саша
Закаханы, неабьякавы	Прыгожая, незямная
Кахае, марыць, верыць	Кахае, клапаціцца, марыць
Ганарыцца сваёй Сашай!	Высакародна служыць справе.
Паэт	Сумленнасць

IV. Падвядзенне вынікаў урока. Рэфлексія.

V. Дамашняе заданне.

1. Напісаць міні-сачыненне “Маладыя гады, маладыя жаданні...”.

2. Зрабіць відэаролік “Моладзь XXI стагоддзя”.

3. Прыдумаць рэкламу аповесці “Непаўторная вясна” І. Шамякіна.

Спіс літаратуры

1. **Каваленка, В.** Іван Шамякін / В. Каваленка. – Мінск, 1980.
2. **Шамякін, І.** Роздум на апошнім перагоне : Дзённікі 1980 – 1995 гадоў / І. Шамякін. – Мінск, 1998.
3. **Шамякін, І.** Трывожнае шчасце / І. Шамякін. – Мінск, 1983.
4. **Шамякіна, Т.** Іван Шамякін: вядомы і невядомы / Т. Шамякіна. – Мінск, 2011.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

змястоўны і разгорнуты адказ без маўленчых памылак. Вы пацэлілі! 9-10 балаў; значок “Яблык” – за правільны, змястоўны і разгорнуты адказ з 2-3 маўленчымі памылкамі. Вы дабраліся да ядра! 7-8 балаў; значок “Дрэўца” – вам складана гаварыць на беларускай мове. Вам трэба яшчэ расці! 5-6 балаў.

III. Актualізацыя апорных ведаў і практычных уменняў.

• Праца з карткамі.

1. Тыповыя рысы аповесці В. Быкава (карткі для вучняў).

Тыповыя рысы аповесці В. Быкава (“быкаўская аповесць”, “быкаўскі герой”)

1. Абмежаванасць часу дзеяння.
2. Скандэнсаванасць дзеяння на невялікай прасторы.
3. Абмежаваная колькасць герояў.
4. Глыбінны псіхалагізм у паказе вобразаў герояў.
5. Метад “Перакуленага бінокля”.
6. Рэтраспекцыя – агляд, зварот да мінулага.
7. Паказ звычайнага чалавека, а не супергероя.
8. Пратэст супраць усяго, што перашкаджае чалавечаму шчасцю.

2. Вызначэнне тыповых рыс “быкаўскай аповесці” ў творы “Жураўліны крык”.

3. Якія рысы “быкаўскай аповесці” дапамогуць нам знайсці вытокі ўчынкаў герояў? (Канструктар на дошцы.)

IV. Этап актыўнага і свядомага засваення новага матэрыялу.

• Прагляд відэасюжэта “Жураўліны крык”.

Настаўнік. На Зямлі панаваў мір. Яму радалася ўсё жывое. Але бінокль перакуліўся. І вось ужо вайна балюе на Зямлі. (*Настаўнік мяняе “мірны” шалік на “жалобны”.*)

• Зварот да эпіграфу (на дошцы).

Настаўнік. Шасцёра байцоў, шасцёра ўдзельнікаў вайны апынуліся ў складаных трагічных абставінах. Байцы паўсталі перад выбарам: вернасць ці здрада, мужнасць ці баязлівасць, жыццё ці смерць. І кожны з герояў зрабіў свой выбар, у якім нам сэнна на ўроку трэба будзе забрацца.

• Гутарка на пытаннях.

1) Прыгадайце эпізод, у якім расказваецца, як загінуў Іван Пшанічны. Як вы разумееце словы “ашуканы сабою”, выказаныя В. Быкавым у дачыненні да Пшанічнага?

2) Ці можам мы апраўдаць учынак Івана Пшанічнага?

3) Успомніце, як загінуў Алік Аўсееў. Ці маглі б мы прадбачыць паводзіны Пшанічнага і Аўсеева?

3) Узгадайце, як загінулі Карпенка і Свіст. Ці можна назваць іх гібель геройскай?

4) Ці былі вернымі Карпенка і Свіст сваім таварышам, загаду, грамадзянскаму абавязку? Ці маглі яны стаць здраднікамі?

5) Што вы можаце сказаць пра Барыса Фішара? Як ён паводзіць сябе ў экстрэмальнай сітуацыі? Што вы можаце сказаць пра гібель гэтага героя?

Што можна было чакаць ад Васіля Глечыка падчас бою? Якім ён быў на самай справе?

• Хвіліна рэлаксацыі.

Гучыць спакойная мелодыя.

Настаўнік. Сядзьце зручна на крэсле, закіньце нагу на калена, прытрымлівайце яе рукамі, заплюшчыце вочы. Гэта поза бясконцасці. Сканцэнтруйце ўвагу над знакамі бясконцасці – выцягнутая гарызантальная васьмёрка. Яна знаходзіцца над вашым цемем, плаўна гойдаецца над вашай галавою. Вы яе яскрава ўявілі. Паспрабуйце ўтрымаць гэты малюнак ва ўяўленні 5 секунд. (*Настаўнік адлічвае 5 секунд.*) Расплюшчыце вочы.

Як пішуцца словы “секунда”? “герой”? Чаму?

• Творчасць (прыём “Асацыяцыя”).

Вучні аб’ядноўваюцца па чатыры.

Настаўнік. Адна секунда, дзве, пяць – і ты герой ці здраднік. Падбярыце асацыяцыі да слоў “герой” і “зраднік”.

• Інтэрактыўны метады “1 + 2 + 4”.

Кожны вучань запісвае адно слова-асацыяцыю, потым дадае слова суседа па парце, потым – словы тых, хто сядзіць на наступнай парце. Вынікі групавой работы агучваюцца. Вучні папаўняюць асацыятыўны ланцужок слоў.

Герой	Зраднік
Адвжны	вераломны
Рашучы	баязлівы
Мужны	дзэерцір
Смелы	клятвапарушальнік
Верны	маладушны
Слаўны	бяслаўны

V. Этап абагульнення і замацавання ведаў.

• Інтэрактыўны метады “4 куткі”.

№ 1. Я ўпэўнены, што Фішар – сапраўдны герой!

...Баец не думаў тады, што яго могуць расстраляць раней, чым паспее стрэліць ён сам, ён не дужа хаваўся ў акопе і ўсё веў, веў ствалом за тым блізікім пярэднім ворагам, пакуль ён не параўняўся з бярозамі, і тады стрэліў. Той, што сядзеў у калясцы... размахыста дзябнуў ілбом аб жалеза каляскі...

№ 2. Я пагаджаюся з Аўсеевым. На вайне я выбіраю жыццё!

...Аўсееў з незразумелай варожасцю закрычаў на хлопца:

– А наогул на якога д’ябла! Ты прынёс – ты і страляй!

– Дык я ж не ўмею, – шчыра прызнаўся Глечык. – А чаму ты не хочаш?

Аўсеёў памаўчаў, пашчоўкаў затворам і раптам злосна гыркнуў:

– Мне яшчэ жыць хочацца...

№ 3. *Я ўпэўнены(ая), што Глечыку ўжо не 18 гадоў. Гэты хлопчык – сталы чалавек!*

...У спапялелую ад гора душу байца дыхнула замілаванай, шчаслівай мінуўшчынай яго дзяцінства, шчымлівым бодем па ўсім тым, што перажыта, пакінута і назаўжды ўжо страчана для васямнаццацігадовага юнака. Ён ледзьве ўтрымаў крыўдлівую спазму ў горле і глядзеў, глядзеў услед чародцы родных з маленства птушак, якія прынеслі ў яго пачуцці дзясяткі да болю нясцерпных адчуванняў... І калі ўжо яго зрок ледзьледзь нашчупваў у шэрай засмужанай высі тую рухавую рыску, з неба зляцеў на зямлю другі, распачна-абрывісты гук, поўны трывогі, просьбы і безнадзейнага журботнага клічу:

– Курл!.. Курл!.. Курл!..

Наўздагон за зніклай чарадой, з апошніх сіл перабіраючы крыламі, не дужа высока ляцеў, быццам шкандыбаў у паветраным абшары, адсталы, падбіты журавок. Ад яго амаль чалавечай распачы аж здрыгануўся здзіўлены Глечык, нешта суладнае сваім затоеным пакутам пачуў ён у тым жалобным голасе, і грымаса болю і жалю скрывіла яго круглявы хлапечы твар. А журавель крычаў, кідаў у ветраны прастор дарэмныя гукі трывогі, махаў і махаў аслабелымі крыламі, пяўся наперад сваёй доўгай выгінастай шыяй, але дагнаць чародку не мог...

№ 4. *Я “пражыла(ў)” разам байцамі гэтыя суткі і лічу, што сучасная моладзь не мае права забыцца пра подзвіг франтавікоў. Я не прымаю вайну!*

• **Творчы дыктант.**

Да ліку любімых В. Быкавым эпічных твораў належыць _____. На ўроку мы гаварылі пра герояў аповесці _____. Сюжэт гэтага твора складаецца, па сутнасці, з аднаго эпизоду. Чаму “Жураўліны крык” – гэта аповесць?

Васіль Быкаў сфармуляваў у сваёй аповесці маральна-этычныя нормы, неабходныя чалавеку ў жыцці: (*выберы патрэбнае*) сумленнасць, чалавечнасць, павага да іншых людзей, цяроплівасць, шанаванне гісторыі, мінулага свайго народа.

VI. Падвядзенне вынікаў урока. Выстаўленне і каменціраванне адзнак.

Настаўнік. Праверым, ці дасягнулі мы пастаўленых мэт. (*Прасачыць запісы на дошцы.*) Падлічым, колькі “Снайпераў”, “Яблыкаў” ці “Дрэўцаў” вы атрымалі. Хто хоча павысіць адзнаку, здайце творчыя дыктанты на праверку.

• **Рэфлексія.**

Настаўнік. У мяне на руцэ гадзіннік. Яго падаравалі майму дзядулю ў гонар 60-годдзя Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. Ён ніколі не насіў гэты гадзіннік на руцэ, толькі ў кішэні. Як вы думаеце, чаму? (*Адказы вучняў.*)

Настаўнік здымае з рукі гадзіннік.

А гэта грабенчык маёй бабулі. Яна не ваявала на фронце. Яна пахавала за вайну чацвярых дзяцей, атрымала пахаванку на свайго першага мужа.

Настаўнік вымае з валасоў грабенчык.

Сімвалам чаго з’яўляецца гэты шалік? (*Адказы вучняў.*)

Настаўнік здымае “жалобны” шалік.

Гэта фотаздымак ветэранаў Вялікай Айчыннай вайны з калгаса імя Чарняхоўскага Карэліцкага раёна Гродзенскай вобласці, якія святкавалі 40-годдзе Перамогі. (*Настаўнік дэманструе вучням фотаздымкі.*)

А гэта тыя ж людзі на святкаванні 50-годдзя Перамогі. Чым адрозніваюцца гэтыя фотаздымкі? (*Адказы вучняў.*)

Вайна – гэта калі мужчыны страчаюць здароўе і жыццё, жанчыны хаваюць дзяцей і родных, а потым носяць жалобныя шалікі ўсё жыццё. Вайна – гэта не віртуальная гульня, а праўда жыцця. А гэта рэчы людзей, якіх ужо няма сярод жывых. Ушануем памяць тых, хто загінуў на вайне, хвілінай маўчання.

• **Хвіліна маўчання.**

• **Ліст самаацэнкі (далонь рэфлексіі).**

✓ Вялікі палец. Мне спадабалася...

✓ Указальны палец. Сёння я зразумеў, што...

✓ Сярэдні палец. Мне было цяжка...

✓ Безыменны палец. Я ўсхваляваны, таму што...

✓ Мезены палец (мезенец). Я адкрыў для сябе...

VII. Этап інфармавання пра дамашняе заданне, інструктаж да яго выканання.

Настаўнік дае парады па выкананні дамашняга задання.

1. Прагледзець першую серыю “Жураўліны крык” трохсерыйнага тэлевізійнага фільма рэжысёра Аляксандра Карпава “Доўгія вёрсты вайны” (1975) і адказаць на пытанні:

1) Выканаўцам якой ролі быў сам рэжысёр?

2) Чым адрозніваецца фільм ад аповесці В. Быкава?

3) Чаму рэжысёр фільма зрабіў Аўсеева героем?

4) Якія эмоцыі выклікаў гэты фільм?

2. Пачаць збіраць свой сямейны ваенны архіў.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Пытанні да гульні

5. Якая часціна мовы называецца назоўнікам? (*Назоўнік – гэта часціна мовы, якая абазначае прадмет і адказвае на пытанні “хто?”, “што?”.*)

10. Вызначце сінтаксічную ролю вылучанага слова: Квітней, жыццё, на ўсёй зямлі, як першы летні дзень. (Э. Агняцвет.) (*Вылучанае слова не з’яўляецца членам сказа, таму што гэта зваротак.*)

15. Перакладзіце на беларускую мову рускамоўнае словазлучэнне *добрай ночы*. (*Дабранач.*)

20. Растворыце значэнне фразеалагізма *абое рабое*. (*Абое рабое – аднолькавыя па сваіх якасцях.*)

25. Адзначце пары слоў, у якіх націск служыць для адрознення іх лексічнага значэння: 1) вараны – вараны; 2) спынiцца – спынiцца; 3) парты – парты; 4) дугi – дугi; 5) мазалi – мазалi. (1, 3, 5.)

30. Якія літары ў беларускай мове называюцца дыграфамі? (*Дж і Дз.*)

35. Патлумачце значэнне слова *дойлід*. (*Архітэктар.*)

40. Які фразеалагізм зашыфраваны ў малюнку? (*Зарубiць сабе на носе.*)

45. Падбярыце сінонім да слова *старанны*: *настойлівы*, *дбайна*, *руплівы*, *упарты*, *працавітасць*. (*Руплівы.*)

50. Якім спосабам утворана слова *подпіс*? (*Бясуфіксным спосабам.*)

55. Вызначце назоўнікі мужчынскага роду: *жаль*, *гусь*, *запіс*, *рунь*, *боль*. (*Жаль, запіс, боль.*)

60. Сярод прапанаваных слоў знайдзіце лічэбнікі: *дзясятка*, *падвоiць*, *трое*, *сёмы*, *утрох*, *шэсцьсот*. (*Трое, сёмы, шэсцьсот.*)

65. Які займеннік указвае на тое, што аб’ектам дзеяння служыць сам суб’ект, асоба, прадмет і іншае, пра якія ідзе гаворка? (*Зваротны займеннік СЯБЕ.*)

70. Адзначце фразеалагізмы, якія адпавядаюць прыслоўю: *ерыхонская труба*, *лісам падшыты*, *на ўвесь голас*, *хоць махалам махай*. (*На ўвесь голас, хоць махалам махай.*)

75. Што раней абазначаў лічэбнік *сорак*? [*Лічэбнік сорак спачатку быў назоўнікам і абазначаў “мяшок” (як мерка), які змяшчаў 40 сабаліных або вавёрчыных скурак. Паступова слова “сорак” стала лічэбнікам.*]

80. Адзначце словы, якія з’яўляюцца назвамі страў: *веращачка*, *ядловец*, *камы*, *кайстра*, *наліснікі*. (*Веращачка, камы, наліснікі.*)

85. Што абазначае лацінскі выраз *post scriptum*? (*Post scriptum – пасля напісанага.*)

90. Адзначце словы, якія з’яўляюцца ўстарэлымі: *веча*, *раць*, *кастрыца*, *алебарды*, *бакенбарды*. (*Веча, раць, алебарды.*)

95. У якім горадзе ўстаноўлены помнік літары *Ў* (у нескладовае)? (*У Полацку.*)

100. Як называецца слова ці словазлучэнне, утворанае перастаноўкай літар ці складоў іншага слова: *кот – ток*? (*Анаграма.*)

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Падпісацца на часопіс “Роднае слова” лёгка!

Паважаныя калегі! Дарагія сябры!

Рады паведаміць, што вы можаце аформіць падпіску на часопіс “Роднае слова” на нашым новым сайце па адрасе: www.rod-slova.by у зручны для вас час і зручным спосабам аплаты (з дапамогай банкаўскай карткі або праз банкаўскую сістэму “Расчёт”). Падпісацца можна як на папяровую версію часопіса, так і на яго электронную копію па выгадным кошыце. Пры падпісцы на электронную копію вы зможаце спампаваць часопіс у PDF-фармаце.

1. На сайце www.rod-slova.by выберыце ў меню справа “Аформіць падпіску”.
2. Выберыце патрэбныя нумары ў папяровай версіі або электроннай копіі. Увядзіце сваю кантактную інфармацыю.
3. Выберыце спосаб аплаты: банкаўская картка або “Расчёт” (ЕРІП).
4. Пастаўце птушачку насупраць радка “Я прачытаў і згодны з правіламі Умовы пагаднення” і націсніце кнопку “Пацвярджанне заказу”.

Званіца Міхайлаўскай царквы ў вёсцы Рамель Столінскага раёна.

жары і розныя іншыя перыпетыі лёсу, ацалела яшчэ даволі шмат. Пытанні генезісу і эвалюцыі драўляных званіц закраналіся шматлікімі даследчыкамі храмабудаўніцтва ўсходнеславянскіх народаў канца XIX – пачатку XX ст. Іх асабліва прыцягвалі непараўнальныя па сваёй прыгажосці храмавыя ансамблі са званіцамі Галіцыі, Валыні, Падолля, Лемкаўшчыны, якія кожны з даследчыкаў імкнуўся далучыць да культурна-гістарычнай спадчыны свайго народа. Адпаведная спадчына Беларусі, тагачаснага “Северо-Западного края” Расійскай імперыі, у той час нікога не цікавіла. Навуковая цікавасць да іх праявілася толькі з пачаткам станаўлення айчыннага мастацтвазнаўства (У. Краснянскі, В. Ластоўскі, У. Чантурыя, Т. Хадыка-Габрусь, Ю. Якімовіч, С. Сергачоў, А. Лакотка). Аднак генезіс, а таксама архітэктурныя формы і мастацкі вобраз драўляных званіц даследчыкі разглядалі і сістэматызавалі па-рознаму. М. Красоўскі, які вывучаў храмавыя званіцы Рускай Поўначы і “Малороссии”, а таксама “вобласці Войска Данскога”, класіфікаваў іх па колькасці ярусаў [1]. У. Чантурыя, які першым зрабіў спробу вызначыць адметнасці беларускіх званіц, падзяляў іх па тыпе канструкцыі [2]. Аднак названыя падыходы не мелі храналагічнай асновы і не выяўлялі эвалюцыі архітэктурна-мастацкіх форм.

Выдатны беларускі гісторык і краязнаўца, член Віцебскай вучонай архіўнай камісіі, пазней супрацоўнік Інбелкульту У. Краснянскі лічыў, што эвалюцыя асобна пастаўленых званіц ішла ад прымітыўных слупковых канструкцый, якія паступова ўскладняліся [3]. Але выкарыстанне аднаярусных слупковых званіц залежала, хутчэй, ад эканамічных магчымасцей прыходу ці парафіі. Наяўнасць прымітыўных слупковых званіц зафіксавана, напрыклад, у альбоме Меерберга

пачатку XVII ст. (у Дуброўне) [4] і праз два стагоддзі ў малюнках Д. Струкава 1864 г. (пры цэрквах Святой Ганны ў сяле Крысава Слуцкага павета, Святога Юр’я ў Новым Сяле Бабруйскага павета, у Прылуках Мінскага павета), што сведчыць пра стабільнасць іх розначасавана існавання ў праваслаўных прыходах. Прымітыўныя слупковыя званіцы выкарыстоўваліся і ў грэка-каталіцкім, і ў каталіцкім драўляным храмабудаўніцтве. Інвентар 1796 г. касцёла Унебаўзяцця Дзевы Марыі ў вёсцы Задвоя Баранавіцкага раёна, пабудаванага ў 1697 г., сведчыць: “перад касцёлам званіца аб чатырох слупах, яшчэ моцная, апаркавання добрага вакол няма”. Экспедыцыямі “Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі” ў 1970-я гг. падобныя

аднаярусныя слупковыя званіцы зафіксаваны ў былых уніяцкіх цэрквах у вёсках Лобча Пінскага раёна, Ражкоўка Камянецкага раёна, Стрыгінь Бярозаўскага раёна, Голдава Лідскага раёна, Чудзін Ганцавіцкага раёна і інш.

З іншага боку, сярод гісторыкаў архітэктуры пашырана меркаванне, што драўляныя царкоўныя званіцы як функцыянальна-канструкцыйнае цэлае генетычна паходзяць ад баявых вежаў драўляных крапасных умацаванняў, што яны і ў храмах дадаткова служылі дзорнымі вежамі і выкарыстоўваліся ў абарончых мэтах. Аднак і з гэтай высновай вучоных цалкам цяжка пагадзіцца, бо асобнае размяшчэнне званіцы, наадварот, зніжае фартыфікацыйныя якасці збудавання. Да статкова прыгадаць, што ўсе абарончыя храмы Беларусі мелі баявыя вежы, якія былі шчыльна далучаны да асноўнага аб’ёму ці надбудаваны над ім. Гэта тычыцца і праваслаўных чатырохвежавых цэркваў-крэпасцей, і готыка-рэнесансных касцёлаў, і рэфармацкіх збораў з адной магутнай вежай-вестверкам на галоўным фасадзе.

Пазней, у XVII – XVIII стст., у перыяд сталага і позняга барока, пад уплывам узораў мураванай айчыннай архітэктуры атрымалі пашырэнне каталіцкія і ўніяцкія драўляныя храмы базілікальнай канцэпцыі з двухвежавым галоўным фасадам. Пры гэтым вежы ў іх не мелі ніякага функцыянальнага прызначэння, не былі баявымі ці сігнальнымі, а выконвалі толькі мастацка-кампазіцыйную ролю [5]. У фасадных вежах барочных храмаў рэдка месціліся важкія званы, для якіх звычайна ставілася асобная двух-ці трох’ярусная званіца. Часам у невялікіх вежачках-сігнатурках на касцёлах размяшчаліся малыя званы. Літоўская даследчыца А. Янкявічэне лічыць, што прычынай пашырэння асобна пастаўленых званіц была менавіта вялікая вага

званоў, якая ўяўляла небяспеку для канструкцыі надбудаваных над храмамі вежаў [6].

Мы прапануем уласную мастацтвазнаўчую канцэпцыю паходжання і эвалюцыі асобна пастаўленых айчынных драўляных званоў-вежаў, заснаваную на ўздзеянні на гэты працэс эстэтычнай канцэпцыі стылю барока, што была прыўнесена ў беларускую архітэктурную з Італіі. На нашу думку, названыя званіцы-вежы ў беларускім драўляным дойлідстве з’явіліся прыблізна ў пачатку XVII ст. у сувязі са зменамі архітэктурна-мастацкай канцэпцыі суадносін прасторы і аб’ёмаў у асобным збудаванні і ў ансамблі ў цэлым. Асобнае размяшчэнне званіцы адпавядала новым ансамблевым прынцыпам барока, спрыяла больш шчыльнаму ўзаемадзеянню архітэктурны і асяроддзя, адчуванню прасторава-часавога рытму. На такім узроўні ў іх генезісе можна адзначыць уплыў не толькі мясцовага краснага драўлянага дойлідства, але і мураваных італьянскіх кампаніл. І першай на гэтым шляху была магутная мураваная вежа-кампаніла каля езуіцкага касцёла Божага Цела ў Нясвіжы, першага помніка стылю барока ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе. Пад уплывам згаданага ўзору ў перыяд ранняга барока ў беларускай архітэктурнай адбылася вылучэнне з кампазіцыі храма готыка-рэнесанснага тыпу абарончай вежы-вестверка, што звязана з мэтай займаць у драўляным храме базілікальнай канцэпцыі бязвежавы барочны галоўны фасад нахшталт тагачасных мураваных базілік.

Адзін з самых важных мастацкіх прынцыпаў барока – стварэнне разгорнутага архітэктурна-прасторавога храмавага ансамбля. Асноўным сродкам узбагачэння і развіцця архітэктурнага ансамбля часоў барока з’яўляецца асобнае ад касцёла размяшчэнне званіцы нават пры наяўнасці высокіх вежаў на галоўным фасадзе. Характэрна, што драўляныя званіцы ставіліся побач як з драўлянымі, так і з мураванымі святынямі. Храм заўсёды займаў дамінантнае становішча ў планіровачнай структуры населенага пункта – каля гандлёвай плошчы горада, мястэчка ці сяла. Яго тэрыторыя з невялікімі могілкамі (цмянтар, цвінтар) вылучалася драўлянай ці мураванай агароджай з брамай, якая часам спалучалася са званіцай. Вось фрагменты інвентароў старажытных помнікаў XVII – XVIII стст.: “цмянтар бяровеннямі вакол агароджаны, на ім званіца аб трох кандыгнацях” (касцёл Божа-

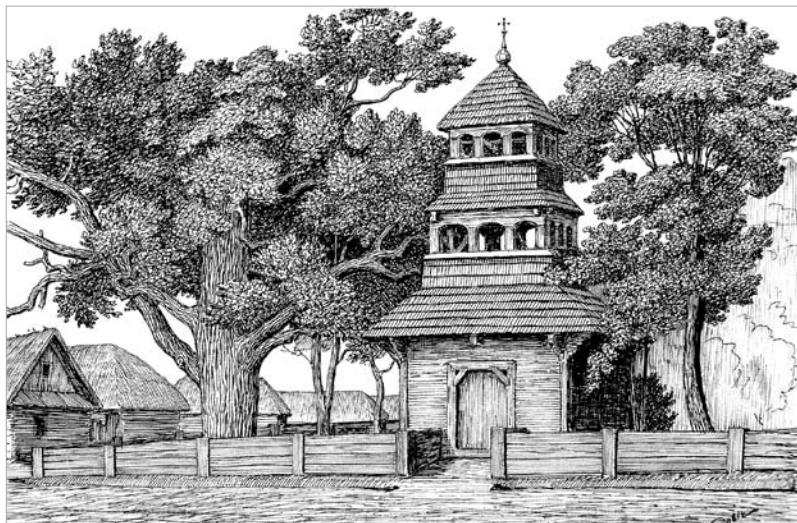

Званіца Троіцкай царквы ў вёсцы Лявонпаль Міёрскага раёна.

га Цела ў Давыд-Гарадку Столінскага раёна, 1649 г.), “званіца, цвінтар у агароджы паваленай” (парафіяльны касцёл у Сталовічах Баранавіцкага раёна, 1796 г.).

Калі разглядаць традыцыйныя архітэктурна-мастацкія характарыстыкі званіц XVII – XX стст., відавочна, што яны творча вар’іруюцца і канструкцыйна, і кампазіцыйна, і рэгіянальна. Для даследавання мы ўзялі больш за 100 помнікаў, вядомых паводле натуральных абследаванняў і архіўных крыніц. Апошнія ўключаюць старажытныя інвентары, мастацкія выявы званіц у творах Н. Орды, Д. Струкава, А. Ромера, Ф. Рушчыца, Я. Драздовіча, фотаздымкі розных гадоў: братоў Балзункевічаў пачатку XX ст., экспедыцыі В. Ластоўскага 1928 г., архіва сектара “Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі” ІМЭФ НАН Беларусі 1970-х гг. і найбольш поўнага сучаснага ілюстраванага збору помнікаў беларускай архітэктурнай “Глобус Беларусі” А. Дыбоўскага [7]. Параўнанне фота- і графічных матэрыялаў розных часоў адлюстроўвае істотныя змены, якія адбыліся ў архітэктурна-мастацкіх вобразах драўляных званіц на працягу XIX – пачатку XXI ст.

Базавыя архітэктурна-канструкцыйныя характарыстыкі беларускіх драўляных званіц як асобнага цэнтральнага вышыннага збудавання, бяспрэчна, запазычаны з традыцыйных прыёмаў узвядзення баявых чацверыковых вежаў драўляных крэпасцей сярэднявечнай Беларусі. Пра гэта сведчыць, напрыклад, “Чарцёж Віцебска 1664 г.”, які паказвае шэраг храмаў горада першай паловы XVII ст. з далучанымі да фасадаў ці размешчанымі над бабінцамі званіцамі. На “Чарцяжы” бачна, што званіца Увядзенскай царквы мела непасрэднае падабенства з краснай Дзвінскай вежай Верхняга замка. Строгі чацвярык

Званіца ў вёсцы Сернікі на Піншчыне. Малюнак Язэпа Драздовіча. 1926 г.

званіцы з крыху нахіленымі сценамі завяршаўся падсябіццем – навеснай канструкцыяй з байніцамі, накрытай пакатым шатром-“каўпаком”. Пры гэтым на тэрыторыі езуіцкага кляштара стаяла невялікая слупковая званічка для чатырох малых званоў, накрытая шатровым дахам.

Для забеспячэння ўстойлівасці асобна пастаўленага вышыннага збудавання найбольш раннія званіцы часам мелі нахіленыя да цэнтры сцены ніжняга чацверыка і навесны верхні ярус, які імітаваў падсябіцце (кансольны выступ верхняй часткі абарончай сцяны ці вежы з байніцамі). Вельмі цікавай з пункту гледжання імітацыі крапаснога збудавання з’яўляецца званіца віцебскай Ільінскай царквы, выява якой адсутнічае на “Чарцяжы”, паколькі яна ўзведзена разам з царквой каля 1746 г. і згарэла адначасова з ёй у 1904 г. Для ансамбля Ільінскай царквы са званіцай, які адлюстраваны на малюнку Д. Струкава 1864 г., характэрна спалучэнне традыцый мясцовага абарончага дойдства з эстэтыкай барока. Магчыма, гэты незвычайны сінтэз і абумовіў доўгачасовае недакладнае датаванне помніка ў навуковым ужытку. Адносна невысокая званіца мела ажно чатыры чацверыковыя ярусы і заканчвалася пакатым шатром-“каўпаком” з галоўкай і крыжам. Ніжні ярус для большай устойлівасці меў моцна нахіленыя да цэнтры сцены. Верхні навясны ярус з трыма арачнымі вокнамі з кожнага боку вобразна імітаваў падсябіцце.

Ніжні ярус званіцы часта, хоць і не заўсёды, служыў уваходнай брамай на тэрыторыю храма – прыём, які таксама генетычна паходзіць з мясцовага крапаснога будаўніцтва. Рысы крапаснога збудавання захавала ўнікальная трох’ярусная званіца пры Міхайлаўскай царкве ў Чэрску Брэсцкага раёна. Яе ніжні і верхні ярусы ўяўляюць сабой традыцыйныя чацверыкі, але навясны другі ярус, вылучаны шырокімі схіламі даху

з шэрагамі арачных праёмаў, якія нагадваюць машыкулі, надае збудаванню ваяўнічы абарончы выгляд.

Для большасці традыцыйных, асобна пастаўленых званіц Беларусі XVII – XVIII стст. характэрны ўстойлівыя агульныя кампазіцыйна-канструкцыйныя архітэктурна-будаўнічыя прыёмы. У архіўных інвентарах неаднаразова адзначаецца, што званіцы ўзводзіліся “на вязанні ў квадрат” (г. зн. гарызантальнымі вянкамі, з квадратным планам) ці “аб чатырох слупах” (каркасныя) альбо былі змяшанага тыпу, з ніжнім зрубавым і слупковым верхнім (ці двума верхнімі) ярусамі, якія звычайна накрываліся

пакатым шатром-“каўпаком” з крыжам. Для беларускага дойдства не ўласцівы званіцы з колькасцю ярусаў большай за тры. Ярусы рытмічна падзяляліся паддашкамі для сцёку вады, абітымі гонтай. Матэрыял пакрыцця дахаў звычайна адзначаецца ў інвентарах: “ля ўвахода званіца, крыта гонтам” (мураваны касцёл бенедыкцінак у Мінску, 1783 г.), “непадалёку званіца драўляная старая, звонку падпёрта, гонтам крыта” (Нясвіж, 1804 г.), “на рагу першай грані парканы званіца драўляная на вязанні ў квадрат... абіта гонтам, трымаецца падпоркамі, мае 2 кандыгнацы” (Нясвіж, інвентар 1688 г. мураванага касцёла Міхаіла Арханёла) і г. д.

Прыблізна 1/10 частка разгледжаных помнікаў дэманструюць аднаярусныя прызматычныя аб’ёмы каркаснай канструкцыі з вузкімі акустычнымі адтулінамі ўверсе, накрытыя невысокім чатырохсхільным шатром. Пад шатром зроблены адкрытыя перакладзіны, на якіх мацуюцца званы. Пераходным кампазіцыйным варыянтам з’яўляюцца двух’ярусныя званіцы, што маюць аднолькавае папярочнае сячэнне абодвух ярусаў. Падобныя званіцы XVIII ст. зафіксаваны пры храмах усіх канфесій у розных рэгіёнах Беларусі, ад Заходняга Палесся да Дзісеншчыны: у вёсках Збірагі, Покры, Чарнаўчыцы Брэсцкага раёна, Здзітава Жабінкаўскага раёна, Валавель Драгічынскага раёна, Давыд-Гарадок Столінскага раёна, Касарычы Слуцкага раёна, Гудагай Астравецкага раёна, Касцяневічы Вілейскага раёна і інш.

Найбольш пашыранымі былі двух’ярусныя званіцы з ніжнім зрубным чацверыком і меншым у папярочным сячэнні верхнім каркасным ярусам, з разнастайна аформленымі акустычнымі праёмамі. Ярусы падзяляліся даволі шырокім паддашкам. Са 100 даследаваных намі помнікаў да гэтага тыпу адносяцца 44: званіцы ў вёсках Грыцкавічы Круппскага раёна, Бездзеж,

Дзеткавічы Драгічынскага раёна, Дзівін, Лелікава Кобрынскага раёна, Шарашова Пружанскага раёна, Лявонпаль Міёрскага раёна, Дуды Іўеўскага раёна, Багданава Валожынскага раёна, Вялец Глыбоцкага раёна, Троіцкай царквы на Пескаваціку ў Віцебску, Богаяўленскага Куцеінскага манастыра ў Оршы і інш.

Найбольш шыкоўныя драўляныя званіцы перыяду барока звычайна складаліся з трох ярусаў чацверыкоў. Згодна з мастацкімі сродкамі віленскага барока, з мэтай стварэння ілюзіяністычных эфектаў, памеры ярусаў выразна скарачаліся ўгору, што зракава рабіла вежу званіцы больш высокай і стройнай. Верхнія ярусы звычайна афармляліся шэрагамі скразных праёмаў, якія імітавалі ажурныя арачныя галерэі-падсені. Мясцовая назва “падсені” акцэнтуюе той маляўнічы святлоценьявы эфект, што стваралі арачныя галерэі ў мастацкім вобразе збудаванняў. Малюнак арачных праёмаў дасягаўся пераважна з дапамогай фігурна габляваных вуглавых падкосаў: званіцы ў вёсках Багданава Валожынскага раёна, Сінкевічы Лунінецкага раёна, Мядзведзічы Ляхавіцкага раёна. Іншым спосабам стварэння падсеняў на верхніх ярусах званіц было вырэзванне арачных перамычак у шырокай дошцы-падзорыне над праёмамі. Гэты прыём зафіксаваны В. Ластоўскім у шэрагу званіц былой Бабруйскай акругі ў вёсках Толы, Ворсічы, Шыпілавічы каля Любані, мястэчку Урэчча, пры Увакскрэсенскай царкве ў Слуцку [8], але сустракаецца і ў іншых месцах, напрыклад у званіцах пры касцёлах у вёсках Валеўка Навагрудскага раёна, Муравана Ашмянка Астравецкага раёна. Часам падзорыны ўпрыгожваліся рамбічнымі, круглымі ці авальнымі акустычнымі праёмамі. У шэрагу помнікаў пралёты паміж слупамі каркаса ўмацаваны перакрываваемымі дыяганальнымі і рамбічнымі падкосамі, якія павялічвалі прасторавую жорсткасць канструкцыі і стваралі арнаментальны дэкор.

Ніжняю частку скразнога яруса званіц звычайна закрываў глухі парапет альбо балюстрада з разьбянымі балясамі ці перакрываваемымі падкосамі. Іншы раз шырокі гонтавы прычоллак пластычна пераходзіў на парапет верхняга яруса з дапамогай “кажухавання”, г. зн. абшыўкі вертыкальнай сценкі парапета гонтай: званіцы Прачысценскай і Варварынскай цэркваў у Слуцку, Серніках на Піншчыне. Відавочна, што гэты даволі рэдкі ў нас прыём – вынік уплыву на будаўніцтва Беларускага Палесся ўкраінскіх узораў, дзе ён быў шырока распаўсюджаны [9].

Стылявой і канструкцыйнай характарыстыкай традыцыйных званіц з’яўляецца наяўнасць

Званіца Міхайлаўскай царквы ў вёсцы Чэрск Брэсцкага раёна.

і тып шалёўкі. У часы барока для званіц рознай канструкцыі найбольш уласцівай была вертыкальная шалёўка пілаванымі дошкамі (“тарціцамі”) з нашчыльнікамі, відаць, з эстэтычных патрабаванняў ансамблевага адзінства з храмам. Аднак ніжні зрубны чацвярык званіцы не заўсёды быў ашаляваны, нават у дастаткова рэпрэзентатывных помніках: званіцы касцёлаў Святога Юр’я ў Янаве Сакольскім (малюнак Н. Орды) і Святога Андрэя ў Кабыльніку (малюнак А. Ромера), уніяцкай царквы ў Серніках (малюнак Я. Драздовіча). Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай пад уплывам эстэтыкі рускага класіцызму атрымала пашырэнне гарызантальная шалёўка драўляных цэркваў і званіц, часам з вертыкальнай цокальнай панэллю і з выкарыстаннем у дэкоры вуглавых пілястраў і прафіляваных ліштваў.

Для формаўтварэння верху беларускіх званіц найбольш старажытнымі і традыцыйнымі з’яўляюцца пакатыя чатырохсхільныя шатры з вышыняй, роўнай палове дыяганалі плана (“каўпакі”), увенчаныя крыжам, замацаваным на стрыжні ці “хрыстовым яблыку” (невялікім акруглым падмурку). Акрамя аскетычнага традыцыйнага шатра-“каўпака”, у версе барочных званіц выкарыстоўваліся пластычныя прагібы і заломы, васьмерыкі і шасцерыкі “сармацкага” тыпу, шмат’ярусныя гранёныя галоўкі-“банькі”.

Будаўніцтва па-мастацку дасканалай званіцы вымагала немалых сродкаў. Трох’ярусная зрубна-каркасная званіца, “з купалком на версе”, пры касцёле Святога Антонія ў вёсцы Хажова Маладзечанскага раёна, паводле інвентара, узведзена на грошы ваяводы трокскага Тадэвуша Агінскага “пры дапамозе людской”. Значную, калі не большую, матэрыяльную і духоўную каштоўнасць уяўлялі ўласна званы, ахвяраванне якіх звычайна адзначалася мемарыяльнымі надпісамі. На трох’яруснай званіцы Узнясенскай царк-

Званіца Петрапаўлаўскай царквы ў вёсцы Шарашова Пружанскага раёна.

вы ў вёсцы Моладава Іванаўскага раёна, прыбудаваў да храма ў XIX ст., знаходзіцца званіца, адліты ў Коўне ў 1583 г. на сродкі Сымона Войны, кашталяна мсціслаўскага, уладальніка моладаўскага маёнтка. Званіца аздоблена гербам роду Войнаў з выявай трох труб, трох рэк і пяціканцовай зоркі, які суправаджаюць шэсць надпісаў на старабеларускай мове, чаканеных лацінкай. Тэксты распавядаюць пра жыццё бацькі ахвяравальніка і гісторыю стварэння звона. Гэты каштоўны артэфакт выяўлены, вывучаны і выратаваны экспедыцыяй сектара “Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі” пад кіраўніцтвам Э. Вецер і Ю. Хадзкі ў 1970 г. [10]. Доўгі час ён знаходзіўся ў Музеі старажытнабеларускай культуры НАН Беларусі, пасля адраджэння царквы вернуты вернікам.

Далучэнне беларускіх зямель да Расійскай імперыі ў канцы XVIII ст., змена канфесійных арыенціраў, скасаванне ўніяцкай царквы ў 1839 г. прывялі да карэнных змен у традыцыях будаўніцтва не толькі храмаў, але і званіц. Уплывам класіцызму, а пазней псеўдарускага стылю тлумачыцца пашырэнне ў верхніх ярусах званіц формы актагона (правільнага васьмігранніка), замена строгай пірамідальнай формы шатра-“каўпака” самкнёным купалам альбо псеўдарускім вастраверхім шатром, а таксама замена сціпрых штыбераў з крыжамі і гранёных фігурных “банек” ампірнымі спічкамі ці цыбулістымі галоўкамі. Для стварэння характэрнай для рускай царкоўнай архітэктуры чатырохчасткавай структуры храма (з трапезнай) званіцы пераносілі са свайго месца і ставілі ўшчыльную да былой уніяцкай царк-

вы, каб надаць ёй “істинно русский” выгляд. На працягу XIX ст. да царкваў прыбудоўваліся раней асобна пастаўленыя званіцы: у вёсках Рамель і Гарадная Столінскага раёна, Валеўка Навагрудскага раёна, Порплішча Докшыцкага раёна, Дарапеевічы, Олтуш, Хаціслаў Маларыцкага раёна, Маціевічы і Сцяпанкі Жабінкаўскага раёна, Нова-Папіна Драгічынскага раёна, Покры і Дубок Брэсцкага раёна, Дружылавічы Іванаўскага раёна, Агароднікі, Гарадзішча і Паніквы Камянецкага раёна, Кажан-Гарадок Лунінецкага раёна, Ільінскай царквы ў Ельску, Міхайлаўскай у Слуцку і шмат іншых.

У наш час, пасля адраджэння рэлігійнага жыцця розных канфесій, нібыта з добрымі намерамі, над архітэктурай традыцыйных званіц Беларусі зноў ажыццяўляюцца валонтарысцкія эксперыменты, якія ніякім чынам не з’яўляюцца рэстаўрацыяй ці нават далікатным рамонтам. Раней скразныя ярусы наглуха зашываюцца сайдзінгам, акустычныя праёмы зашкляюцца, гонта паўсюдна заменена на бляху ці шыфер, аўтэнтчныя натуральнага колеру драўляныя канструкцыі расфарбоўваюцца, традыцыйныя формы мяняюцца на псеўдарускія вастраверхія шатры з цыбулістымі галоўкамі і г. д. Усё гэта кардынальна мяняе выпрацаваны пакаленнямі майстроў-дойлідаў мастацкі вобраз помнікаў і дэфармуе эстэтычны густ нацыі.

Спіс літаратуры

1. Красовский, М. В. Курсъ истории русской архитектуры / М. В. Красовский. – Петроград : Товарищество Р. Голике и А. Вильбогъ, 1916. – Ч. 1 : Деревянное зодчество. – С. 413 – 420.
2. Чантурия, В. А. История архитектуры Белоруссии / В. А. Чантурия. – Минск : Высш. шк., 1969. – С. 135 – 139.
3. Краснянскі, В. “Чарчэж” места Віцебску 1664 г. як дакументальны помнік да гісторыі беларускага драўлянага будаўніцтва / В. Краснянскі // Запіскі аддзела гуманітарных навук Інбелкульту. – Т. 1, кн. 1. – Сш. 1. – Менск, 1928. – С. 39 – 93.
4. Альбом Мейерберга. Виды и бытовые картины России XVII века : Объяснительная примечания к рисункам. – СПб. : Тип. А. С. Суворина. 1903. – С. 114.
5. Хадзика, Т. В. Аналіз станаўлення стылю барока ў манументальным драўляным дойлідстве Беларусі XVII ст. / Т. В. Хадзика // Весті акадэміі Навук БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1974. – № 1. – С. 95 – 103.
6. Jankevichienė, A. Lietuvos medines baznycios, koplycios ir varpinės / A. Jankevichienė. – Vilnius dailes akademijos leidykla, 2007. – S. 280 – 311.
7. Глобус Беларусі [Электронны рэсурс] / праект Андрэя Дыбоўскага. – Рэжым доступу : www.globus.tut.by.
8. Лічбавы архіў Музея старажытнабеларускай культуры ІМЭФ НАНБ.
9. Тарас, Я. Украінска сакральна дрэваўна архітэктура / Я. Тарас. – Львів : Інститут народознавства НАН Украіны, 2006. – С. 210.
10. Вецер, Э. Мастацкага рамяства помнік / Э. Вецер // Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі : Брэсцкая вобласць. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – Т. 1. – С. 282.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Эміль Жан Арас Вернэ.
Княгіня Леаніла Сайн-Вітгенштэйн-Сайн на кані. 1837 г.

маленькая дзяўчынка сядзіць на руках прыгожай нянькі ў рускім какашніку і сарафане. Гэтыя партрэты можна лічыць правобразамі ўсіх астатніх прац, на якіх паказаны дзеці Вітгенштэйнаў.

Пасля таго як у 1887 г. бяздзетным памёр князь Пётр, асноўная частка спадчыны перайшла да яго старэйшай сястры Марыі, жонкі князя Хлодвіга Гагенлоэ. З гэтай прычыны партрэты дзяцей Льва Пятровіча ад першага шлюбу сталі часткай калекцыі нямецкага роду Гагенлоэ. Партрэты дзяцей ад другога шлюбу з часам апынуліся ў валоданні нашчадкаў Аляксандра Вітгенштэйна і Антуанеты Кіджы. У гэтым артыкуле мы прааналізуем дзіцячыя партрэты Пятра і Марыі, якія сталі ўладальнікамі Мірскага замка, што перайшоў да іх ад маці.

Вядома, што Пётр нарадзіўся ў Фларэнцыі, а Марыя – у Санкт-Пецярбургу. Калі памерла маці, дзяўчынец было тры гады, а яе брату – крыху больш за год. Іх першыя дзіцячыя партрэты паходзяць з Італіі, дзе Леў Пятровіч актыўна знаёміўся з мясцовымі мастакамі. Вельмі хутка ён ажаніўся другі раз, і ў дзяцей

з’явілася маладзенькая мачаха, якая лічылася адной з самых прыгожых жанчын таго часу. Маленькая Марыя не магла канкурыраваць з ёй, заставалася ў яе цені. У сталым узросце Марыя Львоўна мела вельмі цяжкі характар, не любіла сантыментаў і даволі сурова абыходзілася са сваімі дзецьмі, што можна патлумачыць абставінамі яе дзяцінства. Леаніла Іванаўна перажыла і пасынка, і падчырыцу, чые дзеці вельмі добра да яе ставіліся. На сямейных партрэтах княгіня была цэнтрам кампазіцыі, яе асноўнай гераіняй.

Доўгі час была вядома толькі адна жывапісная выява Марыі і Пятра ў дзяцінстве – карціна “Княгіня Леаніла Сайн-Вітгенштэйн-Сайн на кані” (1837) Э. Ж. А. Вернэ (1789 – 1863), дзе ёсць усе члены сям’і. Гэты партрэт згадвала ў мемуарах А. Смірнова-Расэт: “Муханаў яе [Леанілу] не цяпеў, гаварыў, што Вернэ піша яе партрэты і пешшу, і ўладальніцай замка з сокалам на руцэ, і лежачы, і седзячы, і ў чорным з чырвоным, і ў белым як вьсталку, і ўсё па 20 тыс. франкаў” [10, с. 319]. Дзеці відавочна не былі галоўнымі героямі гэтага твора, дзе дамінавала іх прыгажуня-мачаха. Марыя стаіць на балконе побач з нянькай і малодшым братам Фёдарам. Пётр у касцюме рэнесанснага пажыцця побач з канём. Перад глядачом разгортваецца сцена сустрэчы Леанілы, якая вяртаецца з палявання ці прагулкі. Нават постаць яе мужа знаходзіцца ў цені. Вобразы Пятра і Марыі не распрацаваны, дзяцей цяжка пазнаць, суаднесці з іншымі выявамі.

Доўгі час гэтая карціна захоўвалася ў Веркаўскім палацы пад Вільняй – галоўным маёнтку роду Вітгенштэйнаў на тэрыторыі заходніх губерняў Расійскай імперыі. На фотаздымках XIX ст. і акварэлі В. Садоўнікава мы бачым твор Э. Ж. А. Вернэ на сцяне Рыцарскай (Белай) залы палаца. З яго віленскі мастак К. Русецкі зрабіў невялікую копію, што захоўваецца цяпер у Нацыянальным мастацкім музеі Літвы. Друк з гэтай копіі быў выкарыстаны пры стварэнні экспазіцыі залы Вітгенштэйнаў у музеі «Замкавы комплекс “Мір”». Лёс арыгінала на той момант быў не вядомы.

Навуковыя даследаванні спадчыны Вітгенштэйнаў прывялі нас у палацы Шылінгсфюрст і Сайн у Германіі, у кожным з якіх ёсць апісанае палатно Вернэ. Працы цалкам ідэнтычныя, і кожны з уладальнікаў лічыць сваю карціну арыгіналам. На нашу думку, арыгінал усё ж знаходзіцца ў Сайнскім палацы, дзе мог апынуцца пасля смерці Льва Пятровіча ў 1866 г. Княгіня Леаніла, хутчэй за ўсё, забрала арыгінал сабе, а з цягам часу ён перайшоў да яе нашчадкаў. Князь Пётр мог загадаць для Рыцарскай залы добрую

копію, якая натуральным шляхам магла трапіць у Шылінгсфюрст.

Пасля таго як мы надрукавалі апісанне нашых знаходак у Шылінгсфюрсце, знайшлася яшчэ адна копія гэтага твора, што захоўваецца ў фондах Карціннай галерэі Смаленскага дзяржаўнага музея-запаведніка. Аўтарам гэтай працы, вельмі вялікай па памеры, аднак недасканалай па выкананні, мог быць віленскі мастак Іосіф Багдановіч [8, с. 51 – 61]. Копія зроблена рукой аматара, пра яе існаванне доўга не было вядома. Стан палатна такі дрэнны, што на ім не захаваліся некаторыя фігуры. Супрацоўнікі музея да нашай публікацыі не маглі ідэнтыфікаваць карціну.

Храналагічна самым першым творам у іканаграфіі Пятра і Марыі з'яўляецца графічны партрэт Пятра Вітгенштэйна, выяўлены намі ў Шылінгсфюрсце 20 лютага 2015 г. пры вывучэнні збору фотаздымкаў і гравюр роду Гагенлоэ. Гэты малюнак сангінай і пастэллю, падпісаны "Oreste Kiprenskoy 1831", не быў вядомы спецыялістам, ніколі не выстаўляўся і не друкаваўся. Стан малюнка вельмі добры, улічваючы, што, калі ён сапраўдны, яго ўзрост можа складаць 186 гадоў.

Малюнак уяўляе сабой аркуш паперы светла-карычневага колеру памерам 35,5 × 35,5 см. У светлым коле дыяметрам 34,5 см выяўлены хлопчык, які сядзіць на пышной падушцы. Ён апрануты ў белую кашулю з рукаўчыкамі-ліхтарыкамі. Па традыцыі таго часу, у гэтым узросце хлопчыкаў і дзяўчынак апраналі амаль аднолькава. Дзіця здымае з правай нагі яркую шкарпэтку ў блакітна-жоўтую палоску і нібы адарвалася на імгненне ад свайго занятку, каб паглядзець на мастака. Напэўна, партрэт графа Пятра Вітгенштэйна прызначаўся для вузкага кола блізкіх людзей. Мы ўпэўнены, што калі б малюнак выстаўляўся, то не пазбег бы ўвагі мастацтвазнаўцаў: творчасці А. Кіпрэнскага прысвечаны дзясяткі манаграфій, сотні артыкулаў. Згадкі пра гэты твор у іх няма.

Звестак пра сувязі сям'і Вітгенштэйнаў з мастаком вельмі мала. Ні адзін з яго біёграфіаў ніколі не пісаў пра тое, што ён маляваў кагосьці з гэтай сям'і. Адзіная выяўленая намі згадка графа Л. Вітгенштэйна ёсць у перапісцы А. Кіпрэнскага з графам В. Мусіным-Пушкіным-Брусам ад 25 студзеня 1835 г. Тон гэтага ліста сведчыць пра не вельмі блізкае знаёмства паміж імі, аднак у іх было шмат агульных знаёмых, у тым ліку А. Пушкін, чый партрэт у 1827 г. маляваў А. Кіпрэнскі.

У 1828 – 1836 гг. ён жыў у Італіі: з восені 1828 г. да сярэдзіны красавіка 1832 г. [3, с. 303] знаходзіўся ў Неапалі, часам выязджаючы ў Рым

Арэст Кіпрэнскі (?). Партрэт графа Пятра Вітгенштэйна ў маленстве. 1831 г. Збор музея «Замкавы комплекс "Мір"».

і Фларэнцыю. У пачатку 1830-х гг. сям'я Вітгенштэйнаў вандравала па Еўропе, у Фларэнцыі 10 мая 1831 г. з'явіўся на свет Пётр. Недзе ў адным з гэтых трох гарадоў і адбылася сустрэча А. Кіпрэнскага з Вітгенштэйнамі, падчас якой быў створаны партрэт маленькага хлопчыка. Дакладнае месца знаходжання і мастака, і сям'і Вітгенштэйнаў у канцы 1831 г. пакуль што высветліць не атрымалася. Аднак гэта магчыма, калі даследаваць перапіску, якая нам пакуль не даступна.

Цяжкае матэрыяльнае становішча прымусіла мастака звяртацца па дапамогу да сяброў і зможных апекуноў, выконваць розныя заказы. Цалкам дапушчальна, што малюнак з маленькім графам Пятром быў толькі адной з магчымасцей крыху зарабіць. Аднак часцей за ўсё мастак выконваў такія графічныя партрэты людзей, якія яму падабаліся асабіста, а не на заказ.

Майстэрства А. Кіпрэнскага ў гэтым малюнку праявілася ў поўнай меры. Для яго не было важным, што хлопчык – нашчадак слаўнага роду і радзівілаўскага багацця. Перад намі проста дзіця, якое вывучае свет. Мастак не толькі ўмела пранікаў у дзіцячую псіхалогію, яго партрэты нясуць на сабе адлюстраванне той атмасферы, якая панавала вакол галоўнага героя. І гэтае разуменне кантэксту партрэта дазваляе зазірнуць за яго рамкі.

Твор А. Кіпрэнскага не меў назвы, у спісах калекцый не згадваўся. Прааналізаваўшы дзіцячыя партрэты, створаныя мастаком, мы прыйшлі да высновы, што малюнак можна назваць "Партрэт графа Пятра Вітгенштэйна ў маленстве".

Карл Брулоў. Дзеці Вітгенштэйна з нянькай-італьянкай, якія купаюцца ў лясным вадаёме. 1832 г.
Прыватны збор.

Сапраўднасць малюнка першапачаткова не выклікала ў нас сумненняў. Гісторыя яго бытавання вельмі простая: твор перадаваўся ў спадчыну. У 2016 г. музей «Замкавы комплекс «Мір»» дамовіўся з уладальнікам пра яго набыццё. З мэтай ацэнкі музей замовіў незалежную экспертызу малюнка ў Лабараторыі тэхналагічнай экспертызы «Арткансалтынг» у Маскве [11, с. 1 – 8]. Высветлілася, што папера такой якасці і спосабу тэхналагічнай вытворчасці пачала выкарыстоўвацца толькі ў 1860-я гг. З улікам таго, што А. Кіпрэнскі памёр у Італіі ў 1836 г., такі вынік экспертызы можа сведчыць пра тое, што перад намі копія. Музей набыў гэты твор, і цяпер магчыма яго больш глыбокае даследаванне.

Самым значным партрэтам Марыі і Пятра ў дзяцінстве з’яўляецца карціна «Дзеці Вітгенштэйна з нянькай-італьянкай, якія купаюцца ў лясным вадаёме» Карла Брулова, выяўленая намі ў палацы Шылінгсфюрст [7, с. 136 – 139]. Наша меркаванне пра аўтарства ў 2013 г. пацвердзіў супрацоўнік Рускага музея Г. Галдоўскі. На жаль, вызначэнне высокага статусу аўтара падштурхнула ўладальніка да продажу твора невядомаму калекцыянеру з Расіі ў 2015 г. Невядома, ці будзе гэтае палатно выстаўляцца, ці зноў знікне з поля зроку спецыялістаў і аматараў творчасці К. Брулова.

На першым плане карціны – трохгадовая Марыя, якая асцярожна ўваходзіць у ваду ручая. Вялікія блакітныя вочы дзяўчынкі глядзяць на нас строга і ўважліва. Яе аднагадовы брат сядзіць аголеным у празрыстай вадзе, яго твар

таксама сур’ёзны. Хлопчык значна менш баіцца вады, як гэта часта бывае з зусім маленькімі дзецьмі. Гэты твар будзе пазнавацца і на яго больш позніх партрэтах, нават у сталыя гады. Нагадвае ён і партрэт пэндзля А. Кіпрэнскага, створаны недзе на паўгода раней. Маленькі Пётр вельмі падобны тут на дзіцячы партрэт сваёй маці.

Маладая італьянка знаходзіцца за спінамі дзяцей, на беразе вадаёма. Яна ўжо распранула іх і дазволіла пайсці ў ваду, а сама пачала здымаць карункавыя пранізліва-белыя панчохі. Кідаецца ў вочы пільная ўвага нянькі да дзяцей, яе ніяк нельга абвінаваціць у бестурботнасці. Жанчына сядзіць так блізка да вады, што, калі нехта з малых паслізнецца, яна паспее падхапіць іх моцнай рукой.

Навакольны пейзаж падказвае нам час напісання карціны. На беразе ручая, дзе купаюцца дзеці, квітнеюць чырвоныя макі, якія ў Італіі пышна распускаюцца ў маі, пакрываючы яркім дываном абочыны дарог і пагоркі. Калі мастак не дадаў макі самавольна, каб упрыгожыць карціну чыстым чырвоным колерам, які ён вельмі любіў, то можна лічыць, што менавіта ў маі 1832 г. ён пісаў гэты твор на пленэры. У гэты час графу Пятру якраз споўніўся год. Г. Галдоўскі выказаў меркаванне, што праца над палатном магла пачацца ў Рыме ў сакавіку – красавіку 1832 г. і была скончана ў маі [2, с. 48].

«Дзеці Вітгенштэйна...» адносяцца да партрэтаў К. Брулова, задуманых як жанравая сцэна. І хоць савецкія спецыялісты [1, с. 94 – 97] не

знаходзілі ў ім душэўнага стаўлення аўтара да партрэтаваных, неабходна прызнаць цудоўнае майстэрства мастака, багаты каларыт, гарманічную кампазіцыю. Геній мастака прасочваецца і ў яго дары прадбачання. Сваім творам ён змог перадаць адчуванне сіроцтва, якім вее ад гэтай сцэны. Сіроцтва, што насоўваецца на маленькіх герояў карціны, перадаюць і іх не па-дзіцячы сур'езныя твары, і сама прысутнасць нянькі на гэтым палатне. К. Брулоў напісаў мноства партрэтаў маці з дзецьмі, што адлюстроўваюць шчасце і дабрабыт. Але тут нянька падкрэслівае адсутнасць хворага маці, якой не стане праз некалькі месяцаў пасля напісання карціны. На нашу думку, “Дзеці Вітгенштэйна...” – самы значны твор у багатай іканаграфіі дзіцячых партрэтаў Пятра і Марыі Вітгенштэйнаў.

Асобнага партрэта Марыі ў дзіцячым узросце выявіць не ўдалося – на палотнах яна заўсёды з братам ці іншымі родзічамі. Аднак у Эстонскім мастацкім музеі захоўваецца копія галоўкі Марыі з карціны К. Брулова (палатно, алей, 53,5 × 44 см), зробленая Ф. Молерам, які ў 1837 – 1838 гг. быў студэнтам К. Брулова ў Акадэміі мастацтваў [5, с. 65 – 71].

“Партрэт Марыі і Пятра, якія пускаюць мыльныя бурбалкі” напісаны ў 1836 г. У спісе карцін калекцыі Л. Вітгенштэйна за 1838 г. ён значыцца пад № 55 як “Portrait de Marie et Pierre faisant des bulles de savon” (par Begas) [12]. Мы без цяжкасцей пазнаём у гэтым апісанні карціну, што вісіць у Шылінгсфюрсе. У ніжнім правым куце надпіс “Begas / 1836”. Хутчэй за ўсё, размова ідзе пра Карла Ёзафа Бегаса (1794 – 1854), які працаваў у Берліне і Патсдаме і з цягам часу атрымаў статус прыдворнага мастака. Звестак пра тое, што ён працаваў у Расіі, няма, аднак пасля другога шлюбу Леў Пятровіч з дзецьмі доўгі час жыў у Германіі. Улічваючы, што ў яго калекцыі ў 1838 г. было некалькі прац К. Бегаса, зносіны з мастаком павінны былі быць працяглымі.

На невялікай па памеры карціне мы бачым хлопчыка і дзяўчынку, якія сядзяць на сходах або невялікім пастаменце (магчыма, фантана). На гэтай карціне графіні Марыі павінна быць 7 гадоў, Пятру – 5. Яны пускаюць мыльныя бурбалкі, і гэты занятак цалкам адпавядае іх узросту. Дзеці так старанна прычасаны і апрануты, што выглядаюць крыху тэатральна. Брат і сястра на гэтым палатне вельмі падобныя адно да аднаго, выглядаюць ціхамірнымі. Такімі, якімі па меркаванні мастака і павінны быць дзеці ў гэтым узросце – бесклапотнымі і шчаслівымі. Мы не бачым у гэтай карціне глыбокага псіхалагізму К. Брулова, які так філігранна перадаў дух сіроцтва, што вітаў вакол маленькіх брата і сястры. Але і сітуацыя ў сям’і была ўжо іншай, у

Карл Бегас. Партрэт Марыі і Пятра, якія пускаюць мыльныя бурбалкі. 1836 г. Калекцыя князя К. Гагенлоэ (палац Шылінгсфюрст, Германія).

бацькі з’явілася маладая жонка, якая імкнулася замяніць ім маці.

Прасвет у гушчары парку адкрывае глядачу далёкую перспектыву з высокай вастраверхай вежай касцёла – тыповы для Германіі пейзаж. Карціна падаецца нам цікавай толькі як старонка сямейнага летапісу, а не як твор мастацтва. Гэты партрэт можна бачыць на выяве В. Садоўнікава, які зрабіў шмат малюнкаў з інтэр’ераў Веркаўскага палаца. Карціна К. Бегаса вісела ў маленькім кабінце Леанілы Іванаўны на другім паверсе [13, с. 14].

Мастаку В. Садоўнікава належаць невялікія сцэнкі з жыцця сям’і Вітгенштэйнаў у Верках. У “Партрэце сям’і святлейшага князя Л. П. Вітгенштэйна ў аранжарэі палаца ў маёнтку Веркі” паказаны Леў Пятровіч з жонкай і іх агульнымі дзецьмі. Дзеці ад першага шлюбу стаяць з іншага боку ад гэтай групы. Сама кампазіцыя твора падкрэслівае пэўную адасобленасць Марыі і Пятра ў сям’і. Фігуры не прапрацаваны, пазнаць у іх членаў сям’і можна толькі ведаючы ўзrost [9, с. 73]. Хоць гэтая праца В. Садоўнікава, што захоўваецца ў фондах Дзяржаўнага музея А. С. Пушкіна (Масква), не вельмі ўзбагачае іканаграфію Пятра і Марыі, аднак яна з’яўляецца гістарычнай крыніцай.

Падчас візіту ў Сайнскі палац князя Аляксандра Вітгенштэйна намі быў выяўлены яшчэ адзін, вельмі рэдкі варыянт дзіцячага партрэта

Бранзалет княгіні Леанілы Вітгенштэйн з партрэтамі дзяцей. Збор князя А. Вітгенштэйна ў Сайнскім палацы.

та – на бранзалете, які належаў Леаніле Іванаўне Вітгенштэйн. Бранзалет складаецца з трох авальных мініячур з выявамі твараў Марыі, Пятра і Фёдара. Нам падаецца, што адсутнасць іншых дзяцей сведчыць пра тое, што бранзалет быў створаны паміж 1836 і 1839 гг., да нараджэння наступнага па чарзе дзіцяці – Антуанеты. Акрамя таго, што гэты партрэт можна лічыць вельмі рэдкім творам ювелірнага мастацтва, ён дазваляе зрабіць пэўныя высновы пра адносінны, якія склаліся паміж мачахай і дзецьмі Льва Пятровіча ад першага шлюбу. Відавочна, што яна клапацілася пра іх, успрымала нароўні са сваімі дзецьмі, прынамсі ў першыя гады замужжа.

Аўтар гравюры “Дзеці сям’і Сайн-Вітгенштэйн”, створанай у 1843 г., невядомы. На ёй адлюстраваны Марыя, Пётр, Фёдар, Антуанета і Людвіг Вітгенштэйны. Фотаздымак з гравюры, зроблены ў 1860-я гг., належаў нашчадкам Антуанеты Кіджы (цяпер музей палаца Кіджы). Дзеці, вельмі падобныя паміж сабой, чаго на самай справе не было, выглядаюць з акна [13, с. 57]. Гравюра са збору сям’і Кіджы выяўляе ідылічную карцінку братняй і сястрынскай любові, апекі і падтрымкі.

Марыя і Пётр Вітгенштэйны сябравалі ўсе жыццё, нягледзячы на тое, што ім часта даводзілася разлучацца на доўгі час. Марыя перажыла малодшага брата на 11 гадоў, атрымала ад яго ў спадчыну больш за сто маэнткаў, паляўнічыя ўгоддзі, палацы, творы мастацтва. Часткай гэтай спадчыны сталі і дзіцячыя партрэты, на якіх была яна сама. Найчасцей гэта жанравыя сцэнікі з удзелам некалькіх членаў сям’і, што дазваляе не толькі ўявіць знешні выгляд дзяцей, але і даведацца пра тое, як яны бавілі вольны час, якія ўзаемаадносінны паміж імі існавалі. Да нашых дзён дайшоў адзін дзіцячы партрэт Пятра, магчыма, створаны А. Кіпрэнскім, і адзін партрэт Марыі, пэндзля Ф. Молера. На двух

палотнах яны адлюстраваны разам, яшчэ на дзвюх працах дзеці выяўлены разам з бацькам, мачахай і іх агульнымі дзецьмі. Такім чынам, дзіцячая іканаграфія Пятра і Марыі Вітгенштэйнаў складае шэсць прац. Верагодна, такіх твораў было значна больш. Калекцыя знаходзіцца сёння ў розных прыватных і дзяржаўных музеях: партрэт Пятра ў маленстве пэндзля А. Кіпрэнскага (?) захоўваецца ў фондах музея «Замкавы комплекс “Мір”», копія галоўкі Марыі з карціны К. Брулова – у Таліне, адна з копій карціны А. Вернэ – у Смаленску. Астатнія творы і іх копіі па-ранейшаму застаюцца ў прыватных калекцыях нашчадкаў роду Вітгенштэйнаў, яны маюць вялікае мастацкае значэнне і з’яўляюцца летапісам дзяцінства ўладальнікаў Мірскага замка.

Спіс літаратуры

1. **Ацаркина, Э. Н.** К. П. Брюллов / Э. Н. Ацаркина. – М. : Искусство, 1963. – 536 с.
2. **Карл Брюллов. Из частных коллекций Москвы и Санкт-Петербурга** / сост. Г. Голдовский. – Вып. № 386. – СПб. : Palace Editions, 2013. – 112 с.
3. **Зименко, В. М.** Орест Адамович Кипренский (1782 – 1836) / В. М. Зименко. – М. : Искусство, 1988. – 351 с.
4. **Краско, А. В.** Забытый герой войны 1812 года генерал-фельдмаршал П. Х. Витгенштейн / А. В. Краско. – М. : Центрполиграф, 2012. – 347 с.
5. **Маркина, Л.** “Художник с блестящим талантом и хорошими средствами...” К 200-летию со дня рождения живописца Ф. А. Моллера / Л. Маркина // Третьяковская галерея. – 2012. – № 4. – С. 65 – 71.
6. **Папко, В. М.** “Лілея, сэрцу дарагая” : Вобраз Стэфаніі Радзівіл / В. М. Папко // Мастацтва. – 2014. – № 10. – С. 44 – 47.
7. **Попко, О.** “Дети Витгенштейна” – полотно кисти Карла Брюллова / О. Попко // Наше наследие. – 2016. – № 116. – С. 136 – 139.
8. **Попко, О. Н.** Иосиф Иванович Багданович – личный портретист князей Витгенштейнов / О. Н. Попко // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. – 2017. – № 1. – С. 51 – 61.
9. **“Семейный портрет. Вторая половина XVIII – XIX века”** из собрания Государственного музея А. С. Пушкина и частных коллекций. Живопись, графика, миниатюра. – М. : Государственный музей имени А. С. Пушкина, 2015. – 80 с.
10. **Смирнова-Россет, А. О.** Воспоминания. Письма / А. О. Смирнова-Россет; сост., вступ. ст. и прим. Ю. Н. Любченкова. – М. : Правда, 1990. – 544 с.
11. **Технологическое экспертное заключение № ТЭЗ 2658-16 на “Портрет П. Л. Витгенштейна во младенчестве”** // Лаборатория технологической экспертизы “Артконсалтинг”. 03.03.2016 г. По заказу музея «Замковый комплекс “Мир”». – 8 с.
12. **Bundesarchiv Koblenz. Nachlass Radziwill / 1036.** “1838 г. Опись движимостям, находящимся в Павлино”.
13. **Meraviglie dal Palazzo.** Dipinti disegni e arredi della collezione Wittgenstein-Bariatinsky da Palazzo Chigi in Ariccia. Gangemi Editore Ariccia, Palazzo Chigi, 25 novembre 2011 – 29 gennaio 2012. A cura di Francesco Petrucci. – Roma, 2011. – 96 s.

Арткул паступіў у рэдакцыю 4 жніўня 2017 г.

З’яўляліся і песнаспевы, прысвечаныя святым з тэрыторыі Беларусі і Украіны. Так, напрыклад, вядомы стыхіры ў гонар Еўфрасіні Полацкай, кіеўскіх князёў Барыса і Леба; манах Кіева-Пячэрскага манастыра Рыгор напісаў каноны святому князю Уладзіміру і прападобнаму Феадосію Пячэрскаму.

У XII – XV стст. былі кнігі, што фіксавалі песнаспевы знаменнай натацыі. Праз яе ідэаграфічны характар аднавіць музычнае гучанне спеваў, на жаль, не ўдаецца. У XV ст. ва ўсходнеславянскай праваслаўнай царкве змянілася сітуацыя. З 1448 г. маскоўская мітраполія разарвала адносіны з Канстанцінопальскім патрыярхатам і стала аўтакефальнай (незалежнай), аднак не кананічнай, гэта значыць, не прызнанай іншымі праваслаўнымі цэрквамі, што доўжылася 141 год (1448 – 1589). Праваслаўная ж царква Беларусі і Украіны заставалася ў пастаянным падначаленні Канстанцінопаля. У канцы XVI ст. у сакральнай манодыі паўсталі новыя з’явы, якія засведчылі *беларуска-ўкраінскую сумесную традыцыю*. Яна заключалася ва ўзнікненні рукапіснай кнігі, дзе фіксавалася манодыя, з’яўленні новай натацыі, якой яна запісвалася, а таксама ў новых песнаспевах на гімнаграфічныя тэксты. Калі ў XI – XV стст. усходнеславянская царкоўная практыка ў праваслаўным спевае карысталася шматлікімі кнігамі са знаменнай натацыяй (Кандакар, Мінея, Трыёдзь, Сціхірар, Ірмалогій), то прыкладна з канца XVI ст. у беларуска-ўкраінскай праваслаўнай прасторы адбылася своеасаблівае кніжная рэарганізацыя, якая палягчала працу спевакоў з царкоўным рэпертуарам. На змену шматкніжнасці прыйшла адна кніга, накіраваная зборніка, які ахопліваў песнаспевы, што выконваліся на працягу царкоўнага года. Зборнік называўся Ірмалоем (“Ермолой”, “Ярмолой”). Хоць назва паказвае на ўключэнне ў яго ірмасаў, але туды ўваходзілі і іншыя жанры песнаспеваў цэлага года, узятыя з розных кніг, пераважна нядзельных і святочных. Відаць, у канцы XVI ст. адбываўся пэўны адбор песнаспеваў.

Другой важнай навацыяй стала фіксацыя сакральнай манодыі ў Ірмалоях новай пяцілінейнай квадратнай натацыяй, дзякуючы якой узнікла новая сітуацыя: у адрозненне ад папярэдняга перыяду, песнаспевы можна было лёгка агучыць. Гэта значна палегчыла практыку навучання і выканання манодыі.

Такая рэарганізацыя натацыі ў Ірмалоях, магчыма, была наступствам змен у грамадска-палітычным і рэлігійным жыцці на беларускіх і ўкраінскіх землях у 2-й палове XVI ст. Прыняцце царкоўнай уніі (1596), распаўсюджванне каталіцызму, пратэстантызму сталі важнымі фактарамі, што спрыялі знаёмству і збліжэнню з “лацінскай” культурай. Царкоўная музыка ў Заходняй Еўропе, у прыватнасці ў Польшчы, ужо ў XIV – XV стст. фіксавалася пяцілінейнай натацыяй, якая і была запазычана

беларусамі і ўкраінцамі, але набыла і самабытныя рысы (вядома пад назвай “кіеўская квадратная натацыя”). З’явіліся і новыя песнаспевы з рознымі мясцовымі і нацыянальнымі атрыбуцыямі.

Да нашага часу дайшло да тысячы рукапісных Ірмалояў украінскага паходжання. У Інстытуце рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя У. Вярнадскага Нацыянальнай акадэміі навук Украіны знаходзяцца два вельмі каштоўныя Ірмалоі беларускага паходжання. Гэта так званы Супрасльскі ірмалой канца XVI – пачатку XVII ст., Ірмалой 40-х гадоў XVII ст., што быў падараваны Жыровіцкаму манастыру.

Параўнанне двух названых беларускіх Ірмалояў з крыніцамі ўкраінскага паходжання (канца XVI – першай паловы XVII ст.) сведчыць, што яны маюць падобную структуру і манадычны змест пры наяўнасці пэўных адрозненняў. Ідэнтычнае ў іх – пяцілінейная натацыя.

Як і ў Ірмалоях украінскага паходжання, у рукапісе з Жыровіцкага манастыра ёсць напевы на гімнаграфічны тэкст з назвамі “кіеўскі”, “астрожскі”, “балгарскі”, “сербскі”, “беларускі” і “ўкраінскі”. Гэта пацвярджае, што ў канцы XVI – XVII ст. існавала агульная беларуска-ўкраінская традыцыя манадычнага спева. Яна абумоўлівалася цеснымі беларуска-ўкраінскімі кантактамі ў межах Вялікага Княства Літоўскага, а таксама Рэчы Паспалітай, куды ўваходзілі ўкраінскія і беларускія землі; кантактамі паміж беларускімі і ўкраінскімі брацтвамі, іх школамі (узніклі ў канцы XVI ст.), што асабліва дбалі пра харавы царкоўны спеў і былі асяроддзем, дзе ён развіваўся.

З другой паловы XVII ст. беларускія і ўкраінскія музыканты (пеўчыя, рэгентны, кампазітары), якіх запрашалі ў Расію, прывозілі з сабой ноталінейныя Ірмалоі. Пад уплывам ноталінейных Ірмалояў беларускага і ўкраінскага паходжання з другой паловы XVII ст. у Расіі пачаўся пераход са знаменнай на пяцілінейную натацыю.

Беларуска-ўкраінская традыцыя манадычнага спева яшчэ мала вывучана, перш за ўсё, з музычнага пункту гледжання. Неабходны параўнанні музычнага зместу рукапісаў, якія паходзяць з розных месцаў і належаць да рознага часу, што дазволіць выявіць не толькі агульныя рысы, але і лакальныя асаблівасці манадычнага царкоўнага спева ў пэўным рэгіёне. Дзеля плённасці такога вывучэння неабходны кантакты паміж украінскімі і беларускімі навукоўцамі, скаардынаваныя даследаванні, магчыма, і сумесныя выданні. Толькі супольнымі намаганнямі можна спасцігнуць увесь багаты духоўны набытак украінскай і беларускай музычных духоўных культур, даследаваць адзін з даўніх і асабліва значных перыядаў беларуска-ўкраінскіх стасункаў XVI – XVII стст. у галіне духоўнай музыкі.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Эмблема
“Нясвіжскай
акадэміі”.

зацыі іх праграм, акрамя грамадскіх арганізацый, выступаюць установы вышэйшай адукацыі і навуковыя цэнтры: Летняя школа Тартускага ўніверсітэта па міжнародным праве (Эстонія), Летняя школа Аб’яднанага інстытута ядзерных даследаванняў (Расійская Федэрацыя), Летняя школа ў Інстытуце Вейцмана (Ізраіль) і інш.

У Рэспубліцы Беларусь атрымалі распаўсюджанне міжнародныя летнія школы, арганізаваныя ўстановамі вышэйшай адукацыі ў партнёрстве з навуковымі арганізацыямі. Сярод іх летнія школы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (сумесна з Інстытутам нямецкіх даследаванняў), Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь (пры падтрымцы Германскай службы акадэмічных абменаў DAAD), Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы (Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта), Дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, Інстытута культуры Беларусі (сёння – Інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў; сумесна з Інстытутам нацыянальнай спадчыны ў Варшаве) і інш.

Асаблівасцю большасці летніх школ, якія праводзяцца ўстановамі вышэйшай адукацыі, з’яўляецца іх кантынгент – як правіла, гэта на-

вучэнцы ўстановы-арганізатара, а таксама студэнты і магістранты іншых краін. На іх фоне вылучаецца спецыфікай адна са старэйшых міжнародных летніх школ у Беларусі, якая атрымала шырокую вядомасць і па-за яе межамі – Міжнародная летняя школа “Нясвіжская акадэмія”. Гэта адзін з найбольш трывалых, доўгатэрміновых і эфектыўных адукацыйных праектаў у сферы культуры. Ён дзейнічае на працягу больш як дваццаці гадоў на аснове ратыфікаванага Міжуродавага пагаднення па ахове гісторыка-культурнай спадчыны. Беларуска-польскі адукацыйны праект арганізаваны Беларускім дзяржаўным інстытутам праблем культуры (Мінск) і Цэнтрам аховы гістарычнага ландшафту (Варшава) на аснове Пагаднення аб супрацоўніцтве паміж установамі, заключанага ў 1994 г. у Варшаве.

Патэнцыял гісторыка-культурнай спадчыны ўяўляе сабой багаты крыніцазнаўчы матэрыял для навучання ў межах розных тэматык. У дадзеным выпадку летняя школа мае адметную мэту і пэўныя гістарычныя вытокі ў фарміраванні напрамкаў дзейнасці.

Асноўная мэта стварэння і дзейнасці “Нясвіжскай акадэміі” – удасканаленне прафесійнай падрыхтоўкі спецыялістаў з Рэспублікі Беларусь, Літвы, Украіны, Малдовы, Расійскай Федэрацыі і Рэспублікі Польшча ў галіне ландшафтна-паркавай архітэктуры, аховы і рэстаўрацыі паркаў, сядзіб, помнікаў сакральнай архітэктуры і інш. У межах двухгадовых курсаў праходзяць навучанне спецыялісты ўпраўленняў (аддзелаў) культуры абласных і раённых выканаўчых камітэтаў, якія адказваюць за захаванне гісторыка-культурнай спадчыны ў рэгіёнах; музейныя спецыялісты, якія займаюцца кансервацыяй, рэстаўрацыяй і захаваннем калекцый і аб’ектаў; архітэктары; рэстаўратары; спецыялісты па ахове прыроднага ландшафту і інш.

Дзейнасць школы накіравана не на атрыманне слухачамі першасных ведаў і фарміраванне першапачатковых навыкаў, а на іх удасканаленне і развіццё, павышэнне прафесійнай кампетэнтнасці з улікам найлепшага замежнага вопыту і ўласнай практыкі.

“Нясвіжская акадэмія” стваралася на пачатку 1990-х гг. – у перыяд, калі ў Беларусі толькі фарміравалася рэстаўрацыйная і кансервацыйная школа ў выглядзе пэўных інстытуцый. У 1985 г. створана Беларускае спецыялізаванае навукова-рэстаўрацыйнае вытворчае аб’яднанне “Белрэстаўрацыя” ў складзе міжабласных навукова-рэс-

Сустрэча прадстаўнікоў беларуска-польскага савета “Нясвіжскай акадэміі”.
Нясвіж. 1995 г.

таўрацыйных вытворчых майстэрняў. У 1988 г. арганізаваны Беларускі спецыялізаваны інстытут па распрацоўцы праектнай дакументацыі для рэстаўрацыі помнікаў гісторыі і культуры “Белспецпраектрэстаўрацыя”. У 1991 г. пачало сваю дзейнасць Галоўнае ўпраўленне па рэстаўрацыі і кансервацыі помнікаў гісторыі і культуры пры Савеце Міністраў. У складзе Міністэрства культуры на пачатку 1990-х гг. актывізавалася праца па ахове помнікаў гісторыі і культуры пры дапамозе мер, якія выпрацоўвала дзяржаўная інспекцыя. Значнай падзеяй у справе аховы спадчыны, арганізацыі выяўлення, уліку і захавання гісторыка-культурных каштоўнасцей стала прыняцце 1 мая 1993 г. Закона Рэспублікі Беларусь “Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны”. Тым не менш, нягледзячы на наяўнасць адпаведных дзяржаўных мер і стварэнне інстытуцый, спецыялістаў па ахове спадчыны, рэстаўратараў і кансерватараў, якія мелі б вопыт працы з гісторыка-культурнымі каштоўнасцямі і замежны досвед у правядзенні работ на адпаведных аб’ектах, у краіне ў той час не хапала.

Немалаважным аспектам выпрацоўкі рашэння аб стварэнні Нясвіжскай акадэміі стала актывізацыя міжнародных сувязей у галіне аднаўлення, кансервацыі і рэстаўрацыі гісторыка-культурных каштоўнасцей. Частка рэстаўрацыйных аб’ектаў стала зонай увагі еўрапейскіх арганізацый, ЮНЕСКА. Сярод іх – Замкавы комплекс “Мір” (XV – XVI стст.), Свята-Дабравешчанская царква ў Віцебску (XII ст.), Нясвіжскі палац (XVI – XVIII стст.).

Пачатак 1990-х гг. вызначаўся актывізацыяй міжкультурных адносін з Рэспублікай Польшча. Так, у снежні 1992 г. Міністэрствам культуры было прынята рашэнне аб стварэнні экспазіцыі Беларускага музея ў мястэчку Гайнаўка. У склад часовага творчага калектыву ўвайшлі спецыялісты Нацыянальнага музея гісторыі і культуры, Аб’яднання літаратурных музеяў, Белдзяржмузея народнай архітэктуры і побыту, Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея, Белдзяржмузея гісторыі рэлігіі, Брэсцкага абласнога музея. Упраўленнем культуры Гродзенскага і Брэсцкага аблвыканкамаў было даручана дапамагаць творчаму калектыву па арганізацыі пошукавых экспедыцый у памежных раёнах з Беластоцкім ваяводствам і непасрэдна на яго тэрыторыі па ўзгадненні з мясцовымі ўладамі Рэспублікі Польшча.

У 1992 г., перад святкаваннем 200-годдзя з дня нараджэння А. Міцкевіча, пачалася праца па адраджэнні сядзібы Міцкевічаў у вёсцы Завоссе Баранавіцкага раёна, сядзібна-паркавага комплексу “Туганавічы” ў вёсцы Карчова Баранавіцкага раёна. З мэтай рэстаўрацыі, адра-

Падчас заняткаў у “Нясвіжскай акадэміі”.

джэння і выкарыстання помнікаў, звязаных з жыццём і творчасцю выдатных дзеячаў літаратуры, гісторыі і культуры, было наладжана супрацоўніцтва з польскім дзяржаўным прадпрыемствам па рэстаўрацыі старажытных помнікаў “PKZ”. У 1990 г. па ініцыятыве шматнацыянальнай творчай інтэлігенцыі Гродна быў створаны Камітэт памяці А. Міцкевіча, старшыня якога ў 1992 г. накіраваў ліст у Камісію Вярхоўнага Савета па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны з прапановамі па ўшанаванні памяці А. Міцкевіча. Па ўзгадненні з Міністэрствам культуры і мастацтва Рэспублікі Польшча, а таксама з Беларускім і Польскім фондамі культуры было запланавана заснаванне грамадскага фонду паэта ў Навагрудку пры доме-музеі А. Міцкевіча. Камітэт памяці А. Міцкевіча выступіў з ініцыятывай па стварэнні на тэрыторыі Гродзенскай і Брэсцкай абласцей літаратурна-мемарыяльнага комплексу А. Міцкевіча, мэтай якога стала ахова, вывучэнне і папулярызацыя гістарычных, ландшафтных і іншых аб’ектаў, звязаных з біяграфіяй і творчасцю паэта, помнікаў рэлігіі, культуры і побыту беларускага і польскага народаў. У склад комплексу ўвайшлі наступныя аб’екты: Завоссе, Туганавічы, наваколле возера Свіцязь, гістарычны цэнтр Навагрудка, палацава-паркавы ансамбль Шчорсы і інш. У 1992 г. былі праведзены першапачатковыя археалагічныя даследаванні ў Завоссі, у выніку якіх знойдзены рэшткі дома-маёнтка Міцкевічаў; у парку Туганавічы выяўлены рэшткі палаца Верашачкаў і “Мураванкі”; распачата пошукавая праца ў Шчорсах. Усё гэта дало магчымасць паставіць пытанне аб шырокамаштабных рэстаўрацыйных і кансервацыйных працах у гэтых месцах.

Павышэнне прафесійнай кампетэнтнасці спецыялістаў па кансервацыі, рэстаўрацыі, ахове ландшафту; запрашэнне замежных экспертаў было асабліва актуальным і паўплывала на рас-

працоўку тэматыкі праграмы “Нясвіжскай акадэміі”. Тым больш што ў адпаведнасці з сусветнымі тэндэнцыямі польская школа рэстаўрацыі і кансервацыі мела сур’ёзны вопыт, асабліва ў галіне аховы гістарычных ландшафтаў, сфарміраваны на прыкладзе як асобных аб’ектаў, так і комплексаў помнікаў і тэрыторый.

Першапачаткова праграма школы планавалася як курс прафесійнага ўдасканалення па тэме “Тэорыя аховы ландшафту, садоў і паркаў”. Першыя заняткі былі праведзены ў Нясвіжы ўлетку 1995 г. для 15 удзельнікаў з Рэспублікі Беларусь, Літвы, Рэспублікі Польшча, Расійскай Федэрацыі і Украіны.

З мэтай арганізацыі “Нясвіжскай акадэміі” было запланавана стварэнне Беларуска-польскага савета, мэтай якога стала ацэнка актуальнасці і тэматычнай насычанасці праграмы, шэфства над навукова-дыдактычным узроўнем працэсу навучання, арганізацыя ўдзелу беларускіх і польскіх выкладчыкаў у праграме, вызначэнне крытэрыяў выдачы сертыфіката аб заканчэнні курса.

Практыкаарыентаваны падыход да навучання ў “Нясвіжскай акадэміі” быў вызначаны як асноватворны з самага пачатку існавання праекта. Так, умовамі правядзення практычных заняткаў падчас першага курса стала атрыманне дазволу ўладальнікаў аб’ектаў на працы ў парку побач з Нясвіжскім замкам, выдача інвентару і расліннага матэрыялу для пасадак, запрашэнне геадэзіста з інструментам, а для праектных работ – абсталявання чарцёжнымі сталамі памяшканні, аўдыявізуальная тэхніка.

У 1995 г. Міністэрства культуры і друку Рэспублікі Беларусь зацвердзіла ўзгодненае з Міністэрствам культуры і мастацтва Рэспублікі Польшча “Палажэнне аб Нясвіжскай акадэміі”. Асноўнай мэтай стварэння і дзейнасці акадэміі аб’яўлена задавальненне патрэб галіны культуры ў спецыялістах па ландшафтна-паркавай архітэктуры, ахове гістарычнага ландшафту і запаведнікаў, кансервацыі і рэстаўрацыі помнікаў культуры. Сярод асноўных мерапрыемстваў праграмы заяўлены: стажыроўка ў Небарове (Польшча), у парках Беларусі і іншых краін, кансультацыі вядучых вучоных, спецыялістаў-практыкаў і інш. Сярод базавых тэматычных блокаў, актуальных для вывучэння, вылучаны наступныя: тэорыя захавання навакольнага асяроддзя; асновы гістарычнага ўрбанізму; гісторыя праектавання палацавых маэнткавых садоў-паркавых ансамбляў; захаванне зялёных аб’ектаў, малых архітэктурных форм і тэхнічнай інфраструктуры паркаў; планаванне гаспадарчай дзейнасці на тэрыторыі паркаў; рэстаўрацыя архітэктурных аб’ектаў і інш.

Першыя праграмы курсаў, распрацаваныя Беларускім дзяржаўным інстытутам праблем культуры і Цэнтрам аховы гістарычнага ландшафту, узгадніліся з Міжнародным камітэтам гістарычных паркаў культурнага ландшафту ICOMOS-IFLA. Тэарэтычныя і практычныя заняткі праводзілі высокакваліфікаваныя спецыялісты, выкладчыкі і вучоныя-практыкі з Германіі, Галандыі, Польшчы і Беларусі.

Цягам наступнага дзесяцігоддзя праект ажыццяўлялі правапераемнікі ўстаноў-пачынальнікаў: з беларускага боку – Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў, Інстытут культуры Беларусі, Інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў; з польскага боку – Нацыянальны цэнтр даследаванняў і дакументацыі гістарычных помнікаў Варшавы, Нацыянальны інстытут спадчыны Польшчы.

Першы этап навучання быў абазначаны як тэарэтыка-практычны і атрымаў форму майстар-класаў на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь. Другі этап навучання арганізаваны як стажыроўка на тэрыторыі Рэспублікі Польшча. Па выніках удзелу ў праекце слухачы, якія паспяхова выканалі праграму і абаранілі праект, атрымліваюць міжнародны сертыфікат [1, с. 112].

За перыяд дзейнасці летняй школы значна пашырылася і тэматыка праграм. Акрамя згаданых, былі рэалізаваны наступныя праграмы: “Аўтэнтнасць як вартасць аб’ектаў гісторыка-культурнай спадчыны”, “Інтэгральнасць і комплекснасць як каштоўнасць аб’екта гісторыка-культурнай спадчыны”, “Ахова культурнага ландшафту”, “Фарміраванне культурнага ландшафту”, “Даследаванне палацава-паркавых ансамбляў і сядзіб”, “Ахова і кансервацыя гістарычных могільнікаў”, “Ахова, рэстаўрацыя і правілы выкарыстання помнікаў сакральнай архітэктуры”, “Выкарыстанне гістарычных аб’ектаў у турыстычных мэтах” і інш. Некаторыя праграмы “Нясвіжскай акадэміі” распрацоўваліся на аснове вывучэння і экспертнай ацэнкі аб’ектаў пэўнага рэгіёна. Сярод іх, напрыклад, праграмы па аб’ектах Брэсцкай вобласці: “Захаванне і рэстаўрацыя фартыфікацыйных і замкавых збудаванняў” і “Ландшафтна-паркавая архітэктура Брэсцкай вобласці і магчымасці яе захавання”.

Адметнасцю курсаў Нясвіжскай акадэміі, якія адбываюцца ў апошні час, стала змяненне формы правядзення выязных мерапрыемстваў і іх змястоўнага напаўнення. Першапачаткова вучэбнымі аб’ездамі Нясвіжскай акадэміі былі экскурсіі (такім чынам сёння ладзіцца частка курса большасці летніх школ у краіне). У апошнія гады выязныя мерапрыемствы ў ме-

жах “Нясвіжскай акадэміі” праводзяцца ў форме майстар-класаў выкладчыкаў, якія, як правіла, з’яўляюцца экспертамі ў пэўнай галіне ведаў па тэматыцы курса, напрыклад навуковымі кіраўнікамі рэстаўрацыйных і кансервацыйных работ, што ажыццяўляюцца на аб’ектах паказу, або членамі экспертных груп. Акрамя формы і змястоўнага нападзення, змянілася і колькасць саміх аб’ездаў – павялічылася да 30 – 40 аб’ектаў у розных рэгіёнах краіны. Сярод іх – Ружанскі палацавы комплекс Сапегаў, Палацава-паркавы комплекс Пуслоўскіх у Косаве, Музей-сядзіба Тадэвуша Касцюшкі, Лошыцкі сядзібна-паркавы комплекс, Гарадзішча на рацэ Менка, Царква Святога Дабравернага князя Аляксандра Неўскага, Екацярынінская царква, Храм-помнік у гонар Усіх святых у Мінску; аб’екты па рэгіянальных маршрутах: Будслаў – Крывічы – Мядзель – Кабыльнік – Камаі – Свір – Любань – Вілейка; Слонім – Сынкавічы – Жыровічы і інш.

Завяршаецца чарговы курс Нясвіжскай акадэміі на тэрыторыі Рэспублікі Польшча стажыроўкай на аб’ектах гісторыка-культурнай спадчыны: Каралеўскі замак у Варшаве, Палац-рэзідэнцыя караля Яна III Сабескага ў Вілянове, Каралеўскі замак на Вавелі, Замак у Чорштыне, Замак у Нетзіцы, Музей “Лазенкі каралеўскія” і іншыя [4, с. 58 – 60].

Акрамя навуковых кіраўнікоў рэстаўрацыйных прац на аб’ектах, у іх бяруць удзел эксперты Нацыянальнага інстытута спадчыны Польшчы, Цэнтра даследавання беларускай культуры, мовы і літаратуры, Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Белрэстаўрацыі, праектнага бюро Беларускага камітэта “ICOMOS”, архітэктурна-мастацкага савета Беларускага экзархата, Беларуска-польскай камісіі па пытаннях гісторыка-культурнай спадчыны, выкладчыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, Беларускага нацыянальнага тэхнічнага ўніверсітэта, Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта, а таксама служачыя касцёлаў і цэркваў, спецыялісты Нацыянальнага гісторыка-культурнага запаведніка “Нясвіж”, Замкавага комплексу “Мір”, Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту, Лошыцкага сядзібна-паркавага комплексу, Цэнтральнага батанічнага саду Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі і інш.

Праца “Нясвіжскай акадэміі” вельмі высокая ацэньваецца краінамі-ўдзельніцамі праекта. У 2017 г. яна разглядалася на пасяджэннях беларуска-польскай і польска-літоўскай дарадчых камісій па пытаннях гісторыка-культурнай спадчыны і была ацэнена як найбольш эфектыўны і перспектывы ў міжнародны адукацый-

ны праект краін-суседзяў. З 1995 г. завершаны 22 курсы Міжнароднай летняй школы “Нясвіжская акадэмія”. Паспяхова прайшлі навучанне больш за 300 слухачоў з розных краін свету. Выпускныя працы шасці слухачоў з Беларусі былі прадстаўлены на Міжнародны конкурс імя Захватавіча ў Рэспубліцы Польшча і атрымалі першыя прэміі. Большасць выпускных праектаў рэалізавана ў краінах-удзельніцах і ў практычнай дзейнасці ўстаноў, якія накіроўвалі слухачоў на навучанне ў “Нясвіжскую акадэмію”.

Пытанні, што вывучаюцца ў межах “Нясвіжскай акадэміі”, не страчваюць актуальнасці. Адапаведна Нацыянальнай стратэгіі ўстойлівага сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь да 2030 г. прыярытэтнымі напрамкамі дзейнасці ў сферы культуры з’яўляюцца: захаванне гісторыка-культурных каштоўнасцей, нацыянальна-культурнай самабытнасці і традыцый; інтэграцыя беларускай культуры ў сусветную; фарміраванне экалагічнай культуры; стварэнне канкурэнтаздольнага культурнага прадукту і яго сістэмная рэпрэзентацыя [3].

Вопыт “Нясвіжскай акадэміі” паказвае эфектыўнасць яе метадык. Ён сведчыць, што сучасны змест праграмы, якая асвойваецца дарослымі навучэнцамі, спецыялістамі пэўнай галіны, можа прадугледжваць не толькі прадметныя веды, але і развіццё кампетэнцый стратэгічнага характару, асабліва важных у сучасных сацыяльна-эканамічных умовах.

Інтэрнацыяналізацыя школы закранула выхад працэсу навучання за нацыянальныя межы. Прымяненне практыкаарыентавага падыходу і тэхналогій міжкультурнай камунікацыі дазволіла акумуляваць вопыт і веды, паўплывала на павышэнне прафесійнага патэнцыялу ўстаноў-арганізатараў і ўдзельнікаў праекта, узмацненне міжнароднай інтэграцыі.

Спіс літаратуры

1. **2016. Год культуры ў Беларусі** : навукова-папулярнае выданне / Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь ; укл. І. В. Немава. – Мінск : Беларусь, 2017. – С. 112 – 113.
2. **Лапцёнак, І. Б.** Дадатковая адукацыя дарослых у сферы культуры ў кантэксце сучасных адукацыйных трэндаў / І. Б. Лапцёнак // Сучасная дадатковая адукацыя дарослых у сферы культуры : навукова-метадычнае забеспячэнне і павышэнне якасці адукацыі / укл. І. Б. Лапцёнак. – Мінск : Інстытут культуры Беларусі, 2016. – С. 3 – 12.
3. **Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь до 2030 г.** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.economy.gov.by/dadfiles/001251_55175_NSUR.pdf. – Дата доступа : 01.06.2017.
4. **Raport roczny Narodowego Instytutu Dziedzictwa. 2015.** – Warszawa : Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2016. – С. 58 – 60.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 26 ліпеня 2017 г.

“СЛОВА – РАДАСЦЬ, СЛОВА – ЧАРЫ”

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 1. “Дык шануй, ..., сваю мову – / Гэта скарб наш на вечныя годы” – слова з верша “Ты, мой брат, каго зваць беларусам” Алесь Гаруна. 5. “Слова – ..., слова – чары, / Вобраз вечна юных вёсен” – слова з верша “Слова” Якуба Коласа. 8. “Я тут бачу свой край, поле, рэчку і ..., / Сваю матку-зямлю – Беларусь” – слова з верша “Гэта крык, што жыве Беларусь” Янкі Купалы. 9. Паэт і музыкант, выканаўца ўласных песень. 10. *Зіма снежная – ... дажджлівае* (прыкмета). 12. ... *у школе, што пасеў у полі* (прыказка). 15. *Веды – ..., які паўсюль ходзіць за тым, хто ім валодае* (кітайская прыказка). 16. *Рукам ..., душы – свята* (прыказка). 17. Найбольш распаўсюджаная група моў Цэнтральнай і Паўднёвай Афрыкі. 18. Му-

зычная п’еса. 19. Кароткі літаратурны твор алегарычнага зместу. 20. Паўторная здымка эпізоду ў фільме. 21. “... – нямы настаўнік” (Платон). 23. “Жыве ў вяках беларускае ... – / Народа душа і народа хвала” – слова з верша “Матчына мова” Алесь Бачылы. 24. Вялікая форма эпічнай літаратуры. 26. Забава, задавальненне. 30. Першая праца на беларускай мове Сымона Буднага, асветніка, прадаўжальніка справы традыцыі Францішка Скарыны. 32. Прадукт творчай працы. 33. *Адна ў чалавека родная ..., адна ў яго і Радзіма* (прыказка). 34. Празічны нарыс невялікага аб’ёму. 35. Прызнаная, правяраная часам творы літаратуры і мастацтва. 36. *Выток ракі – ..., выток сям’і – маці* (прыказка).

Па вертыкалі: 2. “Залатая ... Палесся” – конкурс выканаўцаў на народных інструментах. 3. Буйны почырк старажытных рукапісаў, які вызначаўся прамым і вельмі акуратным напісаннем літар. 4. ... *здабываюць з зямлі, а веды – з кніг* (прыказка). 6. “Кожны народ мае хаця б ... геніяльны твор, і гэты твор – мова” (Алесь Разанаў). 7. “Любіце і шануйце, як святыню, роднае слова, з якім вас літасцівы Бог на ... пусціў” (Францішак Скарына). 9. Судна, якое транспартуе, цягне іншыя судны. 11. ... – *да мудрасці ступенька* (прыказка). 13. Свецкае імя беларускай асветніцы Еўфрасінні Полацкай, якая стварыла першую на Беларусі школу. 14. Вельмі прыгожая жанчына (пераноснае); гэтым словам многія беларускія паэты называюць зіму. 20. Публічныя спрэчкі. 22. Атмасферная вільгаць, якая выпадае на зямлю. 25. ... Шавыркін – імя першага галоўнага рэдактара часопіса “Роднае слова”. 27. Частка тэксту або асобныя словы, надрукаваныя ў адну лінію. 28. “І заплача ..., і застогне ..., / Загалосіць зіма белавокая” – слова з верша “Зімовая казка” Змітрака Бядулі. 29. “Беларуская ... і літаратура ў школе” – першая назва часопіса “Роднае слова”. 31. “І лятуць мае лёгкія ..., / Унашуся я ў сінюю даль” – слова з верша “Зімовая дарога” Максіма Багдановіча.

Адказы

22. Ападка. 25. Міхась. 27. Радок. 28. Віхор. 29. Мова. 31. Сяні.
Па вертыкалі: 2. Ліра. 3. Устаў. 4. Золата. 6. Адамі. 7. Свят. 9. Буксёр. 11. Азбука. 13. Прадслава. 14. Чараўніца. 20. Дыспут.
Па гарызанталі: 1. Беларусь. 8. Радаць. 9. Радаць. 10. Зіма. 12. Кніга. 13. Кніга. 14. Раман. 15. Слова. 16. Слова. 17. Кніга. 18. Кніга. 19. Баўка. 20. Публі. 21. Кніга. 22. Спрачка. 23. Слова. 24. Раман. 25. Шавыркін. 26. Устаў. 27. Частка тэксту. 28. Застаноўка. 29. Зімовая казка. 30. Лінія. 31. І лятуць мае лёгкія.

Склаў **Лявон ЦЕЛЕШ**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К). Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 263-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 263-34-79, адказнага сакратара (017) 263-07-40, факс (017) 263-07-40.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rod-slova.by

Падп. да друку 10.01.2018. Фармат 60 × 84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 1078 экз. Зак. 84.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.